

52STE VERGADERING

VERGADERING VAN DINSDAG 29 FEBRUARI 1972

(Bijeenroepingsuur 14.00)

Ingekomen stukken. – Aanneming voor kennisgeving van een regeringsbescheid. – Benoeming van een plaatsvervangend lid van een vaste commissie. – Regeling van werkzaamheden. – Behandeling en aanneming voor kennisgeving van de Brief van de Minister van Justitie betreffende de drie te Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers. – Indiening, behandeling, wijziging en aanneming van een motie van de heer Voogd c.s. betreffende het niet tot uitvoering brengen van het voornemen van de Regering de drie te Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers vrij te laten door gratiëring. – Ingekomen stukken.

Voorzitter: de heer Van Thiel

Tegenwoordig zijn 146 leden, te weten:

de heren Aantjes, Van Aardenne, Abma, Van Amelsvoort, Andriessen, Assmann, Bakker, mejuffrouw Barendregt, de heren Baruch, Ter Beek, De Beer, De Bekker, Berger, Berkhouter, De Boer, De Boo, Bos, mevrouw Brautigam, de heren Bremen, Brouwer, Du Chatinier, mejuffrouw Cornelissen, de heren Cornelissen, Van Dam, Van Dis, Van den Doel, Dusarduijn, Van Dijk, Dijkstra, Egas, Van Elsen, Engwirda, Fiévez, Franssen, De Gaay Fortman, mevrouw Gardeniërs-Berendsen, de heren Geelkerken, Geurtsen, De Goede, mejuffrouw Goudsmit, mevrouw Groensmit-Van der Kallen, de heer Van der Gun, mejuffrouw Haars, mevrouw Haas-Berger, de heren Hazekamp, Hermes, Hermesen, Heijmans, Hoekstra, Hutschemaekers, Imkamp, Jans, Joekes, De Jong, Jongeling, mejuffrouw Kappeyne van de Coppello, de heren Keja, K. A. Keuning, S. Keuning, Kikkert, mevrouw Klaassens-Postema, de heren Kleisterlee, Knot, Koekoek, Koning, De Koning, Koningh, Koudijs, Kremer, Krosse, Laban, Lamberts, mejuffrouw Van Leeuwen, de heren Lems, Van Leijenhorst, Van Lier, Masman, Van der Mei, Meis, Mellema, Meijer, Van Mierlo, Mommersteeg, Nooteboom, Notenboom, Nypels, Oele, Van Ooijen, Te Pas, Peijnenburg, Pors, Porthoine, Pronk, Roels, Roethof, Roolvink, Van Rossum, De Ruiters, Van der Sanden, Schaefer, Van Schaik, Schakel, Van het Schip, Scholten, Schouten, Schuitemaker, Van Son, Van der Spek, Spinks, Stemerding, Van der Stoel, Stoffelen, Terlouw, Van Thiel, Van Thijn, Tilanus, Tolman, Tuijnman, Den Uyl, mevrouw Veder-Smit, de heren Veerman, Vellenga, Verbrugh, Verdijk, Vermaat, Verwoert, Visser, Vondeling, Voogd, Voortman, Vredeling, Vrolijk, Waalkens, Walburg, Weijers, Weijters, Wiebenga, Wiegel, Wieldraaijer, Wierenga, Wilbers, Wisselink, Wolff, Ter Woorst, Van Zeil, Zelissen,

en de heren Biesheuvel, Minister-President, Minister van Algemene Zaken, Van Agt, Minister van Justitie, en Grosheide, Staatssecretaris van Justitie.

De Voorzitter: Ik deel aan de Kamer mede, dat is ingekomen bericht van verhindering tot het bijwonen van de vergadering van mevrouw Smit-Kroes, wegens opname in het ziekenhuis.

Dit bericht wordt voor kennisgeving aangenomen.

De Voorzitter: Aangezien door geen van beide Kamers der Staten-Generaal binnen de termijn, bedoeld in artikel 61 van de Grondwet, noch door de Gevolmachtigde Minister van de Nederlandse Antillen, de wens te kennen is gegeven dat het Voornemen tot opzegging van het IAO-Verdrag nr. 89, inzake

Voorzitter

de nachtarbeid voor vrouwen (11 687, R 841) aan de uitdrukkelijke goedkeuring van de Staten-Generaal zal worden onderworpen, stel ik aan de Kamer voor, dit stuk, dat op 26 januari 1972 ter griffie werd ontvangen, voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter: Ik stel aan de Kamer voor, de lijst van de overige ingekomen stukken op de tafel van de griffier neder te leggen, ter inzage van de leden, en aan het einde van deze vergadering te beslissen omtrent de door mij ter zake gedane voorstellen.

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter: De heer Peijnenburg heeft mij verzocht ontheven te worden van zijn functie als plaatsvervangend lid van de vaste Commissie voor Verkeer en Waterstaat.

Mijns inziens bestaat hiertegen geen bezwaar.

Ik benoem tot plaatsvervangend lid van deze vaste commissie de heer Van Zeil, als plaatsvervanger van mevrouw Groensmit-Van der Kallen.

Verder stel ik aan de Kamer voor, aan de orde te stellen tegen morgen, woensdag 1 maart bij de aanvang van de vergadering en in te voegen op de agenda van die dag na wetsontwerp Wijziging van de begroting van inkomsten en uitgaven van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds voor het dienstjaar 1970 (11 605) de ontwerpen van (rijks)wet:

Naturalisatie van Afriat, Mojluif en 23 anderen (11 615);

Naturalisatie van Akihary, Jacomina en 25 anderen (11 629);

Naturalisatie van Barton, Jason Woodburn en 12 anderen (11 632, R 834);

Naturalisatie van Chamberlain, Albert Eduard Decius en 23 anderen (11 633);

Naturalisatie van Beerhorst, Adrianus Roorda en 25 anderen (11 640);

Naturalisatie van Bohnen, Willem Johan en 19 anderen (11 643);

Naturalisatie van Boersen, Anthonia Richarda en 18 anderen (11 649);

Naturalisatie van de Castro, Bruno Miguel en 15 anderen (11 652, R 837);

Naturalisatie van Al-Rawi, Suham en 26 anderen (11 655);

Naturalisatie van Beckfeld, Bruno en 19 anderen (11 656);

Naturalisatie van De Baets, Maurice Aloys en 18 anderen (11 657);

Naturalisatie van Baracska, Lajos en 23 anderen (11 658);

Naturalisatie van Alvarez Gomez, Laureano en 25 anderen (11 662);

Naturalisatie van Castro Cadaveira, José Antonio en 23 anderen (11 663);

Naturalisatie van Beyleveld, Wilhelmus Maria en 24 anderen (11 681);

Naturalisatie van Anakotta, Benjamin Izak Louis en 32 anderen (11 693);

Naturalisatie van Denaoui, Mohammed Ali en 27 anderen (11 694);

Naturalisatie van Galstaun, Marlene Yvonne en 31 anderen (11 699);

Naturalisatie van Alvarez Beekhof, José en 24 anderen (11 700);

Naturalisatie van Abdurrachman, Zabardjad en 24 anderen (11 701);

Naturalisatie van Abraham, Robert Esau en 22 anderen (11 702);

Voorzitter e.a.

Naturalisatie van Bilik, Jiri Alois Franciscus en 20 anderen (11 703);

Naturalisatie van Beresabij, Johanna en 28 anderen (11 705);

Naturalisatie van Akerina, Hyronimus en 24 anderen (11 706).

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: In afwijking van de gedrukte agenda stel ik voor, morgen bij de aanvang van de vergadering eerst de stemmingen over de op deze agenda vermelde moties te doen plaatsvinden en pas daarna het stellen van mondelinge vragen door de heer Imkamp aan de Ministers van Volksgezondheid en van Buitenlandse Zaken.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Alvorens de brief van de Minister van Justitie betreffende de drie te Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers aan de orde te stellen, wil ik de Kamer mededelen, dat het mijn bedoeling is het gehele debat over de brief van de Minister van Justitie vandaag af te maken, met inbegrip van eventuele stemmingen. Ik verwacht, dat de eerste termijn van de zijde van de Kamer hedenmiddag beëindigd kan worden en dat de Regering vanavond zal kunnen antwoorden. Hoe laat de stemmingen zullen worden gehouden, kan ik niet voorspellen, maar ik ben van mening, dat deze niet behoren te worden uitgesteld tot morgen. Ik verzoek de Kamer hiermee rekening te houden.

Daarenboven doe ik een dringend beroep op de Kamer, tijdens de gehele discussie af te zien van interrupties, dan wel deze zeer kort te doen zijn. Met het oog hierop heb ik ook geen voorstel tot vaststelling van spreektijden gedaan. Ik vraag dit om deze discussie, die van zo groot belang is, zo waardig en zo sober mogelijk te doen verlopen.

Aan de orde is de behandeling van de Brief van de Minister van Justitie betreffende de drie te Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers (11 714).

De beraadslaging wordt geopend.

De heer **Wolff** (C.P.N.): Mijnheer de Voorzitter! Het is – dat stel ik voorop – niet zonder weezin dat wij aan dit debat in deze zaal beginnen. De drie oorlogsmisdadigers die met ijzige stilte en verachting zouden moeten worden omringd staan nu in deze vergaderzaal onder de schijnwerpers van de televisie in het middelpunt van de aandacht. Alleen al op deze wijze wordt afbreuk gedaan aan de uitvoering van de vonnissen die onafwendbaar en in de beslotenheid van de gevangenis haar loop moet voltooien. Wij geven ons er rekenschap van, dat het feit dat het zo gaat een gevolg is van het optreden van dit kabinet en van de kleine groep fanatieke drijvers die steeds opnieuw gratiëring en vrijlating bepleiten. Neen, men kan beter zeggen: vrijlating trachten af te dwingen door te duwen, iedereen er op een immorele wijze mee dreigende dat zij anders toch iedere keer opnieuw, ieder jaar, iedere maand desnoods, met gratievoorstellen zullen terugkomen en zullen kerven in de wonden die nog niet zijn geheeld en die dat in onze generatie en de daarop volgende niet zullen worden ook.

Dat is èn politiek èn medisch èn sociaal overvloedig bewezen. Dit kerven, dit branden en snijden maakt het leven van velen tot een nog grotere martelgang dan het reeds is; het leven van hen die nog ontsnapten aan de dood in de kampen, aan de dood onder de gelaarsde voeten van Kotälla, van hen die ontsnapten aan de gaskamers.

Zij ontsnapten, maar zij lieten daarbij achter hun levensgeluk, hun gezondheid, zelfs de minimale rust die de mens nodig heeft om gewoon dagelijks voort te kunnen leven. Bij terugkeer vonden velen, speciaal de joodse Nederlanders, geen familie meer, zelfs niet meer het huis, waar zij eens

Wolff

woonden, laat staan die duizenden kleine dingen waaraan de mens zich hecht, waarmee zijn persoon vervlochten is.

Het is treurig, diep treurig zelfs dat wij daarover in deze Kamer nu nog tegen elkaar moeten spreken. Het is een hoon aan de slachtoffers; het is ook een oordeel over hen die zich niet ontzien dit weg te wuiven met soms fraaie en ingewikkelde teksten en met diepzinnige formules.

Laten wij, hoe moeilijk ook, proberen deze kwestie zo zakelijk mogelijk te behandelen. Toen twee weken geleden in de pers berichten verschenen, waaruit bleek dat er voorbereidingen getroffen werden voor vrijlating van de drie oorlogsmisdadigers, heb ik namens mijn fractie een interpellatie aangevraagd. Ik heb dit gedaan omdat het naar onze mening nodig was dat er snel en volledig in het publiek opening van zaken kwam en omdat wij door niets en door niemand overrompeld wensten te worden. Die praktijk is vroeger eerder gebruikt en professor Romme, blijkens zijn interview van zondagavond voor de televisie, staat deze nog steeds voor, zover kennen wij hem en zijn broeders in de kunst van recht of onrecht – men mag kiezen – dan ook wel.

Pas toen de Regering met haar brief kwam, hebben wij onze interpellatie-aanvraag ingetrokken, omdat de zaak ter discussie zou staan en omdat het nu mogelijk werd een uitspraak van de Kamer te vragen, want daarom en daarom alleen ging het ons.

Vrijdagavond jl. hebben wij de Minister-President, die hier ook aanwezig is, horen verklaren dat hij deze zitting van de Kamer ziet als een belangrijke hoorzitting. Als dat zo is, dan heeft het geen zin hier te debatteren, dan heeft het geen zin naar het Binnenhof te komen, dan hadden wij allen, die gekozen zijn met de vereiste stemmentallen, wel thuis kunnen blijven. Een parlement dat zijn vergadering wil laten bestempen tot hoorzitting, zou de naam parlement niet waardig zijn.

Wij willen èn de heer Biesheuvel èn de heer Van Agt eraan herinneren dat de gratieprocedure, maar ook en voor alles de positie van de Kamer bij de Grondwet geregeld is. De Kamer is geen gezelschap van genodigden, opgeroepen via de pers en de *Staatscourant*, zoals het bij een hearing gebeurt. De Kamer, de Staten-Generaal, is nog altijd een gekozen orgaan, waarvan artikel 88 van de Grondwet zelfs beweert, dat deze het Nederlandse volk vertegenwoordigt. Of zij dit doet, moet vandaag uit haar houding blijken.

Als Minister Van Agt en Minister Biesheuvel nu denken, dat zij alleen met de Kamer te maken hebben als het om duidelijke wetsontwerpen gaat en verder niet, dan zouden wij dit graag horen. Dan heeft het voortaan geen zin meer te praten over nota's inzake de werkgelegenheid, de woningbouw, dan heeft het zelfs geen zin te praten over een regeringsverklaring. Dan is een deel van het werk van het parlement beëindigd.

De Kamer is geen toevallige vergadering. Zij is ook geen oploop op het Binnenhof. Wij kunnen ons nauwelijks voorstellen, dat de Kamer bereid zal zijn, haar positie te laten aantasten. Wij wijzen iedere aantasting van de bevoegdheden van het parlement ook in dezen volstrekt van de hand, iedere aantasting van de Grondwet ook.

Hoe is het met de Grondwet gesteld in verband met de mogelijke of onmogelijke gratieverlening? Wat blijkt op het ogenblik? Het lijkt wel, alsof iedere aanraking met de drie van Breda een soort van besmetting oplevert met een virus, met bacteriën, die het voorzien hebben op het Nederlandse recht, op geldende rechtsopvattingen in Nederland, indien deze een obstakel vormen voor een bepaald soort van Duits recht, een bepaalde soort van Duitse interpretatie van de geschiedenis. De Minister van Justitie heeft in zijn brief aan de Tweede Kamer medegedeeld, dat hij en het kabinet er vóór zijn, gratie te verlenen aan de drie van Breda. Dat is dus duidelijk collectieve gratie. Dat woord „collectieve” staat niet in de brief van de Minister, maar het is neergelegd in het verzoek aan ons om ons „te concentreren op de materiële hoofdvraag, namelijk voortgezette gevangenhouding of

Wolff

vrijlating". Dat is de vraag, die het kabinet, die de Minister van Justitie in ons midden gedeponereerd heeft. Dan gaat het dus uitdrukkelijk om „de drie”.

Het gepraat in de memorie van antwoord van de Minister, dat het toch eigenlijk drie afzonderlijke gratieverzoeken zijn, dat zij afzonderlijk ingediend werden, afzonderlijk zijn behandeld door de Strafkamer van de Hoge Raad, apart geïndiceerd zijn, verandert daaraan absoluut niets. Collectieve gratiëring is terecht reeds in 1965 afgewezen. Twee jaar geleden heeft de ambtsvoorganger van deze Minister ten aanzien van deze drie in Breda het volgende verklaard. Ik zou dat nog eens aan de hand van een letterlijk citaat onder de aandacht van de Kamer willen brengen. De voorganger van deze Minister zei:

„Ik zou, als alle drie gratie zou zijn verleend, ik kan het niet anders zien, het gratierecht hebben gebruikt voor een doel, waarvoor het niet is gegeven. Ik zou dusdoende dan ook niet hebben geweten, hoe ik die beslissing tot gratie voor deze Kamer had moeten verantwoorden.”.

Vervolgens zei hij:

„Dit is nu juist de aard van de levenslange gevangenisstraf, zoals zij thans door onze wetgever is geregeld. De straf levenslang is volgens het thans geldende Nederlandse wetboek inderdaad levenslang.”.

En verder zei hij:

„... maar men kan niet van mij verlangen, dat ik nu maar doe alsof die wet niet meer bestaat, dat ik, als ik geen andere grond voor gratieverlening kan vinden, mij buiten en boven de wet stel en dat ik, alleen omdat de straf zo lang duurt en de wet verkeerd zou zijn, haar opzij zet. Als Minister van Justitie acht ik mij daartoe niet bevoegd.”.

Wij hebben – en daarom wilden wij een schriftelijke behandeling, voorafgaande aan het debat in deze Kamer – de Minister, die nu achter de tafel zit, gevraagd, hoe hij over die uitspraak van zijn ambtsvoorganger denkt, welk waardeoordeel hij daaraan toekent. Deze vraag is toch wel op haar plaats, waar de Minister nogal kwistig in alle stukken het oordeel van rechtsgeleerden in Nederland aanroept. Wat heeft de Minister in zijn antwoord gedaan? Hij heeft gedaan, wat hem nog het beste afgaat, nl. hij heeft gezwegen. Zo onbelangrijk en zo simpel is de zaak echter absoluut niet. Als een Minister van Justitie zich boven de wet verheft, de wet die hem niet geriefte opzij schuift, dan zou dat politiek een zeer gevaarlijk verschijnsel zijn. Wij stellen dit in alle scherpheid, juist omdat deze tendens van ongrondwettelijkheid, van onwettigheid, zich aftekent in samenhang met het gehele probleem rond de drie van Breda. Het is in dit licht even ontluisterend als verhelderend, als de Minister in zijn brief aan de Kamer vraagt, zich „te concentreren op de materiële hoofdvraag, nl. voortgezette gevangenhouding of vrijlating”, dit simpele alternatief. Met andere woorden: Wij kunnen er niets anders uit lezen dan: maakt u zich niet druk over futiliteiten, om procedurekwesties. Daartoe worden wij dan aangespoord door degenen die anders op iedere slak juridisch zout strooien, die in deze Kamer met een ware wellust iedere wetsparagraaf, iedere tekst in een wit stuk uitvlooiën, analyseren en binnenste buiten keren.

Deze Minister kan zich ten aanzien van de wettelijkheid niet beroepen op rechtscolleges als de Strafkamer van de Hoge Raad. In de eerste plaats is de bevoegdheid van de Hoge Raad alleen adviserend in gratiekwesties. Niemand verplicht de Minister om een dergelijk advies op te volgen. In de tweede plaats moge eraan worden herinnerd, dat de Hoge Raad in zijn geschiedenis al eens eerder een verschrikkelijke fout heeft gemaakt op hetzelfde vlak, in de jaren '40-'50. In

de derde plaats blijven de adviezen van de Hoge Raad geheim en daarover valt niet te discussiëren, niet in de Kamer, niet in de kranten en niet op straat of op het Binnenhof. Hoe dan ook, de Regering – en de Regering alleen – heeft zich hiervoor te verantwoorden. Het is geen fictie, geen droombeeld van een onpartijdige rechter, die alom aanwezig is en die ook hier het laatste woord zou moeten spreken. Als er een onpartijdige rechter geweest is, dan is het de rechter geweest, die indertijd de vonnissen heeft geveld. De gedachte, dat de Regering ongeacht de uitspraak van de Kamer haar gang zou kunnen gaan, wijzen wij af als strijdig met iedere fundamentele opvatting van parlementaire democratie.

Ik wil de zaak preciezer stellen. De Regering zou alleen een schijn van rechtvaardiging hebben, als zij een grote meerderheid in deze Kamer achter zich had. Maar het feit, dat een groot deel van de Kamer tegen is, mede gelet op al hetgeen daarachter staat – niet in deze zaal, maar daarbuiten, in het land –, behoort op zichzelf al genoeg te zijn om de gedachte aan vrijlating te laten varen.

Ondertussen wil ik duidelijk maken, dat het ons niet gaat om de techniek van de vrijlating. Deze conclusie mag men niet uit mijn betoog trekken. Het gaat ons wel ter dege om de gevangenhouding; de uitvoering van het vonnis dient haar beloop te hebben. Dit past in de rechtsopvattingen van het bijzonder strafrecht.

De Minister heeft op bladzijde 2, linkerkolom, onderaan, van de memorie van antwoord geschreven:

„Het onderscheid tussen commuun en buitengewoon strafrecht staat hier buiten.”.

Dit betwist ik. Waarom kende het buitengewoon strafrecht de doodstraf? Het kende de doodstraf omdat daarmee voorgoed oorlogsmisdadigers uit de maatschappij zouden kunnen verdwijnen.

Toen heeft, zoals dat heette in die dagen, genade voor recht gegolden. Nu vraagt de Regering, de drie misdadigers te bevrijden van de genade die hen geschonken is. Dit is precies waarover wij het nu in deze Kamer hebben. Dit mag ons niet doen vergeten dat oorlogsmisdadigers uit de maatschappij gebannen dienen te blijven.

Ik meen dat men bij gratieverlening zorgvuldig pleegt te onderzoeken of de onrust, die in de maatschappij is gewekt door het plegen van het delict, gedoofd is en tot bedaren is gekomen. Niemand zal willen beweren, gezien de ervaringen van de laatste weken, dat dit hier het geval is. Speciale en generale preventie, de noodzaak van beveiliging van de maatschappij zijn nog steeds redenen om gratieverzoeken af te wijzen. Zo lang er in Europa en in de wereld nazistische krachten zijn, openlijk of verhuuld, zo lang er in de wereld technieken voor massavernietiging geprefectioneerend worden, bestaat de noodzaak van beveiliging van de maatschappij en bestaat de noodzaak van een voorbeeld dat wij voor ogen kunnen houden. Daarin juist ontdekken wij naar onze mening het gelijk van hen die zeggen, dat de vonnissen alleen maar kunnen worden bevestigd. Dit zijn vonnissen die werden uitgesproken op basis van het algemene oordeel van het internationale militaire tribunaal in Neurenberg, waarin de overwinning op het fascisme in rechte verankerd is. Dit is de kern van de zaak.

Juist zij die los staan van die delen van het volk die de tradities van het nationale verzet hoog hebben gehouden, en die zich nu uitbundige voorstanders van vrijlating tonen, hebben ons dat de laatste weken goed doen begrijpen.

Verleden week waren wij ook in deze zaal; er waren er toen ook velen die nu op de tribunes zitten. Toen zijn wij getuige geweest van een echte hoorzitting waar zich hartverscheurende tonelen hebben afgespeeld en keiharde feiten aan de orde zijn gekomen. Daar werd geen vonnis geveld, maar het werd er wel bevestigd, overtuigender, indringender en appellerender dan ooit enig tribunaal zou kunnen doen.

Wolff

De Minister heeft de film „Begrijpt u nu waarom ik huil?” gezien. Deze film mocht twee jaar geleden nog niet vertoond worden in een zitting van de vaste Commissie voor Justitie en is nu algemeen vertoond op de televisie. De Minister weet dus waarom er gehuild wordt; hij weet waarom er geschreeuwd wordt, soms in een kramp van verontwaardiging en ontzetting.

Hij kent daardoor ook de gevolgen; hij kan overzien, lijkt mij, de gevolgen die een daad van vrijlating kan hebben.

De Minister heeft laten weten dat hij geschokt was door de film en ook door wat hij heeft gehoord over hetgeen in de hoorzitting is gezegd. Alleen een klomp steen en alleen een brok koud marmer zou die dag niet geschokt zijn.

Voor ons was het natuurlijk niet nieuw, gezien onze verbondenheid met de strijd en het lijden in de donkere jaren, waarin onze partij naast vele anderen zware offers heeft gebracht. Mis-schien waren wij daarom op een andere manier onder de indruk en verbijsterd, toen wij op de hoorzitting de voorstanders van vrijlating hoorden. De voorstanders hebben geen gratiëring bepleit, maar een algehele herziening van de vonnissen, zoals de Minister deze op verzoek van de vaste Commissie voor Justitie bij de stukken heeft overgelegd. Dat kwam neer op het bepleiten van amnestie, zoals collectieve gratiëring eigenlijk zou zijn, tot bijna in de uiterste perfectie toe. Het zou neerkomen op een rehabilitatie van de moordenaars van weleer. Of het nu gaat om de drie als collectief als een gruwelijk pakket of om de drie individueel als luguber stukgoed. Wat waren de argumenten die naar voren zijn gebracht, die via de televisie, via reclasseringsverenigingen, via allerhande ambtenaren aan ons volk zijn voorgehouden?

Het eerste argument was dat het eigenlijk, ondanks alles, toch maar ondergeschikten waren en kleine mannetjes. Voor Aus der Fünten gaat dat helemaal niet op, hetgeen ik niet behoefte te betogen. Voor wat Fischer aangaat oordeelde de Bijzondere Raad van Cassatie:

„Dat Fischers beroep op zijn ondergeschikte positie hem evenmin kon baten, doch integendeel de Raad hem zwaar aanrekent, dat hij een ambtelijk lage positie door eigen optreden heeft weten te maken tot een feitelijke centrale functie in de uitvoering van de Duitse politiek van vernietiging van het joodse deel van het Nederlandse volk.”

Dit staat in het vonnis en het is onzindelijk, wanneer voorstanders van de vrijlating dit in de publieke discussie wegmoffelen.

Het tweede argument dat is gehoord, komt uit de mond van de heer Postma, directeur van de R.K. Reclasseringsvereniging te Breda. Hij heeft gezegd – dit staat in de tekst van de hoorzitting – dat iemand als Kotälla nooit ten laste is gelegd – nooit is veroordeeld op grond van het feit, dat hij joden heeft vervolgd. Het vonnis zegt echter:

„Dat genoemde Kotälla meermalen en telkenmale opzettelijk in dat kamp (het gaat over het kamp in Amersfoort) opgesloten, weerloze en ondervoede gevangenen, in het bijzonder de joden onder hen, met zijn handen of vuisten, met een stok of een knuppel, met een gummi-stok, met een zgn. Spaans riet en met andere tot slaan geschikte harde voorwerpen zodanig hard heeft geslagen, waar hij maar raken kon en met de geschoeide voet zodanig hard geschopt, één of meer honden op hen losgelaten die hen beten, hen uren en dagen laten straf staan in de zgn. rozentuin, zijnde een met hoog prikkeldraad omgeven ruimte in de open lucht in dat kamp, ingesloten in een bunker zonder voedsel. . . .”, etc.

Zij die vrijlating bepleiten op de manier, die ik heb gesignaleerd voordat ik dit citaat onder de aandacht bracht, trachten de vonnissen in de kern, in het wezen aan te tasten. Wij zouden zo kunnen doorgaan, maar wij willen dat iedereen besparen; zo nodig kunnen wij in tweede instantie nog een en ander voorlezen, als daaraan behoefte bestaat.

De vonnissen zijn geveld over mensen die zich hebben schuldig gemaakt aan de zwaarste misdaden tegen de mensheid, tegen joodse Nederlanders en tegen niet-joodse Nederlanders. Wie daarop probeert af te dingen, wie gaat praten over zondebokken of over symbolen, kan ongetwijfeld rekenen op bijval van over onze oostelijke grens, maar tegelijkertijd op vastberaden verzet, nu en in de toekomst, in ons land. De massale, ongekend indrukwekkende herdenking van de februari-staking heeft dit naar ik meen aan iedereen in ons land en buiten ons land duidelijk gemaakt. De beweging tegen vrijlating, die nu ons land overspoelt en waarin veel opgekropte weerzin is samengeballd, toont dat ons volk een fijn instinct heeft voor de politieke toestanden en gevaren. Het is echt geen beweging, die naar de dokter moet met het probleem van de drie van Breda, zoals sommigen ons ook willen aanpraten, hoe nodig en gerechtvaardigd overigens de behandeling is van het gevreesde kampsyndroom. Neen, het gaat nu om tienduizenden, die begrijpen, dat de vrijlating door hoge kringen in de Bondsrepubliek wordt verlangd.

Mijnheer de Voorzitter! De uitlatingen van minister Scheel, dat de zaak hem niet onverschillig kan laten, zijn bekend en controleerbaar in de pers. De ambassade van de Bondsrepubliek in Den Haag is gisteren reeds onvervaard opgetreden als spreekbuis van de drie, namelijk met de volgende mededeling – ik ontleen deze tekst aan „de Volkskrant”–:

„De gedetineerden van Breda weten wat hun rol na terugkeer – in Duitsland – moet zijn. Er bestaat reden om aan te nemen, dat zij daarmee terdege en op doelmatige wijze rekening zullen houden.”

Mijnheer de Voorzitter! Hoe, vragen wij de Minister, weet de ambassade van de Duitse Bondsrepubliek dit? Kan de Minister op dit punt opheldering verschaffen? Is er reeds contact geweest tussen de ambassade van de Bondsrepubliek, haar advocate mr. Ilse Boon, en de drie gedetineerden te Breda of elders?

Mijnheer de Voorzitter! Het is bekend, dat leidinggevende kringen in de Bondsrepubliek de terugzending van oorlogsmisdadigers, opgeplakt met het etiket „krijgsgevangenen, Kriegs-verurteilten”, zien als een onderdeel van de Generalbereinigung. Dit hoort bij de internationaal gevoerde campagne om alle herinneringen aan de Duitse nederlaag in de Tweede Wereldoorlog uit te wissen. Dit behoort bij de manier waarop Duitse industriëlen, C.D.U.-politici, jagers op atoomwapens, inhoud denken te geven aan Willy Brandt's uitspraak, dat Duitsland thans volwassen is. Dit gaat gepaard met een Ost-politik, die van schijnbaar taalkundige concessies in een verdragsparagraaf gebruik maakt om nog steeds de onveranderlijkheid der nieuwe grenzen in Europa te ontkennen. Vanaf het eerste moment na de oorlog is er van alles gedaan om het optreden tegen de oorlogsmisdadigers te remmen. Dit speelde al een rol bij de formatie van de eerste na-oorlogse kabinetten; het is altijd bij kabinetsformaties een belangrijk punt geweest.

Mijnheer de Voorzitter! In de binnenkamer in Den Haag is steeds gerekend en wordt ook nu nog gerekend met de economische belangen van een kleine groep, zoals nu ook ongetwijfeld met de economische belangen van de Akzo of van andere concerns, die beslissingen in ons land plegen te beïnvloeden. Zij, die nu opnieuw vertellen wat er gebeuren moet, hebben door het verleden het recht van spreken voor goed verspeeld. Naar ons gevoel is hun raad volkomen vals gebleken. Zij passen zich aan bij Westduitse eisen.

Mijnheer de Voorzitter! De laatste dagen hebben wij vaak naar de televisie gekeken en o.a. met verbijstering gezien en gehoord, hoe de heer Biesheuvel mededeelde, dat na 27 jaar het menselijk recht zijn einde neemt, een juridische vondst, die noch in het Wetboek van Strafrecht, noch in enige religieuze uitspraak zijn rechtvaardiging vindt.

Wij hebben veel over ons heen laten gaan. Wij hebben mensen aangehoord, die met grote hardnekkigheid en stelsel-

Wolff e. a.

matigheid het volk opnieuw verdeelden in joodse en niet-joodse Nederlanders. Onze fractie is van mening, dat er thans een ondubbelzinnige uitspraak van de Kamer nodig is, waarin vrijlating wordt afgewezen en waarmede het beleid van deze Regering in dezen wordt teruggedrongen. Met dat doel wilden wij als communistische fractie een motie indienen. Nu besprekingen met leden uit andere fracties, die overigens over een aantal vraagstukken geheel anders denken, ertoe hebben geleid, dat een gezamenlijke stap mogelijk is, zullen wij daar naar handelen. Juist omdat het gaat om de zaak zelf, hebben wij van onze kant medewerking gegeven aan een gezamenlijke motie, die de wil van de Kamer kan weerspiegelen en die in de loop van dit debat zal worden ingediend.

De bewering, dat het alleen om symbolen gaat, is ondeugdelijk gebleken. Het waren immers symbolen, die eigenhandig ziekenhuizen, rusthuizen, eens veilig gewaande woningen leeghaalden. Over het vermaan, dat wij niet steeds zo ziekelijk naar het verleden moeten kijken, dat we ons oog gericht moeten houden op de toekomst, wil ik tot slot het volgende zeggen.

Een goede, gelukkige toekomst is niet mogelijk zonder dat verleden, zonder dat verleden op zijn waarde te schatten, zonder de jonge generatie dat verleden te doen kennen en zonder hoog te houden, waarvoor zovelen hun leven hebben gegeven. Verleden, heden en toekomst zijn niet met muren van elkaar te scheiden. Zij vloeien over, zij moeten overvloeien in een vastbesloten wil om de toekomst zo te doen zijn als in moeilijke ogenblikken de strijders voor vrijheid en onafhankelijkheid van ons land zich in de jaren 1940-1945 voor ogen hebben gesteld.

De heer **Wiebenga** (P.S.P.): Mijnheer de Voorzitter! Voorafgaand aan mijn eigenlijke betoog wil ik constateren dat 1. de Minister-President nadrukkelijk heeft medegedeeld dat van een eventueel aftreden van de Minister van Justitie géén sprake is en 2. in de memorie van antwoord de volgende zin te lezen staat:

„Er zijn beginselen waaraan wij, ook bij toepassing van het buitengewone strafrecht, hebben vast te houden, beginselen waarmee niet te transigeren valt. Ik reken daartoe mede het beginsel waarvan de handhaving nu in het geding is.”

Mijnheer de Voorzitter! Deze laatste formulering kan ik nauwelijks anders zien dan als een uiting van vastbeslotenheid om de gratiëring door te zetten wat er ook vandaag in de Kamer gebeurt. En de Minister zal dan ook niet heengaan.

Indien dit zo is, kan ik niets anders zeggen dan dat dan het debat van vandaag niet meer zou worden dan een, wat het hoofdpunt betreft, zinloze gebeurtenis.

Zou ik de zekerheid bezitten dat het zó ligt, dan zou ik het nauwelijks verantwoord achten hier nog maar één woord te spreken, want dit debat zou dan worden tot een onwaarachtige schijnvertoning. Daarom wil ik nadrukkelijk de Minister vragen duidelijk uit te spreken dat in beginsel de mogelijkheid aanwezig is dat het uiteindelijke regeringsstandpunt zal worden gewijzigd ten opzichte van het tot nu toe ingenomen standpunt van vrijlating. Dit betekent dan dat de Minister bereid is, op de door mij geciteerde passage in de memorie van antwoord terug te komen.

Mijnheer de Voorzitter! Het centrale argument dat de Minister van Justitie hanteert ten gunste van zijn standpunt omtrent vrijlating van de drie houdt in, dat letterlijke tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf een onaanvaardbare inbreuk betekent op het grondbeginsel van ons strafrecht:

„dat een gevangenisstraf moet worden beëindigd, wanneer zij ontaardt in een vrijheidsberoving, die noch uit het oogpunt van speciale en generale preventie, noch uit dat van de beveiliging van de maatschappij zin heeft.”

Wiebenga

Mijnheer de Voorzitter! Het wel zeer merkwaardige feit, dat èn de Minister èn degenen die zijn standpunt delen veel te denken moet geven omtrent de doorslaggevende betekenis van dit argument, doet zich voor dat deze fundamentele stellingname door niemand als zodanig is of wordt bestreden; het tegendeel is waar. Ik meen dan ook dat zeer nadrukkelijk gesteld mag en moet worden, dat het eenvoudig niet aangaat en dat het zelfs ontoelaatbaar is om tegenstand en verzet tegen de vrijlating gelijk te stellen met of te koppelen aan aantasting of zelfs verwerping van het genoemde grondbeginsel.

Er zijn namelijk goede gronden om te stellen dat niet-vrijlating van de drie inderdaad zin heeft uit het oogpunt met name van de beveiliging van de maatschappij, waarbij ik hoop ervan uit te mogen gaan dat ook in de ogen van voorstanders van vrijlating de slachtoffers van de drie een wezenlijk deel vormen van onze maatschappij. Tot het begrip beveiliging van de maatschappij zullen wij dan nu niet in de laatste plaats moeten rekenen: beveiliging van de groep van de slachtoffers tegen het scheppen van een situatie, die hen blootstelt aan een door hen als zodanig ervaren onaanvaardbare bedreiging en aan een voor hen ondraaglijke psychische belasting.

Mijnheer de Voorzitter! Nooit tevoren ben ik zo diep overtuigd geraakt van zin en betekenis van het kunnen houden van een hearing door commissies uit deze Kamer als jl. donderdag. Wie op die dag niet heeft leren begrijpen, dat de woorden „ondraaglijke psychische belasting” en „bedreiging” een verschrikkelijke en bittere werkelijkheid weergeven en eigenlijk nog maar benaderen, die heeft zich voor dat begrijpen afgesloten – die wil het niet begrijpen – om welke reden dan ook.

Mijnheer de Voorzitter! Ik meen dat wij van deze werkelijkheid uit moeten gaan: De werkelijkheid van de ervaren bedreiging, de werkelijkheid van de ondraaglijke psychische belasting.

Mijnheer de Voorzitter! Een enkel citaat uit de uitingen tijdens de hearing – de hearing die door de voorzitter van de commissie zo terecht als manifestatie werd gekarakteriseerd: – „de discussie over de vrijlating van de drie van Breda geeft (dit in het Sinaicentrum) een felle heractualisering van gevoelens bij betrokkenen, zonder evenwel kans op een oplossing of groei er bovenuit”. – „Vrijlating zou alleen maar bij betrokkenen levensgrote vragen actueel maken als: Zijn ons leed en onze angst toch niet erkend? Is het gewoon en toch niet onwaarschijnlijk dat er vervolging bestaat? Sta ik dan toch alleen? Hoor ik tot een aparte groep?”

– „Zij zullen zich door de vrijlating van de drie weer ineens maximaal onveilig voelen en zij zullen naar hun gevoel volgelvrij zijn.”

– „De slachtoffers die afgelopen week hun arts opbelden met de wanhoopskreet: „Als deze beulen vrijkomen, dan moet ik zelfmoord plegen! Want nu, opgesloten en afgesloten van de hen omringende wereld, nu zijn deze drie als dood. Maar wanneer zij onverhoopt worden vrijgelaten, dan kan het niet langer, want het is ondraaglijk te leven onder dezelfde hemel, dezelfde lucht in te ademen als deze drie.”

Mijnheer de Voorzitter! Het zou niet moeilijk zijn méér zulke citaten te doen horen, maar het moge nu eindelijk overbodig zijn.

Ook van de kant van de artsen en van de psychiaters-deskundigen hebben wij het, voor zover wij eraan zouden twijfelen, kunnen horen: Voor zéér, zéér velen is de vrijlating: onverdraaglijk.

Voor zéér, zéér velen komt die vrijlating op een moment waarop zij het niet kunnen verwerken; niet kunnen verwerken, in de meest letterlijke betekenis van het woord. Een ondraaglijke psychische belasting.

Mijnheer de Voorzitter! Abel Herzberg heeft zich uitgelaten vóór vrijlating. Zijn motivering daartoe kan ons, zo goed als zijn persoon, slechts vervullen van het diepste mogelijke respect. Maar er is één tekortkoming in zijn argumentatie die juist hem moest ontgaan: Het is nl. noch feitelijk noch redelij-

Wiebenga

kerwijs mogelijk om te veronderstellen dat ieder zou kunnen opbrengen en waarmaken, wat Abel Herzberg kan opbrengen en waarmaken. De feiten zijn onaantastbaar.

Wij hebben als mensen bij ieder besluit dat wij nemen de volstrekte verplichting althans in de mate van het mogelijke: de consequenties, alle consequenties van onze beslissing in onze motivatie te betrekken.

De uitlating van één van de slachtoffers: „dat moet toch afgewogen worden”, droeg het karakter – en ik zou willen dat dat nu eindelijk eens begrepen werd in de meest letterlijke zin – van een noodkreet. Het is onbarmhartig – als ik dit woord hier mag invoeren – om aan zo een noodkreet voorbij te gaan met een beroep op de barmhartigheid die men zou willen betrachten jegens de drie. Het is zelfs erger dan onbarmhartig, mijnheer de Voorzitter, het is in wezen door en door hypocriet. Barmhartig zijn betekent niet, dat je jezelf de rol toekent van de barmhartige Samaritaan door de mantel van de ander weg te geven. Zij die vrijlating bepleiten met het motief van de barmhartigheid zijn in feite dan ook bezig eigen deugzaamheid te bewijzen door het geven van een geschenk waarvan ze de rekening door anderen laten voldoen. Het beroep op barmhartigheid kan in een enkel persoonlijk geval oprecht bedoeld zijn geweest, maar dan niet langer dan tot donderdag jl.

Mijnheer de Voorzitter! Er zijn meer argumenten en motieven voor vrijlating waarvan het onwaarheidsgehalte moet worden aangewezen.

Zo heeft prof. De Jong geprotesteerd tegen het verder gevangen houden van de drie omdat ze aldus als symbool en niet als persoon zouden worden behandeld. Prof. De Jong heeft, zo sprekend, nagelaten kennis te nemen van de feiten. Indien er hier sprake kan zijn van symbolische betekenis dan moet symbolische betekenis bovenal in de eventuele vrijlating worden onderkend: in de gratiëring van de drie ligt onvermijdelijk een nieuw stuk symbolische gratiëring voor nazisme en anti-semistische besloten, niet aldus bedoeld, maar wel aldus functionerend. Er loopt een directe lijnverbinding van de Duitse herbewapening via de aanvaarding van nazi-generaals als NAVO-generaals, en de ontvangst van Hirohito door de Koningin onder ministeriële verantwoordelijkheid naar de vrijlating van deze laatste in Nederland gevangen gebleven oorlogsmisdadigers.

Indien de Regering als argument voor de vrijlating zou hebben aangevoerd dat zij Hirohito niet kan doen ontvangen en tegelijk deze drie toen zoveel lager geplaatsten nog blijven vasthouden: Wie zou kunnen ontkennen dat daarmee de Regering haar eigen positie juist zou hebben geschetst?

Het is ook die feitelijke symbolische betekenis van de vrijlating die een zodanige beslissing zo onverdraaglijk maakt; en misschien zal men, dit overdenkend, ook kunnen begrijpen dat het blij geeft van volstrekt wanbegrip wanneer men tegenstanders van vrijlating wraakzucht als eigenlijk motief meent te mogen toeschrijven.

Ontstellender nog is het voor vrijlating gebruikte argument van prof. De Jong dat deze drie hun „werk” verrichtten in ondergeschikte positie, dat anderen, „hoger” geplaatsten, een zwaardere verantwoordelijkheid hadden. Dat is de redenering van het Befehl ist Befehl, en als we die gedachtenlijn doortrekken in zijn consequenties dan zou uiteindelijk immers aléén Hitler zelf in volle omvang aansprakelijk moeten worden geacht.

Blijft ten slotte, mijnheer de Voorzitter, het argument van het nu aangevoerde berouw. Ik wil er kort over zijn. Indien deze drie werkelijk berouw hadden dat bij de omvang en de aard van hun misdrijven past, dan zouden zij hun gratieverzoek alleen nog maar kunnen intrekken.

„Iemand had hun moeten leren, de vrijheid nooit meer te begeren”. Met die zin is op de hearing hierover alles gezegd wat erover te zeggen valt.

In het voorgaande zijn naar ik meen de argumenten die voor vrijlating schijnen te pleiten gewogen en te licht bevonden. De strafvoortzetting kan niet zinloos worden genoemd zolang bij

vrijlating duizenden worden gekweld en gekwetst in het diepst van hun gevoelens en ik heb erop gewezen dat het hier gevoelens betreft van een heel andere orde dan gevoelens van wraak. De verwerkelijking van barmhartigheid is niet mogelijk door de ogen voor deze werkelijkheid sluitend, slechts te denken aan de inhumaniteit jegens de drie, die in het vasthouden besloten lijkt te liggen.

Mijnheer de Voorzitter! Het volstrekt onvermijdelijke te doen kan niet als inhumaan worden aangemerkt en hierachter ligt de volle, waarlijk niet door de slachtoffers uitgelokte, eigen verantwoordelijkheid van de drie.

Mijnheer de Voorzitter! Tijdens de hearing is helaas de stelling verdedigd dat niet-vrijlating in de weg zou staan aan of in strijd zou zijn met de zo bitter noodzakelijke humanisering van ons strafstelsel. In het licht van de door mij gegeven argumentatie wijs ik die stelling volstrekt en met nadruk van de hand. In de aard van het strafstelsel, mijnheer de Voorzitter, weerspiegelt zich de aard van de maatschappij waarin het strafstelsel functioneert: vormen en normen van de maatschappij beheersen vormen en normen van het strafstelsel. Daarom heeft humanisering van het strafstelsel humanisering van de maatschappij zelve en van haar normenstelsel tot primaire voorwaarde. Het moet duidelijk zijn, mijnheer de Voorzitter, dat alleen bij strikt eenzijdige formalistische benadering, bij uitschakeling nl. van wezenlijk meespelende factoren, gesteld kan worden dat de humaniteit de vrijlating en de anti-humaniteit de niet-vrijlating betekent.

De waarheid is in deze abnormale situatie juist andersom.

Er zijn naar verhouding misschien minder zwaar wegende, maar zeker niet onbelangrijke aspecten. Ik citeer uit de hearing:

„Zolang er in Duitsland nog stemmen opgaan die verlangen dat deze onmenselijke naar hun land zullen kunnen terugkeren, zolang is er iets mis met Duitsland en is daar een voedingsbodem waarop deze drie zullen gedijen en opnieuw tot verkeerde daden komen.”.

Wie in deze Kamer kan het onwaarschijnlijk noemen dat deze drie – of zelfs maar één van hen – straks openlijk wordt verwelkomd op een feestelijke bijeenkomst van de Waffen S.S.? Wie in de Kamer kan ontkennen dat in het huidige West-Duitsland de revanchistische krachten voortleven – waarlijk niet alleen in de N.P.D.? En hebben wij ook maar de geringste zekerheid – aan de hand van wat men ons nú laat horen – dat deze drie – of zelfs maar één van hen – niet zal worden gemaakt tot heldensymbool van het hedendaagse neo-nazisme?

Heeft men in de plaats waar de „General der Flieger Christians-trasse” bestaat, het voornemen van die naamgeving bekendgemaakt vóór diens terugkeer? Fascisme is moord, mijnheer de Voorzitter, en het fascisme is ook onder ons, maar eindeloos veel gevaarlijker is het fascisme in Duitsland. Ons ontbreekt iedere zekerheid dat met deze vrijlating dat gif-tige verschijnsel niet zal worden versterkt.

Heel weinig waterdicht achten wij voorts de beantwoording van de door ons in het voorlopig verslag gestelde vragen omtrent de financiële aanspraken van de drie in de Bondsrepubliek. Hun aanspraken worden door de Regering geloofend, maar er wordt bij vermeld dat de uitvoering van de betrokken wetten behoort tot de bevoegdheid van de onderscheiden deelstaten met beroep op de rechter. Het zou wel een minimale verplichting van de Regering geweest zijn de Kamer te informeren over de feitelijke toepassing van deze wetten. De Duitse overheid en de Duitse rechterlijke macht tellen niet geringe aantallen en notoire ex-nazi's in vooraanstaande functies. Radio- en televisieberichtgeving gisteravond hebben ons materiaal verschaft dat er zeer sterk op wijst, dat het regeringsantwoord de waarschijnlijk te achten situatie volstrekt niet dekt.

Verder zegt een bericht in „het Brabants Dagblad”, dat het gratieverzoek is opgesteld door mr. Ilse Boon die optreedt namens de Westduitse ambassade. Betekent dit dat wel degelijk Westduitse druk is uitgeoefend tot gratiëring?

Wiebenga e. a.

Mijnheer de Voorzitter! Er is één als ter zake doende ter erkennen gedachtengang die een geldig argument voor de vrijlating van de drie zou kunnen opleveren. Misdaden zoals door hen gepleegd, handelwijzen zoals in hen tot uiting gekomen ontstaan niet toevallig. Zij doen zich voor in een maatschappelijke context en op de grondslag van een geestelijk verminkte – onvolwaardige – persoonsstructuur. Het één hangt ten nauwste samen met het ander.

Die maatschappelijke context van hun gedragingen is gegeven in hun staan in een samenleving, waarin het aanvaarden van iedere vorm van genadeloos en onbepert geweldsgebruik vrijwel volledig is geïntegreerd in het gangbaar geldend normen- en gedachtenpatroon. Er is in de grond geen wezenlijk moreel verschil tussen de verwerkelijkte bereidheid tot moorden van de drie – een bereidheid die zich vervolgens tot moordlust heeft ontwikkeld – en de nu nog potentiële bereidheid die geveerd en verwacht wordt van degene die gereed staat bij de atoomknop; er is één gemeenschappelijke psychische voedingsbodem als basis van het getoonde resp. vereiste onmenselijke gedrag.

De verminkte persoonsstructuur anderzijds heeft naar mijn stellige overtuiging alles te maken met de gevolgen van een opgroei in een volledig autoritair, op gezags-, gehoorzaamheids- en onderworpenheidsverhoudingen afgestelde opvoedingssituatie.

En juist het samengaan van een van geweldsdenken door-drenkte samenlevingssituatie met de juist daar zo gangbare autoritaire opvoedingsverhoudingen creëert de Aus der Fünften's, de Fischer's, de Kotalla's en is bepalend voor het onloochenbare feit, dat wij nu kennen vanuit ervaringen van Algerije, Korea, Vietnam, Biafra, Bangla Desh en Indonesië, dat zich, als de omstandigheden er naar zijn, steeds en overal de mensen, de onmenselijke aandienen die tot dit gedragspatroon geconditioneerd zijn.

Indien het zo is – en daaraan kan naar mijn mening geen gerechtvaardigde twijfel bestaan – zullen wij moeten erkennen dat de zeer paradoxale situatie waarin wij t.a.v. de drie zijn komen te verkeren, nl. dat de barmhartigheid en de humaniteit zich verzetten tegen hun vrijlating, tot achtergrond en tot oorzaak heeft die paradox in ons denkpatroon, waarin wij het zoeken naar de humaniteit in maatschappij en in strafstelsels menen te kunnen combineren met de aanvaarde oorlogs- c.q. kernoorlogsvoorbereiding.

Mijnheer de Voorzitter! Mijn conclusie moet luiden dat ik het gevangen houden van de drie niet toejuich, maar dat ik hun vrijlating hoe dan ook onaanvaardbaar acht, omdat wij niet náást de slachtoffers staan wanneer wij meewerken aan de vrijlating. En naast hen gaan staan is de eis waaraan wij ons in 1972 niet – opnieuw – mogen onttrekken. Het is voorts een eis waarin financiële aspecten – hoe belangrijk op zichzelf ook – van volstrekt secundaire betekenis zijn.

Mijnheer de Voorzitter! Regering en parlement staan in deze zaak voor een verantwoordelijkheid waarvan de zwaarte niet in woorden is weer te geven. De lijn die de Regering heeft aangegeven breekt – en ik moet helaas zeggen: opnieuw – de solidariteit met de slachtoffers van het nazisme. Daarom is het volstrekt noodzakelijk dat de Kamer vandaag aan de Regering het onverkorte „neen” tegen deze heilloze gratiëringsplannen onmiskenbaar duidelijk maakt. Voor onze fractie is het dan ook vanzelfsprekend, dat wij de ene motie die hierop is gericht mede hebben ondertekend.

De heer **De Jong**: Mijnheer de Voorzitter! Wie ben ik dat ik zou mogen oordelen over een zo delicate kwestie als thans aan de orde is? Deze gedachte welke in mij op toen mij enkele weken geleden door Premier Biesheuvel en Minister Van Agt als eenmansfractie naar mijn mening werd gevraagd over de vrijlating van deze drie beruchte oorlogsmisdadigers. Wie ben ik?

Desondanks heb ik toen reeds zonder aarzeling of twijfel duidelijk mijn mening naar voren gebracht. Mijn mening was dat

De Jong

het bijzonder kwetsend zou zijn voor een groot deel van ons Nederlandse volk indien deze misdadigers vrij zouden worden gelaten. Reeds toen achtte ik een vrijlating bijzonder gevaarlijk en onverantwoordelijk voor de gemoedsrust en daardoor tevens voor de geestelijke volksgezondheid van vele slachtoffers, die nog dagelijks gebukt gaan onder de gevolgen van de wandaden gepleegd tijdens het nazi-regime.

Tijdens dat gesprek moest ik uit gevoelsoverwegingen, ingegeven door mijn persoonlijk geweten, duidelijk stellen dat deze misdadigers het niet waard zouden zijn nogmaals de slachtoffers van hun toenmalige daden te verwonden. Dit zou namelijk zeker gebeuren als dit kabinet tot hun vrijlating zou besluiten.

Ben ik wel bevoegd te oordelen over gratie in deze bijzonder pijnlijke zaak? Is dit parlement wel bevoegd? Dat heb ik mij afgevraagd in de weken die volgden na dit onderhoud. Mogen wij in deze Kamer stemmen over de wens van al of niet vrijlaten van deze misdadigers waarvoor zelfs levenslange gevangenisstraf een te lichte straf is in verhouding tot de misdaden die zij de mensheid hebben aangedaan? Ik acht dit parlement in feite niet bevoegd tot oordelen over deze eventuele vrijlating. Het had nooit zo ver mogen komen. Ik acht het een bewijs van bijzonder onvoorzichtig beleid dat deze kwestie zich thans heeft toegespitst op een oordeel van dit parlement. De Regering kan dit oordeel zelfs naast zich neerleggen.

De Minister had de eerste onvoorzichtige stappen gedaan en de consequenties van deze onvoorzichtige stappen hebben wij ondervonden in de emotionele en toch zo begrijpelijke reacties uit alle lagen van ons volk. De voorzichtigheid die vorige ministers in deze kwestie hebben betracht had een duidelijke indicatie moeten zijn voor deze Minister. Een puur juridische benadering van de gratieverzoeken is onjuist en wordt als onrecht gezien door een groot deel van ons Nederlandse volk. Deze verzoeken om gratie zijn niet vergelijkbaar met soortgelijke verzoeken van gewone misdadigers.

De laatste weken heb ik oprecht gepoogd voldoende argumentatie te vinden om mijn standpunt te kunnen wijzigen. Geen dag heeft dit probleem mij losgelaten. Trouwens, dat bleek ook niet mogelijk te zijn door de lawine van pro- en contra-vrijlatingsargumenten, die over ons allen is uitgestort. Het protest overheerste het dagelijks denken, een protest rechtstreeks uit het hart van het Nederlandse volk. Dat is dan het positieve in deze dagen.

Ik heb getracht bij de voorstanders van vrijlating die argumentatie te vinden die mijn standpunt – dat oorspronkelijk was ingegeven op basis van de eerste gevoelens – zou kunnen wijzigen. Ik heb respect voor alle standpunten en in dit verband ook voor degenen die menen met overtuiging voor een vrijlating te moeten zijn. Geen van deze voorstanders weerspreekt de wandaden, gepleegd door deze onmenselijke misdadigers, geen van deze voorstanders van gratie weerspreekt het grote leed, dat ons volk in de oorlogsjaren is aangedaan op een misdadige wijze. Geen weerspreekt, dat vooral ons Joodse volksdeel op beestachtige wijze is uitgemoord, waarbij deze drie oorlogsmisdadigers een dominerende rol hebben vervuld. Zij weerspreken niet, dat velen van de besten onder ons naast het Joodse volksdeel, zoals verzetstrijders en anderen, zijn weggevoerd, zonder mededogen en zijn gemarteld op een beestachtige wijze, mede door toedoen van de betreffende drie oorlogsmisdadigers.

Vele oude wonden zijn opengereten. De openbare discussie over deze kwestie heeft ons gehele volk beziggehouden.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb mij niet in de eerste plaats als kamerlid maar als Nederlander beraden over deze ons zo diep rakende kwestie. Ik heb het reeds gezegd. Ik acht deze Kamer niet bevoegd tot oordelen over gratie en daarom in feite ook mijzelf niet. Toch kon ik mijn verantwoordelijkheid in dit geval niet delegeren. Daarom heb ik mij persoonlijk in den lande op de hoogte gesteld van de gevoelens, die leven bij een groot deel van ons volk, een groter deel van ons Neder-

De Jong

landse volk dan Minister Van Agt ooit zou hebben kunnen vermoeden. Hij had het moeten kunnen vermoeden.

Het rechtsgevoel van de Nederlander werd geraakt, niet het rechtsgevoel gebaseerd op de geldende strafrechtspleging. Nee, bij iedere Nederlander werd het duidelijk, dat voor een beoordeling van een eventueel besluit tot gratie andere maatstaven zouden moeten gelden. De misdaden zijn te onmenselijk geweest. Zij zullen nooit kunnen verjaren. Voor velen heeft de tijd in deze 27 jaar stilgestaan, omdat dit grote leed ook door de tijd niet kan worden weggevoerd. Dit geldt in het bijzonder voor de oorlogsslachtoffers onder onze Joodse medeburgers, onze verzetstrijders en anderen; waarvan de wonden nog niet geheeld zijn, als zij ooit zullen helen. Zij zijn het die wel tot oordelen bevoegd zijn. Schrijnend was de confrontatie met hun mening over de huidige gang van zaken.

Vandaag een week geleden bezocht ik zonder uitnodiging vooraf het Joods Herstellingsoord in Den Dolder. Daar heb ik met de patiënten gesproken (patiënten in verwarring). Ik heb niet met hen gesproken over al hetgeen zij destijds hebben meegemaakt, niet over hun lichamelijke gebreken als gevolg van de martelingen in de concentratiekampen. Neen, ik heb die avond getracht mij in te leven in de situatie van deze mensen zoals zij vandaag leven. Deze mensen zullen een vrijlating van de drie oorlogsmisdadigers geestelijk niet kunnen verwerken. Zij zullen dit beleven als een herleefd onrecht. Ik heb sentimentaliteit zoveel mogelijk vermeden en heb in een gesprek met alle patiënten van dit herstellingsoord gepoogd hun gevoel van onmacht weg te nemen, voor zover mij dit als gewoon mens mogelijk was. Woorden schieten dan tekort.

Ik heb deze groep patiënten gevraagd mij een boodschap mee te geven, zodat zij zich niet geheel onmachtig zouden voelen. Die eenstemmige boodschap van die groep lichamenlijk gehandcapten breng ik thans over. Hun boodschap was:

„Laat dit alstublieft niet gebeuren, spaar ons voor deze bittere ontgoocheling. Ons gevoel voor recht wordt hier geweld aangedaan. Zo pijnlijk, dat velen van ons dit niet zullen kunnen verwerken. Wij hebben levenslang gekregen en gratie is voor ons leed niet meer mogelijk. Gratie kan alleen God ons nog geven en laat God oordelen over deze onmenselijke misdadigers. Een vrijlating is een slag in ons gezicht. Wij zijn genoeg geslagen. Deze slag mogen zij ons niet toebrengen.”

Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben „levenslang” die woorden bleven steeds weer terugkomen in mijn gedachten, ook deze laatste dagen. Daarom acht ik het mijn plicht als Nederlander hier te getuigen voor deze mensen, te getuigen namens deze mensen, die mij deze boodschap meegaven. Ik acht mij bevoegd uitsluitend namens hen te spreken. Ik heb werkelijk oprecht gepoogd in de afgelopen dagen alle overwegingen in mijn geweten tot hun recht te laten komen; overwegende vanuit mijn protestants geloof, waarin vergeving van zonden één van de voornaamste grondbeginselen is. Moeten wij vergeven of is dat in dit geval niet de weg van de minste weerstand om met ons geweten in het reine te komen? Is ons geweten dan in het reine? Hebben wij het recht tot vergeven in deze kwestie? De zonden, door deze misdadigers de mensheid aangedaan kunnen alleen door God vergeven worden en door de mensen die geleden hebben door de gepleegde wandaden. Kan juist daarom ons christelijk geloof niet van ons eisen, dat wij de slachtoffers geen onrecht aandoen, hetgeen zou kunnen geschieden als wij namens hen zouden vergeven? Dat is onrecht, dat is geen barmhartigheid. Hebben wij werkelijk het recht namens ons Joodse volksdeel, dat nog leeft en namens het grotere Joodse volksdeel, dat niet meer leeft, te vergeven? Hebben wij werkelijk het recht namens de verzetsstrijders en anderen, die geleden hebben onder het nazi-regime, te vergeven?

Mijn geloofsovertuiging zegt „neen”. Barmhartigheid doet hier onrecht aan anderen; dat is onecht en schijnheilig en is daarom nimmer christelijk te noemen, althans naar mijn chris-

telijk geloof. Ook de argumentatie, dat nog altijd zelfs „zwaardere” oorlogsmisdadigers weer vrij zouden zijn, mag geen argument zijn om te generaliseren en ook deze drie misdadigers vrij te laten. Jammer genoeg verkeren nog altijd meer misdadigers buiten de gevangenis dan in de gevangenis. Dit argument is dan ook niet houdbaar en geeft mij het gevoel, dat men daardoor eigen verantwoordelijkheid van zich afschuift.

Voor een groot deel van ons Nederlandse volk betekent de gevangenhouding van deze drie misdadigers inderdaad een soort symbool van gerechtigheid. Zou dit onjuist moeten zijn? Ook het argument, dat men destijds de fout heeft gemaakt deze misdadigers niet direct terecht te stellen, waardoor men thans genade voor recht zou moeten doen gelden, kan mij niet overtuigen. Voor deze misdadigers schoot onze strafrechtspleging in feite te kort, want zij verdienen vele malen levenslang voor het onmenselijke leed de toen en thans nog levende mensheid aangedaan.

Betekenen deze gevoelens uitingen van wraak? Neen, mijnheer de Voorzitter, dit zijn gevoelens ingegeven door rechtsgevoel waarbij nog altijd de onbevredigende gewaarwording blijft bestaan, dat iedere straf aan deze misdadigers in geen enkele verhouding zal staan tot de gepleegde misdaden.

Moeten wij dan volgens de puur juridische overwegingen oordelen, zoals de Minister dit beschrijft? In de memorie van antwoord die ik zaterdag per expresse-post van de Minister ontving, heb ik geen gezichtspunt kunnen ontdekken, waardoor mijn oorspronkelijke standpunt aan het wankelen zou kunnen worden gebracht. De juridische benadering schijnt, ondanks gevoel van begrip, koel en zakelijk te blijven. Zo werd ik als niet-jurist bijzonder onprettig getroffen door de passage op blz. 4, waarin in feite de conclusie werd neergelegd, die maatstaf is voor het beleid in deze zaak van deze Minister. Omdat de juridische kern van de zaak daar exact wordt geraakt, kan ik er niet aan ontkomen deze passage woordelijk te citeren. De Minister zegt hier:

„Het gaat hier niet om het honoreren van een aanspraak op vrijlating die de drie zouden hebben. Waar het wel om gaat, en wat naar mijn overtuiging in dezen beslissend moet zijn, is de vraag of wij kunnen accepteren dat deze drie ons brengen tot verzaking van een der grondbeginselen van onze strafrechtspleging. Tot die grondbeginselen behoort de regel, dat een gevangenisstraf moet worden beëindigd, wanneer zij ontaardt in een vrijheidsberoving, die noch uit het oogpunt van speciale en generale preventie, noch uit dat van beveiliging van de maatschappij zin heeft.”

Aldus de woorden van deze Minister.

Mijnheer de Voorzitter! Deze zinsneden getuigen nog altijd van onbegrip voor de schade, die wordt aangebracht aan geestelijke gezondheid van een groot deel van ons volk. De Minister spreekt van ontaarding in vrijheidsberoving die noch uit het oogpunt van speciale en generale preventie, noch uit dat van beveiliging van de maatschappij zin heeft. Dit zou dan één van de grondbeginselen zijn waarom ook deze gevangenisstraf moet worden beëindigd.

Ik zou de Minister in dit verband de volgende vraag willen voorleggen. Hij zegt dat een gevangenisstraf, die geen zin meer heeft uit het oogpunt van speciale en generale preventie ontaardt in vrijheidsberoving. Zou hij dan niet van mening kunnen zijn, dat deze noodzakelijke preventie zeker bestaat, indien men in overweging neemt, dat door een invrijheidstelling onnoemelijk veel geestelijk leed wordt berokkend aan de nog levende slachtoffers en alle nabestaanden van de omgekomenen door de gepleegde wandaden? Geldt dit ook niet ten aanzien van het door de Minister genoemde oogpunt van beveiliging van de maatschappij? Neemt hij daarbij ook in overweging de toe te brengen schade aan de geestelijke volksgezondheid van een groot deel van ons volk? Is dat niet juist de reden waarom het gratieverzoek zal moeten worden af-

De Jong e. a.

gewezen en zelfs deze Kamer niet had mogen bereiken ter discussie?

Als de Minister in zijn memorie van antwoord stelt, dat verdere gevangenhouding ons brengt tot verzaking van één der grondbeginselen van de strafrechtspleging, hebben dan zijn voorgangers deze grondbeginselen verzaakt? Vindt de Minister dat de maatstaven die door zijn voorgangers werden aangehouden, thans niet meer gelden?

Mijnheer de Voorzitter! Het recht wordt gewogen en de schaal van ons rechtsgevoel slaat hier over naar al die mensen die buiten hun schuld om, hebben geleden en nog steeds lijden aan de gevolgen van de gepleegde misdaden waarin deze drie een dominerende rol hebben vervuld. Ik herhaal de woorden van de slachtoffers die niet uit mijn gedachten willen: „Wij hebben levenslang tot God ons gratie geeft”.

Ten slotte zou ik willen stellen, dat deze misdadigers die thans ter discussie staan reeds te veel twijfelachtige eer hebben gehad door zoveel tijd van ons Nederlandse volk te vragen. Zij kregen reeds eenmaal gratie, meer dan zij ooit hadden mogen verlangen. Deze misdadigers mogen nimmer de kans krijgen door hun vrijlating de slachtoffers van hun wandaden opnieuw te verwonden. Ik hoop uit het diepst van mijn hart, dat deze Kamer de wijsheid zal kunnen opbrengen, om zich met een zo groot mogelijke meerderheid tegen de vrijlating van deze misdadigers te verklaren.

De heer **De Gaay Fortman** (P.P.R.): Mijnheer de Voorzitter! De discussie van de afgelopen weken wekt de indruk dat elk gesprek over de drie in Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers alleen maar tot nog fellere polarisatie kan leiden. Toch bedriegt hier de schijn. In deze kwestie zijn maar weinigen zeker van hun zaak. Dit blijkt al uit het feit dat niemand van ons zich ergens voorstander van durft te noemen. Er zijn alleen maar tegenstanders: tegenstanders van vrijlating en tegenstanders van voortgezette gevangenhouding. Bovendien is niemand 100 pct. tegenstander van één van de twee mogelijkheden. De meesten van ons zien slechts kans hun gevoelens onder woorden te brengen door te spreken van 51 pct. tegen en 49 pct. voor. Voor ieder van ons is de zaak een wetensconflict.

Ik moet in de discussie van vandaag spreken mede namens de heer Aarden. Wij hebben samen over de kwestie gesproken en onze gevoelens zijn dezelfde, maar dit betekent niet dat ik namens de P.P.R. het woord kan voeren, want, zoals in bijna alle partijen wordt ook in onze partij over deze zaak, wat de uiteindelijke standpuntbepaling betreft, verschillend gedacht. Onze radicale maatschappijfilosofie leidt niet tot één homogeen standpunt. Dit geldt ook voor de joodse, humanistische en christelijke levensovertuigingen, die zich onder ons manifesteren. Ieder voor zich heeft wel het gevoel dat zijn levensovertuiging bij zijn standpuntbepaling een beslissende rol speelt, maar dit leidt niet tot één bepaald standpunt op een voor anderen herkenbare wijze.

Wij hebben de afgelopen weken erg veel langs elkaar heen gepraat. Daarom wil ik beginnen met het vermelden van een aantal punten, die in de discussie genoemd zijn, maar waarop wij vandaag niet diep behoeven in te gaan omdat wij het erover eens zijn.

Wij zijn het erover eens dat de drie oorlogsmisdadigers afgrijselijke wandaden hebben begaan, misdaden waardoor zij elk recht op begrip voor de zwaarte van het dragen van de straf hebben verspeeld. Wij zijn het er ook over eens dat een discussie over de echtheid van hun berouw, gelijktijdig met een discussie over de gratieverzoeken niet zinvol kan zijn. Wij zijn het er ook over eens dat er geen enkel argument is waarmee deze misdaden kunnen worden goedgepraat en dat geldt zeker voor het argument dat anderen die nu vrij rondlopen nog erger misdaden hebben begaan.

In de eerste plaats is het bij deze categorie misdaden onmogelijk nog te spreken van erg of erger en daarbij komt dat wij ook niet aanvaarden dat, op grond van het feit, dat men-

De Gaay Fortman

sen, die minder erge dingen deden, indertijd zijn doodgeschoten, ook deze oorlogsmisdadigers alsnog gedood moeten worden. In deze Kamer zal dan ook wellicht niemand gevonden worden, die meent, dat de drie gratie verdienen. Voor sommigen is dit zelfs doorslaggevend – de aard van de misdaden verzet zich tegen vrijlating – maar voor de meesten niet. De vraag nu, in 1972, is niet wat zij verdienen, maar wat wij met hen aanmoeten. En dan worden wij geconfronteerd met het karakter van de straf die zij ondergaan: levenslange opluiking tot de dood erop volgt. Ook over de aard van deze straf zijn wij – ik denk: iedereen – het eens: een wrede straf, wreder dan de doodstraf en een straf, waarvan wij vinden, dat die in Nederland niet moet worden toegepast.

Voor sommigen is dit argument – zelfs de meest inhumane misdaden rechtvaardigen nog geen wrede straf – doorslaggevend, maar voor de meesten niet. Voor mij persoonlijk is dit argument niet meer doorslaggevend sinds de hoorzitting van vorige week donderdag. Als ik een mooi principe heb, maar de toepassing van dat principe kost mij niets doch berokkent anderen leed, dan moet ik mij ernstig bezinnen op de vraag of ik mijn principe wel mag toepassen. Nood breekt wet.

Mijnheer de Voorzitter! Voor de heer Aarden en mij blijft de principiële verwerpelijkheid van levenslange gevangenisstraf in de letterlijke zin van het woord wel een uitgangspunt. Dit betekent, dat wij ervan overtuigd moeten worden dat niet-toepassing van dit uitgangspunt noodzakelijk is. Het argument, dat de drie van Breda geen mensen zouden zijn, spreekt ons niet aan. Als zij geen mensen waren, dan waren zij ook niet verantwoordelijk. Het verschrikkelijke van hun misdaden is juist, dat die door verantwoordelijke mensen zijn begaan. Mensen kunnen beestachtige misdaden begaan. Dit te verwerken is voor ons allen een vreselijk moeilijke zaak, of wij nu een humanistische, christelijke of joodse levensovertuiging hebben. Maar wij mogen ons er niet uitredden door het begrip „onmensen” in te voeren. Elk begrip voor beestachtige misdaden is fout. Als een gevolg van de discussie van de afgelopen weken is, dat het Nederlandse volk geen enkel begrip meer zal opbrengen voor martelingen, rechtsverkrachting, racisme en genocide, waar en wanneer die ook plaatsvinden – ook vandaag – dan heeft deze discussie tenminste één positief gevolg gehad.

Er is in dit stadium van de discussie nog maar één argument, dat de weegschaal kan doen doorslaan: het leed van de oorlogsslachtoffers. Dat gratieverlening leed berokkent, staat vast. De overlevenden hebben ons dit zelf meegedeeld en het is niet aan ons te zeggen: gij vergist u, met uw leed valt het mee. Na de hoorzitting ben ik ervan overtuigd, dat de uitvoering van het voornemen van de Regering veel leed zal toevoegen aan het leed dat tijdens de oorlog en ook daarna reeds geleden is. De enige vraag voor ons is daarom: Kan dit leed nog voorkomen worden door voortgezette gevangenhouding?

Als wij ervan overtuigd kunnen worden – ik wil uitdrukkelijk stellen, dat wij in principe in elk debat, maar zeker in dit debat, overtuigd kunnen worden – dat het leed voorkomen kan worden door vandaag de Regering van haar voornemen af te brengen, dan zullen wij ons tegen voortgezette gevangenhouding van de 3 oorlogsmisdadigers niet verzetten. Ik hoop dan ook dat de discussie vandaag zich op dit punt zal toespitsen.

Mijnheer de Voorzitter! Op de hoorzitting is duidelijk gemaakt waarom een positieve beslissing op de gratieverzoeken zoveel pijn veroorzaakt. De verwijten van de overlevenden richten zich in de eerste plaats tegen de 3 oorlogsmisdadigers. Deze oorlogsmisdadigers hebben mensen die niets misdreven hadden van al hun rechten beroofd en hen behandeld met totale inhumaniteit. Moeten deze beulen dan nu wèl allerlei rechten krijgen en humaan behandeld worden? Kunnen die niet eens en voor al afgeschreven worden daarboven in die koepel in Breda? Maar ook het Nederlandse volk veroorzaakt de overlevenden pijn.

De Gaay Fortman

Het overgrote deel van ons volk heeft lijdelijk toegezien, hoe mensen totaal onrecht werden, hoe zij werden weggevoerd, hoe de hele veel geprezen humanitaire rechtsstaat in één klap door de nazi's buiten werking werd gesteld. Na de oorlog heeft men bovendien nog de overlevenden in de kou laten staan. Maar nu schijnt men wel een zogenaamde barmhartigheid te kunnen opbrengen voor de beulen van weleer. Dit is schrijnend en doet pijn. Wij hebben na de hoorzitting hierover diep nagedacht. De schuld van het overgrote deel van ons volk tegenover de overlevenden en tegenover degenen, die stierven, is onontkoombaar. Een ieder van ons die voelt dat hij aan die schuld deel heeft, zal voor zich zelf de consequenties daarvan moeten vinden. Ook bij vrijlating van de drie van Breda blijft deze schuld. Maar daarmee zijn wij niet klaar, want we zouden dan op z'n minst door de oorlogsmisdadigers gevangen te houden, kunnen voorkomen dat nog meer leed wordt toegevoegd.

Wij zijn niet ervan overtuigd dat dit extra leed inderdaad kan worden voorkomen. De drie oorlogsmisdadigers hebben gratie gekregen van de doodstraf, een straf, waarvan niemand van ons zou durven zeggen dat ze die niet hadden verdiend. Maar door die gratie zijn ze in ons gevangenisbestel terecht gekomen. Dit is geen goedkope kreet; wie daaraan twijfelt moet nog eens nalezen wat Minister Samkalden hierover heeft gezegd in het debat indertijd na de schorsing van de straf van Lages. Dat betekent bij voorbeeld dat ze in een Nederlandse gevangenis zitten, de koepelgevangenis in Breda. Die koepel willen we afschaffen, maar zodra dat gebeurt zullen de drie en hun misdaden weer op schrijnende wijze in de publiciteit komen. De gratie op de doodstraf had ook ten gevolge, dat zij het recht hebben steeds nieuwe gratieverzoeken in te dienen, terwijl elk nieuw gratieverzoek betekent dat er zout gegooit wordt in open wonden. Het is niet een perfide Regering, niet een perfide Hoge Raad, maar de onmogelijkheid in ons land hun straf geruisloos toe te passen, die maakt, dat wij steeds weer met deze oorlogsmisdadigers en hun wandaden worden geconfronteerd. In dit verband wil ik zeggen, dat alle gepraat over katholieke complotten mij net zo tegen de borst stuit als de geestelijk hooghartige wijze, waarop sommige voorstanders van vrijlating zich in de afgelopen dagen hebben uitgelaten.

De weg terug van het voornemen van de Regering kan ik alleen maar zien als een lijdensweg. Ik acht die weg niet begaanbaar. De slechte beslissing, de beslissing die veel leed veroorzaakt, is nu onvermijdelijk geworden.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zei al dat wij diep geschokt zijn door de hoorzitting van vorige week. Wij zijn er nu van overtuigd dat veel leed voorkomen had kunnen worden door de weg die gegaan is en waarvan een meerderheid in de Kamer dacht dat die onvermijdelijk was, op een andere wijze te gaan. Maar wij moeten ons nu afvragen of er nog een begaanbare weg terug is. Ik zie die niet. Ik ben medeverantwoordelijk voor de situatie, waarin wij nu zijn terechtgekomen. In mijn gesprek met de Minister-President, de Minister van Justitie en de Staatssecretaris van Justitie heb ik niet gewezen op de afschuwelijke fouten die de Regering in de begeleiding van een zaak als deze kon maken. Maar ik zie niet hoe ik die fout - mijn medeverantwoordelijkheid voor de situatie, waarin wij terecht zijn gekomen - nu nog goed kan maken door de Regering te vragen terug te komen op haar voornemen, terwijl ik de weg terug alleen maar als een onbegaanbare lijdensweg kan zien.

Na de discussies van de afgelopen weken gaapt er een grote kloof tussen de Regering en de gekwetste overlevenden uit de oorlogstijd. Die kloof kan niet overbrugd worden door te zeggen, dat wij alle emotie al hadden ingecalculceerd. Natuurlijk hadden wij die niet ingecalculceerd. Ik wil graag nog eens zeggen dat als ik goed beseft had, hoeveel schade in deze zaak door woorden kan worden aangericht, ik mij nooit zo simpel zou hebben uitgedrukt als ik deed bij de behandeling van de Justitiebegroting. Minister Van Agt is de zaak, naar ik geloof, in dit opzicht ook anders gaan zien. Terecht spreekt hij niet meer van gratie, maar van uitstoting.

De Gaay Fortman e. a.

De term „collectieve gratieverlening” had nooit mogen vallen. Het woord „collectief” is fout en het woord „gratie” is fout. Wij aanvaarden niet dat er collectieve schuld kan zijn, wij verwerpen collectieve straf en daarom verwerpen wij ook collectieve gratie. Niet alleen het woord „collectief” is onjuist, maar ook het woord „gratie”. De beslissing mag niet als „gratie” worden omschreven, ook al staat dat woord in de wet. Het gaat niet om een pardon, om „een streep eronder”. Vergeving kan alleen maar door de slachtoffers geschieden. Voor de drie van Breda is in de vrije samenleving ieder mens die zij zien mogelijk een slachtoffer van hun wandaden. Dat is de wereld waar zij heengaan, als onze maatschappij alleen nog maar kans ziet hen te verwijderen, door ze weg te sturen naar de oostgrens.

Wij moeten niet doen, mijnheer de Voorzitter, of wij als wij collectieve gratieverlening verwerpen, ons keren tegen Minister Van Agt. Hij heeft dit woord zelf niet gebruikt, hij heeft er misschien alleen onvoldoende op gewezen, dat anderen het voornemen van de Regering niet zo mochten typeren. Er zijn drie individuele gratieverzoeken gelijktijdig ingediend en in dezelfde periode van advies voorzien door de Hoge Raad. Ik heb de verzoeken niet gezien en evenmin de adviezen. Maar ik vermoed dat de strafkamer van de Hoge Raad elk van de drie gevallen zorgvuldig heeft onderzocht en tot de conclusie is gekomen dat de strafbare mens als object van gevangenschap was weggefallen en dat daarom verdere gevangenschap alleen maar een lijdensweg kon zijn, niet voor de drie oorlogsmisdadigers, maar voor onze eigen samenleving. De moeilijkheid is, dat die drie adviezen van de Hoge Raad gelijktijdig zijn binnengekomen. Dat schiep een probleem waarvan de Regering en de meerderheid van de Kamer de consequenties niet hebben overzien.

Terecht stelt Minister Van Agt de regeringsbeslissing nog slechts voor als een onvermijdelijke beslissing, en niet als een goede beslissing. Een besluit dat leed veroorzaakt, kan immers nooit een goed besluit zijn, maar alleen een slecht besluit.

De politiek verantwoordelijke voorstanders van vrijlating - en het is nu wel duidelijk dat ik mijzelf daartoe reken - hebben moreel gefaald. Het minste wat wij nu nog kunnen doen, is dit te erkennen. Nòg liever zouden wij ons standpunt wijzigen. Ik zal dat ook doen als ik ervan overtuigd kan worden, dat de weg terug een begaanbare weg is en geen onbegaanbare lijdensweg. Maar zoals wij de kwestie nu zien, hebben de heer Aarden en ik geen vrijmoedigheid, van de Regering te vragen op haar voornemen terug te komen.

De heer Bremen (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! De brief van de Minister van Justitie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer (stuk nr. 11 714) gedateerd 16-2-1972 mondt uit in het verzoek, dat een openbaar debat tijdens de Tweede Kamer over de Bredase drie zich moge concentreren op de materiële hoofdvraag: nl. voortgezette gevangenschap of vrijlating.

Mijn fractie is voornemens haar bijdrage tot de meningsvorming van de Regering hierop toe te spitsen. Daarbij heeft men het de kamerleden bepaald niet gemakkelijk gemaakt, gezien de soms onoirbare druk, welke door sommige publiciteitsmedia op hen is uitgeoefend en waarvan A.V.R.O.'s Televizier van gisteravond een kwalijk voorbeeld is.

In het voorlopig verslag hebben de leden van de vaste Commissie voor Justitie geen standpuntbepalingen prijsgegeven; wel hebben zij de Minister op indringende wijze naar meer informatie gevraagd.

De Minister van Justitie heeft hieraan in zijn memorie van antwoord, naar de mening van de fractie, bevredigend voldaan. De ter voorbereiding van het openbaar debat in de Kamer door de vaste Commissie voor Justitie georganiseerde hoorzitting op donderdag jl. heeft op indrukwekkende wijze duidelijk gemaakt hoezeer hieraan blijkbaar behoefte bestond; 39 organisaties maakten door hun deelname en hun bijdrage deze hoorzitting tot een historische gebeurtenis in de geschiedenis van de Tweede Kamer.

Bremen

Via t.v., radio en pers kon ons gehele volk vernemen en zien hoezeer de kwalijke gevolgen van een afschuwelijke vernietigingsoorlog nog zoveel tientallen jaren later nazieken in een zwaar getroffen deel van ons Nederland.

De hoorzitting zelve en daarnaast de vele schriftelijke reacties hebben op onze fractie een onuitwisbare indruk achtergelaten.

Hoezeer afkeer en leed ons ook teisteren, nooit zullen wij mogen vergeten, dat wij leven onder de vigeur van een rechtsstaat, waarbinnen de Bredase drie ons meer en meer conflictstof zullen opleveren.

Duidelijker dan ooit is er een breuklijn in ons volk ontstaan, tussen voor- en tegenstanders van voortgezette gevangenhouding. Emotioneel is dat ook zeer begrijpelijk, want deze zaak is, zoals tijdens de hoorzitting nog eens overduidelijk is gebleken, niet te benaderen met een beroep op naastenliefde en barmhartigheid. In dezen volgen wij gaarne de heer Wiebenga.

Ook onze woordvoerder in 1969 heeft nadrukkelijk vermeden deze gevoelige zaak langs deze emotioneel omstreden lijn te behandelen.

Tegenover degenen immers, die stellen dat 27 jaar gevangenisstraf onmenselijk is, kunnen de tienduizenden nabestaanden van de veel talrijker slachtoffers een zee van leed en smart aandragen, en kunnen ze hen die zich vóór de wegzending van de drie durven uit te spreken in dit kader onbarmhartigheid, inhumaniteit en gebrek aan naastenliefde verwijten.

Maar het probleem is dan ook niet dat hier tegenover elkaar staan de gehoorzaamheid of ongehoorzaamheid aan de stem der naastenliefde of humaniteit, maar dat hier levensgroot de vraag oprijst of wij los van dit ethisch begrip de beginselen van de rechtsstaat aan de Bredase drie durven toetsen, ook als het pijn doet, óók als er nog meer leed zou worden toegevoegd.

In onze rechtsstaat wordt nl. niet geoordeeld door of vanuit de positie van het slachtoffer, hoezeer deze daarbij ook een rol speelt, en ook wordt in onze rechtsstaat de strafrechtstoepassing niet vanuit het slachtoffer benaderd.

Wanneer wij dan opteren, ook voor de drie van Breda bij tenuitvoerlegging van hun straf de regels van de rechtstoepassing van onze rechtsstaat te gebruiken, dan wordt daar door velen tegen ingebracht, dat de misdaden van de drie van Breda zo afschuwelijk, zo buiten iedere proportie zijn, dat t.a.v. deze mensen bij de straftoepassing ook een buitenproportionele straf past.

Tegenover deze stelling zouden wij dan het woord van mr. Abel Herzberg willen stellen, ons gaarne aansluitend bij de heer Wiebenga, onlangs gepubliceerd in „Het Nederlands-Israëliëse Weekblad” van 5 september 1969, waar hij letterlijk zegt:

„Ik pas voor zo'n redenering. Want deze legt verband tussen onze methode van handelen en die van de Nazi's en maakt haar met de hunne congruent.

Wij hebben onze eigen beginselen bij de strafmeting te volgen en doen er goed aan, wat wreedheid betreft, niet in concurrentie met de Nationaal-Socialisten te treden. In dit opzicht erken ik hen gaarne als onze meerderen.”.

Wat de heer Wiebenga heeft geconstateerd, heeft ons zeer aangesproken. Inderdaad kan niet ieder opbrengen wat Herzberg zegt. Zijn visie is gesublimeerd recht, naar de realisering waarvan wij minstens zouden moeten streven.

Wat het uitgangspunt van onze rechtsstaat is bij de strafrechtspiegeling is zowel door prof. Hulsman in de hoorzitting als ook door de Minister van Justitie in zijn antwoord op het voorlopig verslag heel duidelijk en scherp analytisch gezegd.

Die uitgangspunten zijn dat de straf niet onevenredig mag zijn en voorts dat de straf ook doelmatig moet zijn.

Met prof. Hulsman en vrijwel alle strafrechtsoogleraren zijn wij van mening dat de doelmatigheid van deze straf na

27 jaar verdwenen is. Noch uit generale preventie, noch uit speciale preventieve overwegingen heelt deze straf nog zin. Want deze mensen spelen geen rol meer, noch zullen en kunnen zij nog ooit een rol spelen, gelet op leeftijd, validiteit en de huidige maatschappijvorm. Al deze argumenten sluiten dit feitelijk uit.

Welaan, als deze straf zijn doelmatigheid heeft verloren, dan heeft deze straf ook geen betekenis meer om uit een oogpunt van conflictoplossing te worden verlengd.

Wát de Regering ook zal beslissen, wij weten immers nu reeds, dat dit conflict er voor een belangrijk deel van ons volk zal zijn en blijven.

Prof. Hulsman constateert, en wij met hem, dat deze straf dus niet meer doelmatig is.

Wij zijn van oordeel dat daar waar de straf zijn doelmatigheid heeft verloren, verdere tenuitvoerlegging van deze straf alleen maar een stukje wreedheid betekent. Onze samenleving mag zich en kan zich hiermede niet corrumperen. Het zij daarbij verre van ons hiermede te suggereren, dat mogelijke tegenstanders van vrijlating in deze Kamer daarbij minder honorabele argumenten zouden aanvoeren dan de voorstanders. Wreedheid immers slaat terug op de samenleving die haar zo ongenueanceerd toepast. Het gaat nl. niet meer om de „3 sec”.

Hun lot, geplaatst tegenover de coulissen van de hoorzitting van jl. donderdag, zou ons zelfs min of meer onverschillig kunnen laten, ware het niet dat een verbetering van onze rechtsstaat met alle kracht moet worden nagestreefd en een éérste voorwaarde daartoe is, dat onze maatschappij zich overal waar dit nog nodig is, van iedere vorm van wreedheid en in welke omvang dan ook, ontdoet.

Met schroom en ontzag herinneren wij ons het feit dat tienduizenden, behorende tot de besten van ons volk, het aangedurfd hebben pal te staan tegen onrecht, onmenselijkheid, wreedheid, haat, kortom tegen het brute recht van de sterkste.

In het licht daarvan moge ons zelfs de schijn niet treffen dat hun offers en het mateloze lijden van hun nabestaanden in dit kader tevergeefs zouden zijn gebracht, wanneer wij zouden falen in het optimaal toepassen van de regels, waarop onze rechtsstaat is gefundeerd en voor de handhaving waarvan juist dat grote leed is geleden en waarvan de bewindsman o.a. terecht zegt:

„Er zijn beginselen bij de toepassing van het strafrecht, waarmede niet te transigeren valt en een daarvan is, dat de levenslange gevangenisstraf niet mag worden toegepast als de straf, waarbij het uitdrukkelijk voornemen bestaat dat de gestrafte in de gevangenis zou moeten sterven”.

En dit geldt te meer na de totstandkoming van de Beginnelwet gevangeniswezen, waarvan blijkens artikel 26 de geest zich verzet tegen een levenslange verwijdering uit de maatschappij. Wanneer er dan toch van een zeker verschil van inzicht sprake is, ligt het hier in, dat blijkens het verleden, de drie van Breda, juist door hun aanwezigheid in de gevangenis, blijven functioneren en een teken van tegenspraak zijn en blijven waaraan bepaalde delen van ons volk pijn zullen behouden. De grote meerderheid van mijn fractie, namens welke ik het woord voer, is dan ook van oordeel, dat de rechtsgronden zoals zojuist ontwikkeld zullen moeten leiden tot een onherroepelijke verwijdering van de drie uit onze Nederlandse gemeenschap, waarbij wij de oprechte hoop uitspreken – meer kan het niet zijn – dat het voor de slachtoffers en hun nabestaanden, die temidden van ons volk zo'n moeilijk bestaan lijden, na de eerste ongetwijfeld smartelijk gevoelde schok die de wegzending wellicht zal medebrengen tóch een bevrijding zal blijken te zijn van een steeds terugkerende smartelijke herinnering, waarbij wij allen onverkort de verplichting zullen moeten accepteren, vrijlating of niet, zoals dr. Cohen Stuart zegt, hen daarbij in alle opzichten, adequate hulp en begeleiding te geven.

Bremen e. a.

Ten slotte, mijnheer de Voorzitter, herinneren wij ons gaarne de woorden van onze woordvoerder in 1969, toen hij verwoordde dat collectieve gratiëring moest worden vermeden.

Hoezeer de schijn ook tegen is, wij zijn bereid, uitgaande van de goede trouw, de bewindsman op zijn woord te geloven als hij stelt, dat hier sprake is van individuele gratiëring, ook al zou ten slotte naar het oordeel van de Regering deze gratie wel eens gelijktijdig kunnen plaatsvinden. Deze kant van de zaak, gratiëring of niet, raakt uitsluitend de verantwoordelijkheid van de Regering.

De Kamer heeft hier geen taak. De Kamer zou die taak eerst hebben als haar een oordeel gevraagd werd over een wetsontwerp amnestieverlening, dan wel over een wetsontwerp strekkende tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht, dit om voorlopige invrijheidstelling van levenslang gestraften mogelijk te maken.

Ik herhaal: De Kamer heeft geen taak en is ook niet geëigend om vooraf te oordelen over verlening van gratie, zonder te kunnen beschikken over alle daarvoor nodige informatie.

Wij blijven ons dan ook realiseren, dat dit debat in feite niet meer is en ook niet meer mag zijn, dan de beantwoording van de vraag zoals die door de Regering is voorgelegd: nl. een oordeel uit te spreken over voortgezette gevangenhouding of vrijlating, welke laatste term wij dan vrij zouden willen vertalen als: definitieve verwijdering uit onze samenleving. Dat de grote meerderheid van mijn fractie voor het laatste kiest, moge uit mijn betoog zijn gebleken. Aan de primaire verantwoordelijkheid van de Regering laten wij het over te bepalen hoe en wanneer zij deze verwijdering wil realiseren.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Wij staan hier voor een zaak die sinds zij bij de brief van Minister Van Agt dd. 11 dezer aan de orde is gesteld beladen is met emoties. Zowel voor- als tegenstanders van vrijlating hebben zich veel moeite gegeven om hun argumenten op ons te doen inwerken.

Dezer dagen las ik een beschouwing in een onzer dagbladen: „De argumenten vóór vrijlating zijn vrij eenvoudig: men heeft die mensen eerst ter dood veroordeeld, daarna levenslang gegeven, en men is nu van mening dat ècht levenslang een barbaarse straf is, die men niemand aan kan doen, hoe verschrikkelijk zijn misdaden ook zijn. Ik ben het daar helemaal mee eens, maar ik hoef maar eventjes te denken aan wat deze mensen gedaan hebben en ik weet het niet meer.”

Menigeen zal het vergaan zoals deze schrijver. Hij weet het niet meer! Wij verschillen van hem in dier voege dat wij het nu wel zullen moeten weten. Wij zullen zoveel als ons dat mogelijk is over alle hartstochten en emoties heen bij rede, redelijkheid en menselijkheid te rade gaande, tot een zo overwogen mogelijke uitspraak moeten komen. Ik heb er behoefte aan hierbij één ding voorop te stellen. Wij willen daarbij fair play spelen tegenover de Minister van Justitie. Hem en de Regering is verwetend – en zo kom ik terstond tevens tot de constitutionele positie van dit debat – dat men ten onrechte deze raadpleging vóóraf heeft gewild. Dit verwijt kan niet gemaakt worden door die leden van deze Kamer welke om die raadpleging vóóraf gevraagd hebben. Voorzover zij deze beoogd hadden in de doelstelling van een vrijlating, zullen zij door de inmiddels ervaren gebeurtenissen een averechtse uitwerking hebben moeten vaststellen.

Natuurlijk, ook na deze consultatie is de Kroon de Regering, formeel vrij om naar eigen inzicht te beslissen. Niettemin kan er geen twijfel aan bestaan dat door dit consultatieve debat vóóraf de vrijheid van handelen, zowel van de Regering als van de Kamer, sterk zijn ingeperkt. Gaat de Kamer mee met het voornemen van de Regering dan kan men de zaak als afgedaan beschouwen. Wat als de Kamer in meerderheid tegenstemt? In deze fase worden portefeuillekwesities door Minister-President en Minister van Justitie niet (meer) gesteld. Maar wat als de Kamer zich uitspreekt tegen de vrijlating? Als de Regering dan conform handelt, wederom,

Berkhouwer

geen probleem. Trouwens – dit stel ik nadrukkelijk – wij gaan ervan uit dat de Regering conform de uitslag van dit consultatieve debat zal handelen, gezien de mededeling van de Minister van Justitie dat de oordeelsvorming in de Kamer zwaar zal wegen bij een uiteindelijke besluitvorming. Doch als de Regering niettemin zou vrijlaten – ik stel dit juist in de beperking als gevolg van dit debat – wat is de Kamer dan verplicht tegenover zichzelf te doen? Zal zij dan niet moeten komen met een motie van afkeuring over het beleid van de Minister van Justitie? Om nog maar niet te denken aan de nauwelijks denkbare mogelijkheid dat de Regering dan vervolgens de Kamer zou ontbinden, met als inzet van verkiezingen het abjecte drielal van Breda! Staande voor deze tegenstrijdigheid: formeel na dit debat nog vrij, doch in feite sterk beperkt, heeft de Regering door deze constitutioneel niet verboden raadpleging in ieder geval indirect iets anders uitgelokt, te weten, onder meer door onze hoorzitting, dat de gevoelens van de getroffen en betrokkenen bij deze vrijlating zich hebben kunnen uiten.

Dit brengt mij automatisch tot een in de discussie gesteld argument, min of meer pro-vrijlating: in Duitsland is nog maar één zodanig man (Hess); één in Polen en behalve onze drie, nog maar twee man in Italië. Merkwaardigerwijze is het evenwel zo – indien ik goed ben ingelicht – dat het daarmee als volgt is gesteld. Toen vrijlating van die twee werd gevraagd, heeft de Italiaanse Minister van Justitie de mening gevraagd van al hun slachtoffers of nabestaanden daarvan. Ik laat daar het gerechtvaardigd zijn van die consultatie. Door hun weigering zitten deze mensen nog gevangen. Dit brengt meteen de vraag te berde: zou intensiever voorafgaand overleg met organisaties van het verzet, al die Joodse organisaties die wij vorige week hebben aangehoord enz. niet zinvoller zijn geweest dan wat nu is gebeurd, uiteraard met behoud van de eigen verantwoordelijkheid van de Regering en de controle van de Kamer achteraf?

Wat van dit alles zij, de gang van zaken heeft dit – droeve – nut gehad dat wij nu in alle schrijnendheid zijn geconfronteerd met de gevoelens van al die getroffen en betrokkenen die zich inmiddels hebben geuit. Daarover is al het nodige gezegd. Een hoofdargument – het wordt nog gehanteerd – was: we moeten ons bevrijden van deze periodiek terugkerende pijn.

Mijnheer de Voorzitter! Dit argument – ik zeg het in alle respect – wekt de schijn, alsof het erom zou gaan, dat hiermee min of meer is gemoeid ons eigen geestelijk comfort en dat wij ons uit dien hoofde daarvan zouden moeten bevrijden. Wie zijn dan wel die „wij” en die „ons”? Het argument is in memorie van antwoord aangevuld met dat begrip van „uitstoting”, dat in een eerdere fase van dit debat al even is genoemd. In de memorie van antwoord staat: „uitstoting verdient de voorkeur boven het steeds weer openhalen van ten dele genezen wonden”. Dit „uitstoten” acht ik nog minder steekhoudend dan de gestelde „bevrijding”. „Uitstoting” veronderstelt dat de uitgestotenen ooit behoord hebben tot de gemeenschap die ze uitstoot.

Laat er geen twijfel aan bestaan dat dit nooit het geval is geweest met de mensen waarover wij spreken.

Er is gezegd – en het spreekt ons ten dele aan –: wij staan aan het einde van onze menselijke gerechtigheid. De moeilijkheid is om uit te maken hoe men dat einde bepaalt. Er is aan toegevoegd: „Wij weten met u geen raad, gaat u alstublieft weg”. Mogen wij geen raad meer weten? Zou deze zaak dermate onze vermogens te boven gaan?

Weinig aansprekend is het al dan niet betoonde berouw. Indien al betoond, waar zou het uit moeten bestaan en zou het ooit in staat zijn evenredig te zijn aan het berokkende leed? Doch zij, die daaronder nog steeds lijden en ook vele anderen stellen de vraag: „Wilt u dat berouw dan niet waar maken, door af te zien van uw eigen vrijheid als boetedoening tegenover al degenen aan wie u zoveel leed berokkend hebt? Dat

Berkhouwer e. a.

zoveel „groteren” hun straf zouden hebben ontlopen, snijdt geen hout, afgezien van de vraag, of ergeren denkbaar zijn. Moet men gevonden criminelen niet langer straffen, omdat er zoveel ongevonden zijn? Dat zou het einde zijn van elke strafrechtspraakpleging. Ik ga voorbij aan de quasi symboliek van het drietal. Waarom zouden zij dat voor ons moeten of kunnen zijn? Symbolen: Neen; wél de verpersoonlijking van een onmetelijk kwaad. Sommigen hebben gezegd: Aan ons is niet de wraak doch de vergeving. Op dit moment zijn wij zeker niet uit op wraak. Die had alleen terstond in 1945 voltrokken kunnen worden. Wij kunnen alleen maar uit zijn op handhaving van wet en recht op de wijze, zoals door onze geestverwant, oud-Minister Polak, in 1969 uiteengezet.

Over de vergeving aanstonds een opmerking. Die tegenstelling tussen de wraak en de vergeving raakt de religie. En dan wil ik met de meest mogelijke nadrukkelijkheid stellen dat voor mijn politieke vrienden en mij, conform een onzer diepste liberale overtuigingen, in deze zaak in het geheel, maar dan ook totaal niet een rol gespeeld mag worden door de vraag welke de religieuze opvattingen zijn, hetzij van degenen die de gratie vragen, hetzij van hen aan wie die gevraagd wordt.

De oorlog waarin de drie de beulen van duizenden onschuldigen waren is gevoerd om onder meer de vrijheid van meningsuiting te doen zegevieren in een systeem van de rechtsstaat. Fundamenteel daarin is het wederwoord. In die rechtsstaat, welke wij de onze willen laten zijn of worden, is uit menselijke overwegingen (met alle vraagtekens bij „menselijke”!) begenadiging mogelijk van zelfs de onmenselijksten. Om der wille van dat wederwoord hebben wij ook met grote eerbied geluisterd naar het getuigenis van pater Verkoelen die sprak namens Pax Christi. Hij stelde: Wanneer men moet kiezen tussen de risico's van te veel vergeving en te veel vergelding, dan moet de voorkeur uitgaan naar het te veel aan vergeving. Helaas waren wij het erover eens, dat onze menselijke maat eigenlijk tekort schiet om uit te maken waar de grenzen liggen bij beide „tevelen”. In deze zaak komt daarbij terstond nog: zou niet-vrijlaten een teveel van vergelding opleveren? Zou ten deze tegenover hetgeen vergolden moet worden, ooit genoeg vergelding te stellen zijn?

Een enkele van mijn fractiegenoten deelt de argumenten die de Regering naar voren heeft gebracht ten gunste van vrijlating. Voor het grote merendeel weegt het zwaarste het nieuwe, grote en onuitwisbare leed dat berokkend zal worden aan de vele slachtoffers en nabestaanden.

Naar wij hebben begrepen, moet voor de meesten hunner zelfs de pijn van periodiek opengereten wonden door nieuwe gratieverzoeken minder smartelijk zijn dan een nieuwe geheel onheilbare wond door collectieve gratie aan de drie. Daarom zal die grote meerderheid zich uitspreken tegen deze collectieve vrijlating. Wij hechten hieraan nog een bijzondere betekenis. Deze uitspraak van de grote meerderheid is niet alleen gericht tegen gezamenlijke vrijlating, zoals is voorgesteld in de brief, maar is tevens gericht tegen een vrijlating, zogenaamd individueel, maar volgens een te voren uitgestippeld tijdschema.

De vergadering wordt te 16.15 uur geschorst en te 16.37 uur hervat.

De heer Voogd (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Voor onze gehele fractie geldt dat zij zonder enige vreugde, zelfs met een grote mate van tegenzin, aan dit debat deelneemt. Het feit dat wij zelf mede gevraagd hebben aan de Regering om het parlement in te schakelen, spruit voort uit de overtuiging dat een zò gevoelige kwestie niet buiten de volksvertegenwoordiging om tot enige al dan niet voorlopige afronding mag komen, maar spruit bepaald niet voort uit enige voldoening die uit dit troosteloze, vreugdeloze en pijnlijke debat – voor wie dan ook – zou kunnen voortvloeien.

Voogd

Het zou ons – ik spreek nu voor de meerderheid van de fractie, al zal een aantal opmerkingen ook gelden voor de hele fractie – in dit verband dan ook veel waard zijn geweest, als wij ons hadden kunnen beperken tot wat de Minister in zijn brief van 16 februari heeft genoemd de „materiële hoofdvraag”: voortgezette gevangenhouding of vrijlating. Ik moet tot mijn spijt constateren dat de Regering dit zelf onmogelijk heeft gemaakt door verwarring en verbijstering te laten toenemen. Om ook nog tijd over te houden om over die hoofdvraag zelf te spreken, formuleer ik onze bezwaren tegen de gang van zaken in de vorm van een aantal vragen. Daarbij stel ik voorop – dat is dan althans één punt waarover de Regering en wij het eens zijn – dat de verantwoordelijkheid hierbij niet bij één minister, maar bij het kabinet ligt.

Welnu, ik vraag in de eerste plaats: Waarom had het kabinet eigenlijk zo'n haast om deze zaak aan de orde te stellen? Het kabinet trad op in augustus 1971, de Minister van Justitie – het kabinet – laat reeds in de maand daarop weten dat hij vóór vrijlating is. De tweede vraag: Wat is er vandaag nu eigenlijk precies aan de orde! Bij de begrotingsbehandeling Justitie vorig jaar werden drie mogelijkheden besproken:

voorwaardelijke invrijheidstelling, die een wetsontwerp zou vereisen;

collectieve gratiëring, die de Minister mede op ons verzoek eerst met de Kamer zou bespreken;

individuele gratie, die de Minister uitdrukkelijk aan zich heeft voorbehouden, zonder raadpleging van de Kamer.

De brief van 16 februari, waarbij een Kamerdebat in het uitzicht werd gesteld, kon niet anders doen vermoeden dan dat collectieve gratie aan de orde is. Immers, individuele gratieverlening had de Minister aan zich gehouden. Dáárover zou geen kamerdebat plaatsvinden; de Minister heeft dat uitdrukkelijk afgewezen. En wat staat er nu in de memorie van antwoord? „Het collectief verlener van gratie is hier niet aan de orde”. Wat is er dan nu eigenlijk wél aan de orde? Niet de individuele gratieverlening; het zou trouwens volstrekt ongeloofwaardig zijn dat (ik citeer) „gronden die de veroordeelden aangaan” en „het individuele karakter van de te nemen beslissingen”, toevallig voor alle drie veroordeelden – verschillend als zij zijn in leeftijd, in fysieke en psychische conditie, in karakter, in alles waarin mensen nu eenmaal van elkaar verschillen – zouden samenvallen. Niemand die dat gelooft.

Of moet de oplossing gezocht worden in de zin in de memorie van antwoord: „dat ik thans een andere vraagstelling voorleg dan ik toen noemde, geschiedt om de redenen die ik al heb uiteengezet”? En wat zijn dan die redenen? Wie goed zoekt vindt er één, namelijk dat de rechterlijke adviezen voor ieder der drie aanraden tot gratie.

En is dat advies zò doorslaggevend dat het bepalend is, los van de gevolgen die in de samenleving veroorzaakt worden door vrijlating? En waarom wordt de strekking wel, maar de tekst van de adviezen niet gepubliceerd? De verwarring lijkt ten top. De verbijstering van duizenden is ten top. Het lijkt alsof de Regering, besloten hebbende tot vrijstelling, in een soort paniek de zaak niet meer in handen heeft kunnen houden. Dat geeft aanleiding tot de vraag: wáárover praten wij eigenlijk vandaag? Dat leidt tot de derde vraag: wat is nu eigenlijk de betekenis van dit kamerdebat?

Mijnheer de Voorzitter! De Minister-President heeft vrijdag jl. voor de televisie bij bijna iedereen die ik sprak, de indruk gewekt alsof, wát de Kamer ook zou zeggen, de vrijlating toch zou doorgaan. De memorie van antwoord – de heer Wiebenga heeft daar duidelijk op gewezen; ik behoef dit niet te herhalen – wekt dezelfde indruk. Wat betekent de uitdrukking van de Minister-President, dat het vandaag een soort hoorzitting is? Waarom is dit niet een kamerdebat zoals alle andere, zij het met een dieper insnijdende materie dan anders? Moest de Regering in de afgelopen week pressie uitoefenen op de VARA om de film van prof. Bastiaanse niet te vertonen? Waarom – als de Regering dan tóch de zwaarte van het kabinet erachter zette – moest de Minister van C.R.M. dat doen en niet bij

Voogd

voorbeeld de Minister-President zelf? Hier was toch niet een zaak van omroepbeleid aan de orde?

Mijnheer de Voorzitter! Al deze dingen wekken de indruk dat de Regering in feite al een definitief besluit heeft genomen. Op 1 februari verklaarde Minister Van Agt namens de Regering in de Eerste Kamer dat hij nog – ik citeer – „intensief beraad” nodig had. Intensief beraad. Kennelijk niet voor het contact met organisaties van overlevenden, want die zijn niet geraadpleegd. Wat betekent dan „intensief beraad”, als 15 dagen later de brief van de Regering al in de bus van de Kamer rolt? 15 dagen intensief beraad en géén organisatie die werd geraadpleegd....

De Regering heeft zich in een situatie geplaatst – en dat stellen wij nu heel nadrukkelijk – waarin zij in geen geval tot vrijlating mag overgaan als een meerderheid van de Kamer zich daartegen uitsprekt.

U kunt niet meer, Regering, vrijblijvend tegenover dit debat staan. U hebt uzelf feitelijk en moreel gebonden aan een uitspraak van de Kamer. Terecht stelt de Minister – ik doelde er reeds op – : „Gratie kan hier alleen in aanmerking komen op gronden, die de veroordeelden” – ik zeg erbij individueel – „aangaan”. Maar als de Minister daarna in de memorie van antwoord schrijft: „Het gaat hier niet om het honoreren van een aanspraak op vrijlating die de drie zouden hebben. Waar het wel om gaat, is de vraag of wij kunnen accepteren dat deze drie ons brengen tot verzaking van een der grondbeginselen van onze strafrechtspleging”, dan stelt de Minister, de Regering, dat het primair niet om hen maar om ons gaat. Maar dan wordt de gratie, die gegeven moet worden op gronden die hen aangaan, een oneigenlijk middel om te komen tot beëindiging van de straf. Dan is er geen sprake meer van een prerogatief van de Regering en weegt de beslissing van de Kamer in dezen zwaarder dan de Minister-President meent.

Ik citeer mijn fractievoorzitter: „Ik kan me niet voorstellen dat de Regering ten aanzien van een dergelijke algemene beleidsbeslissing tegen het oordeel van de Kamer in zou willen handelen.” Zo heb ik ook, naar ik aanneem, de heer Berkhouwer goed begrepen. Zo onderschrijf ik ook, dat vrijlating volgens een schema, los van hoogst individuele omstandigheden in wezen neerkomt op een vervulde collectieve gratie waar wij volstrekt tegen zijn.

En tenslotte de vierde vraag: Wil de Regering mededelen wat zij bedoelt met de zinsnede in de memorie van antwoord, dat zij zich bewust is „van de verplichting die voor ons volk bestaat om de verbondenheid (met de slachtoffers en hun nabestaanden) daadwerkelijk tot uitdrukking te brengen”. Daadwerkelijk staat er. Dat betekent iets; ik mag aannemen dat het méér is dan een obligate zin, maar wij willen dan ook weten wat het betekent.

Het is ongaarne, dat dit allemaal door ons is gezegd. Wij rekenen het de Regering niet licht aan dat zij zelf zó de aandacht heeft afgeleid van wat zij zelf noemde de hoofdvraag: gevangenhouding of vrijlating, een vraag waaraan ik nu toe kom. Ik constateer, dat aan de moeizaamheid van dit opnieuw bespreken van deze zaak een gevaar verbonden is, zowel voor vóór- als voor tegenstanders van vrijlating.

Het gevaar voor de tegenstanders – de meerderheid van mijn fractie, ik constateer het ook aan mijzelf – is dat zij voorbij zouden gaan zien dat op zichzelf bezien het „levenslang” een vreemd element is in onze rechtsstaat.

Maar het andere gevaar geldt ook. Ik bemerk aan uitingen van mensen die zich diepgaand en zeer gevoelsmatig met deze zaak hebben beziggehouden en die tot nu toe tegenstander van vrijlating waren, een zekere vermoeidheid, een gevoel van „we moeten er vanaf”, een gevoel van, zoals de heer Biesheuvel voor de t.v. zei: „we moeten een keer van ze bevrijd worden”. Een begrijpelijke, maar gevaarlijke reactie, want het gaat hier niet om onze vermoeidheden als regering en parlement, het gaat niet om onze benauwenis en onze bevrijding van het probleem: het gaat erom – ik zeg het de heer Berkhouwer gaarne na – dat er een zo rechtvaardig mogelijke beslissing valt en op

die beslissing mag het feit dat wij het als vermoeiend en pijnlijk ervaren geen invloed hebben.

Er is een tweede punt waarvoor ik nadrukkelijk de aandacht vraag. In de discussie komt als een van de overwegingen van voorstanders van vrijlating naar voren de gedachte dat er ook ter wille van de slachtoffers een einde aan moet komen. Zij, de slachtoffers, moeten bevrijd worden van de telkens terugkerende pijnlijke discussie, van het daardoor steeds weer opengaan van wonden. Zij kunnen beter, zo zegt men, één keer de pijn van de vrijlating verwerken dan telkens weer de ellende en de spanning van de mogelijkheid van vrijlating.

Ook hiervoor geldt: een begrijpelijke, maar gevaarlijke overweging. Want de enigen die dat aspect kunnen en mogen beoordelen, zijn – afgezien van een aantal artsen en psychiaters – de slachtoffers zelf.

De Minister-President heeft in hetzelfde t.v.-interview gezegd, dat vrijlating die telkens weerkerende pijn zou kunnen stillen. Maar wie kan dat beoordelen behalve de slachtoffers zelf? Mogen wij, hier in deze zaal, die keuze voor hen maken, moeten wij beoordelen wat goed voor hen is?

Ik besef wel dat wij dat in deze zaal in zekere zin dagelijks doen: wij beschikken altijd over het lot van anderen. Dat is nu eenmaal, hoe moeilijk soms ook, de opdracht die wij vrijwillig hebben aanvaard. Wij kunnen in die gevallen wel ongeveer weten waarover wij praten, ook over welke gevoelens van de bevolking wij praten. Maar dat kunnen wij hier niet. Wij missen de maatstaf om te beoordelen wat voor de slachtoffers „beter” is: de directe maar onherroepelijke pijn van de vrijlating óf de pijn van de steeds weer oploeiende discussie. Zij zelf, en zij alleen, hebben de mogelijkheid en het recht ons daarop antwoord te geven.

Welnu, de vrijlating wordt als onherroepelijk ervaren. Die vrijlating is, zo zei een van hen mij eens, een amputatie waarvan wij nooit herstellen. Prof. Bastiaans zei bij de hoorzitting:

„Dat vrijlating nú slechts met een tijdelijke verergering van ziekten (.....) gepaard zal gaan en dat er dan na enkele weken rust en zekerheid voor de meeste getroffen en zullen komen, acht ik na de analyse van de laatste weken niet waarschijnlijk”.

Hij heeft ons bevestigd dat de grootste groep van de getroffen en geen vrijlating wil. En als zij dat zeggen, ontvalt ons, die niet kunnen weten en zelfs niet kunnen peilen wat zij hebben doorstaan, het recht om het op dit punt beter te willen weten dan zij.

Welke argumenten blijven er voor vrijlating?

Er is het argument, dat het leed van de slachtoffers niet verzacht zal worden door de vrijlating. Die constatering is juist, maar zij is niet terzake. Wat terzake is, is dat bij wèl-vrijlating het leed verergerd zal worden, verergerd bij mensen zonder schuld, bij mensen die toen het erop aankwam alles op het spel zetten om ons te redden, en bij mensen die om hun ras of hun geloof vernietigd moesten worden.

Gevangenhouding zal hun leed niet verzachten, maar vrijlating zal hun altijdurende pijn nóg weer vergroten. Er is het argument van de zuiverheid van onze rechtsstaat. Wat ons, tegenstanders van vrijlating, daarin aanspreekt, is de gedachte dat een humanitair rechtsbestel de levenslange gevangenisstraf in beginsel niet behoort te kennen. Het is een gedachte waarop wij ons in de fractie verenigen. Alleen, wij als tegenstanders menen, dat zij hier niet mag worden gevolgd. Wat bij de drie van Breda aan de orde is, valt buiten dat beginsel. De zuiverheid van onze rechtsstaat kan nooit gediend zijn met een besluit dat tienduizenden in hun rechtsgevoel zou bezeren en bedledigen. De zuiverheid van ons rechtsbestel is geen klinisch begrip, afgesloten van de samenleving, los van de gevoelens van de mensen in die samenleving. Welnu, vrijlating zou in bepaald opzicht een zwakke plek in ons rechtsbestel opheffen, maar zij zou tegelijkertijd duizenden rechtsgevoelens kwetsen (en dat waarlijk niet alleen van de slachtoffers; dr. Sunier

Voogd e. a.

heeft terecht bij de hoorzitting gezegd: het is onze zaak, het is onze, ons aller verantwoordelijkheid) en op die manier onze rechtsstaat ernstiger frustreren dan de niet-vrijlating zal doen. Men kan zich niet van het probleem van de drie bevrijden zonder het probleem van de tienduizenden tot zich te trekken: de drie zijn nu eenmaal niet los te denken van wat zij bij zovelen in Nederland hebben geschaad. Wij zullen met de drie moeten leven, omdat de slachtoffers en zij, die zich met hen diep verwant voelen, nooit meer zonder de drie zullen kunnen leven.

Er is het argument van de barmhartigheid. Het woord komt mij in dit verband nauwelijks over de lippen, maar ik zal niet hopen met hen die zelfs ten aanzien van de drie, gevoelens van barmhartigheid kennen. Maar wij vragen hun, óók in deze Kamer: wat zeggen uw gevoelens u ten aanzien van de duizenden, die iedere dag opnieuw weet hebben van hun invaliditeit schuldig waren aan het lot dat zij, óók tot hun dood, moeten ondergaan? De keuze is voor ons duidelijk: de keuze is onontkoombaar. Niet alleen terwille van de verzetsmensen, niet alleen terwille van de joodse landgenoten, maar ook terwille van vele duizenden andere Nederlanders, die deze vrijlating niet kunnen aanvaarden.

Men zegt dat wraakgevoelens niet mogen overheersen. Men moet het proefschrift van Bastiaans nog eens lezen en zich dan afvragen of wij eigenlijk het recht hebben om mensen die dat allemaal moesten doormaken, hun wraakgevoelens te ontzeggen. Maar bovendien: men doet hun onrecht als men hun gevoelens alleen maar kenschetst als wraakgevoelens. Vrijlating zou hen vooral aantasten in hun gevoel van rechtvaardigheid, zou hen aantasten in hun vraag om toch in dit land begrepen te mogen worden, om niet vereenzaamd te staan in een samenleving die niet begrijpt wat hen bezielt. Zij vragen geen wraak, zij vragen door ons niet in de steek gelaten te worden. Dat zijn inderdaad emotionele gedachten. En waarom niet? Er zijn in de politiek slechtere gedachten denkbaar dan emotionele.

Dat is het centrale punt: vrijlating zou hun het gevoel geven dat zij door ons wéér niet worden begrepen. Daarom mag niet worden vrijgelaten. Een motie die dat uitspreekt zal ik u, mijnheer de Voorzitter, direct overhandigen, een motie - ik zeg het met erkentelijkheid jegens die fracties - die behalve door mij is ondertekend door de heren Berkhouwer, Wolff, mejuffrouw Goudsmit, de heren K. A. Keuning en Wiebenga. Ik heb lang gezocht naar een sobere term die voldoende recht zou doen aan het gevoel van eenzaamheid dat vrijlating zou doen ontstaan en herleven, bij zeer, zeer velen in Nederland, buiten en binnen de kring van de direct-getroffenen. Een oude vriend schreef mij dezer dagen de term waarnaar ik zocht: het gevoel dat de maatschappij „hen niet meer omvat”.

De gedachte dat wij hen niet omvatten moet voor Kamer en Regering een onverdraaglijke zijn. Zo goed als de drie buiten de gemeenschap moeten blijven, zozeer moeten wij met onze gemeenschap de vereenzaamden en onbegrepenen blijven omvatten.

De Voorzitter: Door de heren Voogd, Berkhouwer, Wolff, mejuffrouw Goudsmit, de heren K. A. Keuning en Wiebenga wordt de volgende motie voorgesteld:

„De Kamer,

gelezen de brief van de Minister van Justitie van 16 februari 1972 betreffende de drie te Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers;

gehoord de discussies;

spreekt uit dat de Regering het in genoemde brief aangegeuide voornemen niet ten uitvoer dient te brengen,

en gaat over tot de orde van de dag.”.

De heer Roethof (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! De discussie over de al dan niet voortgezette gevangenhouding van de drie oorlogsmisdadigers in Breda dreigt gevolgen met

Roethof

zich mee te slepen, die geen van de doelen, waarvoor onze gehele fractie voortdurend op de bres wil staan, een stap verder brengt. Mijn voorganger Voogd heeft ook een groot deel van mijn opvattingen vertolkt. Zeker na de afgelopen dagen hebben wij er daarom meer dan ooit behoefte aan de gevoelens van een aantal leden van mijn fractie zo sober en beknopt mogelijk weer te geven.

Wij gaan er daarbij van uit in een uitzonderlijke grenssituatie te zijn geraakt, zoals gelukkig maar zelden in dit parlement voorkomt en die degenen namens wie ik spreek in een toestand van uiterste gewetensnood heeft gebracht.

Mensen van de geestelijke verzorging hebben al sedert jaren tegenover sommigen onzer als hun standpunt vertolkt, dat verdere vasthouding van de drie geen doel meer dient. De afgelopen week is er daarentegen opnieuw een emotioneel proces in ons volk en bij ons op gang gekomen, waar wij onmogelijk aan voorbij kunnen gaan en omheen kunnen.

Hoe zorgvuldiger men kennis neemt van ervaringen van oorlogsslachtoffers, hoe sterker zich de overtuiging vastzet, dat wij kost wat kost herhaling van de misdaden uit de Tweede Wereldoorlog moeten voorkomen. Dit legt ons allen gezamenlijk, ieder naar zijn persoonlijke verantwoordelijkheid, de plicht op tot bestrijding van alle mogelijke vormen van volstrekte onmenselijkheid, de plicht tot inspanningen gericht op humanisering van de samenleving en besliste afwijzing van systemen in heden en toekomst, die de verschrikkingen van het verleden en van de concentratiekampen mogelijk hebben gemaakt.

Mijnheer de Voorzitter! De hoorzitting van donderdag j.l. heeft aangrijpende dan ooit ons ervan doordrongen, hoe ontoereikend de menselijke geest is als het erom gaat zich zelf met zijn hele persoonlijkheid te verplaatsen in de omstandigheden van anderen en de hel, waardoor velen zijn gegaan en opnieuw als deze zaken worden opgerakeld.

Hoewel een beperkt aantal leden van mijn fractie nog steeds tot de conclusie neigt, dat verdere gevangenhouding van de drie oorlogsmisdadigers in onze democratische samenleving geen doel meer dient ten aanzien van de gestraften, maar intendeel ook in de toekomst te verwachten discussies andermaal tallozen mateloos leed zou toevoegen, vragen wij ons af, welk recht wij eigenlijk tegenover de slachtoffers hebben het zo te stellen. Wat hebben wij in de oorlog meegemaakt in vergelijking tot hen, die de hel van de concentratiekampen hebben overleefd.

Hoe dan ook groeit daarom bij ons de overtuiging: dit nooit weer, in vredesnaam nooit weer dit soort discussies. Maar het is nu eenmaal helaas in ons rechtsbestel een onmogelijkheid te verzekeren, dat straks bij een nieuwe regering, een nieuw parlement en hernieuwde gratieverzoeken de kwestie niet andermaal in het openbaar aan de orde komt. Zij is aan de orde geweest onder het bewind van vrijwel iedere Minister van Justitie na de Tweede Wereldoorlog.

Dan vraagt men zich af, of op dit moment nog wel een waardige uitweg mogelijk is. Zijn wij niet in een volstrekte dwangpositie geraakt? Moeten wij ons tegen voortgezette gevangenhouding uitspreken met het beschamende gevoel dat wij daarmee te kort schieten in solidariteit tegenover de slachtoffers? Hoe kunnen wij dit ten opzichte van hen of hun nabestaanden verantwoorden en op welke weegschaal zullen onze tegenstrijdige gevoelens worden gelegd? Of moeten wij tegen vrijlating stemmen en ons misschien al over een week afvragen, of wij daarmee niet óók iets zouden hebben verloochend waarmee wij in de bezettingstijd hebben gestaan en gestreden? Hoe moeten wij dat straks verantwoorden tegenover de nog steeds vrij velen die uit alleszins te respecteren overwegingen van oordeel zijn dat een verdere strafvoltrekking geen doel meer dient?

In de eerste plaats tegenover de slachtoffers en hun nabestaanden zouden wij ons standpunt nader en uitvoeriger willen verantwoorden maar wij zijn bevreesd, dat elke verlenging van de discussie daarover nog tot verdere pijn aanleiding geeft.

Roethof e. a.

Omdat dit risico wel het allerlaatste is dat wij beogen, volsta ik met de constatering, dat het er althans op dit ogenblik – de Regering heeft nog niet gesproken – naar uitziet, dat een beperkt aantal leden van mijn fractie ten slotte geen mogelijkheid zal zien, gehoord alle argumenten, om aan te dringen op voortgezette voltrekking van een straf die wij niet langer als zinvol kunnen ervaren.

Mejuffrouw **Haars** (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! Zelden is het ons zo moeilijk gevallen om een oordeel te geven over een vraag, als ons thans wordt voorgelegd, of 3 mensen, 27 jaar gevangen in Breda, moeten worden weggezonden uit ons midden of niet.

Wij zijn opnieuw geconfronteerd met alle ellende uit de oorlog. Het Joodse volk heeft in één grote noodkreet ons voorgehouden hoezeer dit volk opnieuw vervolging en dood heeft moeten doorstaan.

De verzetsstrijders en allen die onschuldig zijn gemarteld en gedood zijn in onze gedachten aan ons voorbijgegaan. De slachtoffers en de nabestaanden die thans nog in ons midden leven hebben ons duidelijk gemaakt, hoe groot hun nood is en in welke moeilijke omstandigheden zij verkeren.

Dit alles heeft ons niet onberoerd gelaten. De ouderen in onze fractie hebben de oorlog in al zijn verschrikkingen gekend. Verscheidenen onzer hebben in het verzet meegewerkt. Het was onze eenvoudige plicht en het is niet onze verdienste, dat wij hier nog kunnen staan.

Wij zijn ons ervan bewust, dat door deze gratieverzoeken opnieuw alle wonden worden geopend, dat velen ook nu na 27 jaren de ellende doorleven, alsof het gisteren is gebeurd en morgen opnieuw een dag van verschrikking kan komen.

Onze eerste reactie bij het horen van deze gratieverzoeken was: laten wij snel een eind hieraan maken, stuur ze weg, dan behoeven wij deze pijn nooit meer te doorstaan.

De hearing van afgelopen donderdag heeft ons doen aarzelen of een laatste zware beslissing beter is dan een telkens terugkomende emotie over de steeds terugkomende vraag van vrijlating. De reacties van velen en de mededelingen van de psychiaters zouden de beslissing over vrijlating kunnen doen doorslaan naar de gedachte om hen vast te houden.

In vele persoonlijke contacten hebben andere zwaar getroffen slachtoffers ons bijna gesmeekt er nu een eind aan te maken, opdat wij nooit weer op deze wijze met het oorlogsleed worden geconfronteerd.

Het gaat ons nl. niet in de eerste plaats om deze drie ernstige misdadigers. Elk woord, waarmede men hun misdrijven zou gaan bagatelliseren, werpen wij verre van ons. Het gaat ook niet om barmhartigheid, een woord, dat wij in dit verband niet wensen te gebruiken.

Er is echter iets anders, dat voor ons zeer zwaar weegt. Wij hebben tijdens de oorlog een regime gekend, dat elk recht met voeten heeft getreden. Onrecht vierde hoogtij, onafhankelijke objectieve rechtspraak bestond niet meer. Er was discriminatie. Men maakte een onderscheid tussen mensen van verschillende ras, verschillende kleur en verschillende geloof. Daartegen hebben wij gevochten. Wij vochten voor recht en gerechtigheid, voor vrede en saamhorigheid. Wij hebben gestreefd naar een wereld, waar menselijkheid zou bestaan.

Daarom is er na de oorlog geen bijtjesdag geweest, maar voor zover het in ons vermogen lag hebben wij meegewerkt aan een objectieve rechtspraak. Hoezeer een misdadiger ook heeft gezondigd tegen zijn medemensen, er is recht over hem gesproken door rechters en niet door zijn slachtoffers.

Wij zijn dan ook van mening, dat deze adviesaanvraag aan de volksvertegenwoordiging – hoewel begrijpelijk en misschien door ons niet bewust afgewezen – onjuist is. Niet de volksvertegenwoordiging, noch het volk, is in onze rechtsstaat de taak van de rechtspraak gegeven. Want laten wij het niet vergeten, ook gratie is een deel van de rechtspraak opgedragen aan de Kroon, zoals iedere rechterlijke beslissing in naam der Ko-

Haars e. a.

ningin wordt uitgesproken. De Regering draagt de verantwoordelijkheid voor een gratieverlening en niet de Staten-Generaal.

Maar van ons wordt nu een mening gevraagd, al kan die stellingname nooit meer zijn dan een advies.

Na de oorlog zijn rond 140 doodvonnissen uitgesproken, waarvan er ongeveer 40 zijn voltrokken. Ruim 90 mensen, Duitsers en Nederlanders, tegen wie de doodstraf is uitgesproken, zijn nu buiten de gevangenis. Wanneer zij vrijgekomen zijn en waar zij zijn gebleven is ons onbekend.

Thans zijn drie mensen overgebleven. Hun is recht gedaan. De tenuitvoerlegging van de straf heeft plaatsgevonden. Hun straf kan nu geen ander doel meer hebben dan verdere vergelding voor hun misdaden.

Ik ben het niet eens met degenen, die zeggen, dat straf nooit mede een stuk vergelding zal kunnen, zal moeten zijn. De vraag is slechts tot hoelang wij mensen vergelden mogen. Er komt een moment, dat wij het oordeel aan God moeten overlaten.

Wij zijn ons ervan bewust, dat wij met deze stellingname anderen leed kunnen doen, omdat voor hen het ondervonden leed zwaarder weegt dan de gerechtigheid. Wij kunnen echter niet anders, omdat wij allen tezamen in een rechtsstaat wensen te leven. Wanneer wij dit alles overwegen – deze overweging maakt onze gehele fractie –, dan komt een belangrijk deel van onze fractie – antwoord gevend op de materiële vraag van vrijlating of voortgezette gevangenhouding – tot de conclusie, dat het in het belang van het geestelijk klimaat binnen onze Nederlandse gemeenschap is, dat deze drie misdadigers daaruit verwijderd worden. Anderen, die de achtergronden van hetgeen is gesteld, ondersteunen, komen tot de tegengestelde conclusie.

Wij kunnen echter allen slechts één vraag aan de Regering stellen. Neem een snelle beslissing en als dat gratie zal moeten zijn, verwijder deze drie misdadigers dan zo snel mogelijk uit ons midden.

Mejuffrouw **Goudsmit** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Het lijkt mij juist te beginnen met de vraag naar de zin van dit debat. Is de Regering van plan als de Kamer zich in meerderheid uitsprekt tegen vrijlating van „de 3”, thans of in de naaste toekomst, dat oordeel tot het hare te maken? Trekt de Regering met andere woorden de consequentie uit haar besluit deze Kamer in te schakelen bij haar beslissing omtrent deze wijze van gratiëring? Naar mijn mening is de Regering daartoe thans uit zowel politiek als democratisch oogpunt verplicht, ook al was zij dat aanvankelijk staatsrechtelijk niet. Ik sluit mij op dit punt geheel aan bij de betogen van de heren Berkhouwer en Voogd.

Het gaat niet aan thans, nu de indruk is gewekt bij het Nederlandse volk dat Regering en parlement tezamen beslissen, het parlement buitenspel te zetten; en dit debat als een mischien interessant, maar voor de Regering vrijblijvende „hearing” te bestempelen. Het lijkt mij dringend gewenst, dat de Minister-President hierop een zeer duidelijk antwoord geeft.

De vorige keer, in oktober 1969, heb ik al gezegd, dat het bij dit onderwerp eigenlijk onmogelijk is namens anderen te spreken. Er zijn alleen mensen, die een eindconclusie in meerdere of mindere mate delen. Dat is nu zo mogelijk nog meer waar dan toen. De grote meerderheid van mijn fractie vindt om verschillende redenen, dat de drie nu niet moeten worden vrijgelaten. Dat betekent niet, dat zij allen achter elk woord van mijn betoog staan. De heren Visser, Nypels, Wilbers en Terlouw onderschrijven mijn betoog in grote lijnen.

De Regering heeft gevraagd voornamelijk op het hoofdpunt – vrijlating of niet – in te gaan. Dat wil ik wel proberen, maar een enkele opmerking over de voorgestelde methode en over de inhoud van de brief en van de memorie van antwoord moet ik toch maken.

Collectieve gratie is onmogelijk. Ik meen, dat zowel Kamer als Regering dat op het ogenblik inzien. Het is een contradictio in terminis. De vorige Minister van Justitie – de heer

Goudsmit

Wolff heeft de desbetreffende passage al geciteerd – heeft dat zeer duidelijk uiteengezet. Uit de memorie van antwoord blijkt duidelijker dan uit de brief zelf, dat de Regering inmiddels die mening is gaan huldigen en dat indien de drie thans worden vrijgelaten van drie individuele gratieverleningen zou moeten worden gesproken. Vele leden zinspeelden hier in het voorlopig verslag ook al op. Er zou dus van een toevallige samenloop van persoonlijke omstandigheden sprake zijn, een toevaligheid die te mooi is om geloofwaardig te zijn. De motie van de heer Voogd, die ik ook heb mogen ondertekenen, betekent voor mij dan ook, dat zowel collectieve als quasi collectieve gratie, gelijktijdige individuele gratie of gratie op een soort van termijn alle uitgesloten en onaanvaardbaar zijn.

De Regering heeft geweigerd, hoewel vele leden erom hebben gevraagd, de volgens haar zeggen voor het eerst eenstemmige adviezen van Hoge Raad, Kamer van Strafsaken en Bijzondere Strafkamer van de arrondissementsrechtbank te Amsterdam over te leggen. Wij kunnen dus niet nagaan, waarin die eenstemmigheid zat, wat het verschil was met de vorige keren, of gedacht is aan deze wijze van gratieverlening, deze quasi collectieve gratie, of de psychiatrische overwegingen en afwegingen een rol hebben gespeeld en welke andere overwegingen eventueel nog meer ter sprake zijn gekomen.

Met instemming noem ik in dit verband de brief van mr. F. van Feltz, die ook aan de Minister-President en aan de Minister van Justitie is gericht en die op een zeer heldere en overtuigende wijze uiteenzet, waarom de drie niet moeten worden vrijgelaten en waarom aan die adviezen op dit moment, omdat wij ze niet kennen, geen waarde moet worden toegekend.

Ik meen, dat de Regering door die adviezen niet over te leggen zich het recht heeft ontzegd daarop een beroep te doen ten gunste van haar voorgenomen beleidsbeslissing.

Een enkel woord over de uitkeringen die de 3 na vrijlating in Duitsland wachten.

De memorie van antwoord schijnt daarover niet helemaal juist of althans onvolledige informatie te verschaffen. Kan de Minister van Justitie nader ingaan op de Duitse jurisprudentie op dit punt, en b.v. op de zaken van Milch en Klagges (dd. 16-7-'70)? Het blijkt dat wel degelijk recht op grote afkoopsummen bestaat. Het vonnis inzake Klagges kan de Minister als hij het niet heeft, van mij krijgen.

De twee belangrijkste argumenten voor vrijlating, die ook in de memorie van antwoord voorkomen zijn: 1. Het argument dat het tegen de normen van strafrechtspleging zou zijn gevangenen levenslang, in feite langer dan een betrekkelijk korte tijd, vast te houden. Ik vind dit argument hoewel ik de stelling deel, niet alleen volstrekt ontoereikend, maar ook te kil, te gevoelloos. Het is natuurlijk waar dat strafrechttheoretisch ten opzichte van de 3 de straf wat resocialisering betreft, geen zin meer heeft. Maar wat zegt dat? Onze strafrechtsnormen zijn niet voor hun soort misdaden geschreven of ontworpen; zij hebben zichzelf buiten die normen gebracht en wij hebben dat ook, en terecht, gedaan b.v. door de doodstraf in te voeren en door de strafrechtbepalingen te maken naar de daden. Onze thans ontwikkelde normen, die ik deel, hebben naar mijn gevoel niets te maken met deze misdaden en deze oorlogsmisdadigers.

Er is een onoverbrugbare kloof tussen hen en ons en die kloof kan, althans wil ik niet overbruggen door een intellectueel-ethische redenering die ik in principe juist acht, evenals ik in principe tegen de doodstraf ben, maar die hier niet toepasbaar is.

Het is niet te vergelijken met (zoals gezegd is) inspraak geven aan b.v. de ouders van een vermoord kind t.o.v. de straf van de moordenaar; niet omdat het strafrecht zeer consciëntieus zonder inspraak is toegepast – wij hebben het nu over gratie, niet over recht – en niet omdat de inspraak van de slachtoffers in dezen gelijk staat met inspraak van de gehele betrokken maatschappij. Gelukkig zijn niet alleen verzetsmensen en joden bij deze zaak betrokken, maar het gehele Nederlandse volk. Als zodanig vind ik het juist, dat het parlement daarbij ook is betrokken.

Het tweede argument voor vrijlating is het feit dat steeds weer deze discussies gevoerd moeten worden, als ze niet worden weggezonden, „uitgestoten”, heeft de Minister het in de memorie van antwoord genoemd. Dat argument is onjuist. Uit de memorie van antwoord blijkt dat talloze gratieverzoeken werden ingediend; slechts éénmaal, naar aanleiding van Lages – in feite een ander soort debat – en éénmaal in 1969 naar aanleiding van een tevoren aangekondigde motie van de heer Van Schaik is in deze Kamer enigszins vergelijkbaar gediscussieerd. Met andere woorden, gratieverzoeken behoeven niet in zo'n discussie te ontfaan, als de Regering maar te kennen geeft dat ze ze afwijst, zoals in het verleden is gedaan. Alleen het feit dat de Regering te kennen geeft aan het verzoek te willen voldoen, doet de discussie ontbranden. Dat laatste moet dus vermeden worden!

Het is duidelijk dat de grootst mogelijke meerderheid van mijn fractie tegen vrijlating is. Alle gronden en redenen opnoemen, zou te lang duren. Een zeer belangrijke overweging voor ons was de afweging van het leed dat opnieuw de slachtoffers wordt aangedaan tegen het „nut”, de „noodzaak”, van vrijlating. Bij deze afweging komt het begrip „barmhartigheid” t.o.v. de drie mij volkomen irrelevant voor. Dit woord is immers op geen enkele manier in verband te brengen met de drie. De solidariteit met de vervolgdgen, de identificatie met hen, ongeacht hun aantal, is voor ons standpunt bepalend.

Er zijn stemmen opgegaan die het onverstandig hebben genoemd van de Commissie van Justitie een openbare hearing te organiseren ter voorbereiding van dit debat. Ik deel die mening in genen dele. Ik vond van tevoren dat bij een onderwerp waarbij zovelen zo intens betrokken waren, en waarbij zovelen getuigenis wensten af te leggen van hun standpunt – en daartoe niet door de Regering in de gelegenheid waren gesteld – een hearing volstrekt juist en verantwoord. Achteraf moet ik bekennen dat ik mij toen niet gerealiseerd heb wat voor een historische gebeurtenis wij aldus organiseerden. De hearing is een document humain” geworden mede dank zij de voortreffelijke leiding van de voorzitter, die ik daarvoor graag dankzeg, van een voor ons parlement grootse en grote betekenis. Het feit dat in de formele setting van een hoorzitting in deze zaak 25 jaar na de bevrijding, gedurende één hele dag, 10 minuten per persoon, op een soms emotionele, maar steeds rationele manier, de onnoemelijke ellende van jodenvervolgving en concentratiekampen werd verteld en uiteengezet, betekent voor mij een hoogtepunt in de parlementaire geschiedenis; misschien niet steeds wat de sfeer betreft, die door de verhalen werd opgeroepen, maar wel wat betreft het feit, dat deze verhalen nu door deze dag parlementaire geschiedenis vormen. Het is een hoogtepunt geweest die het maatschappelijk belang van de rol van het parlement heeft aangegeven.

Het waren voor mij geen nieuwe gruwelverhalen. Dat het dat voor velen wèl waren – dat was een duidelijk nut dat deze hearing heeft gehad – heeft mij zowel verbaasd als enigszins ontsteld.

Het was werkelijk geen nieuws; wie het proefschrift van dr. Cohen, „De Ondergang” van Presser, „Treblinka” van Steiner heeft gelezen of de film over concentratiekampen gezien, die enige tijd geleden gewoon in de bioscopen heeft gerouleerd, om maar een paar willekeurige voorbeelden te noemen, wist dat wat er donderdag verteld werd, slechts een fractie was van alles wat verteld had kunnen worden.

Was het niet de plicht, misschien ook van kamerleden, maar in elk geval van de Minister van Justitie geweest, als hij werkelijk zo weinig heeft afgeweten van die ellende, zich voor hij zijn brief schreef, daarvan op de hoogte te stellen? Is eigenlijk het feit dat de Minister van Justitie zo geschokt was door de hearing niet het zwaarste verwijt dat hem gemaakt kan worden? Een aantal kamerleden is door de hearing gaan twijfelen of het echt verantwoord was de drie vrij te laten. Het pleit naar mijn mening zeer voor hun soepelheid van geest dat zij zich niet zo vastgelegd hadden in hun standpunt, dat twijfel

Goudsmit e.a.

niet meer werd toegelaten. Het zou de Regering niet misstaan, diezelfde twijfel bij zichzelf toe te laten.

Mijnheer de Voorzitter! Deze discussie was niet nodig geweest; dat heb ik al gezegd. Deze discussie in heel Nederland, in en buiten het parlement, is velen zeer zwaar gevallen, niet alleen mensen met een KZ-syndroom, maar ook stabiele, normaal maatschappelijk functionerende mensen die opeens de laatste weken weer geconfronteerd werden met het verleden en met het heden dat er door dat verleden niet meer is, maar er had kunnen zijn.

Ik heb het niet over de mogelijke dramatische gevolgen van doden als de drie worden vrijgelaten – zou de Regering zich daar dan verantwoordelijk voor voelen? – maar over de afschuwelijke emoties, slapeloze nachten e.d. van degenen die zogenaamd „normaal” verder leven. Het grootste verwijt aan en de grootste schuld van de Regering is, dat zij deze discussie heeft doen ontstaan. Het minste dat de Regering zou kunnen doen om te trachten, die schuld misschien wat te doen afnemen, is dat de Regering laat uitkomen dat zij iets geleerd heeft van deze laatste weken, dat zij inziet dat gratie niet behoort te worden verleend, anders dan als hetzij geestelijk, hetzij lichamelijk bij wijze van spreken de laatste weken zijn aangebroken, als „het object van de straf in feite verdwenen is”. Dan zou het uiting geven van het voornemen van de Regering dat, naar ik hoop, niet zal worden uitgevoerd, ergens goed voor zijn geweest.

De heer **Dijkstra** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Spreken namens anderen is vandaag vrijwel onmogelijk. Een ieder is op zijn wijze bij het probleem betrokken. Ik zal proberen, de gedachtenlijn van de groep waarvoor ik spreek, zo goed mogelijk onder woorden te brengen.

Na de argumenten die mejuffrouw Goudsmit namens een deel van onze fractie heeft gegeven, heeft een aanmerkelijk deel van onze fractie behoefte aan het uitspreken van een wat andere gedachtenlijn. Deze groep is, op één na, van mening dat de nu voorgestelde vorm van gratiëring ongewenst is. Eén van hen wil zijn uiteindelijk oordeel al luisterende nog vormen. De groep waarvoor ik spreek is van mening dat werkelijk individuele gratiëring het onverkorte recht is en blijft van iedere regering, maar dat discussie daarover niet in deze Kamer thuishoort dan alleen nadat de beslissing is gevallen. Het was juist het aspect van de collectieve gratiëring dat het wenselijk maakte dat de discussie wèl in deze Kamer zou worden gevoerd. Dat was ook afgesproken. In de memorie van antwoord wordt nu de constructie gemaakt dat collectieve gratiëring juridisch gezien moet worden als een optelsom van individuele gratiëringen.

Logischer zou dan ook zijn dat alsnog zo'n individuele gratiëring niet hier besproken zou worden op dit moment. Het is echter duidelijk dat die zogenaamde individuele gratiëring door de Regering in feite het voorkomen en de werking heeft van een collectief vrijlaten voor de meesten in ons land. Omdat juist de werking en de verwerking van de gratiëring voor velen het hoofdargument is geworden voor hun standpuntbepaling, daarom moet ondanks alle tegenstrijdigheid dit debat over formeel individuele gratiëringen toch plaatsvinden.

Mijnheer de Voorzitter! Het is op schrijnende wijze opnieuw gebleken hoe vele mensen niet meer en nooit meer los komen van de verschrikkingen die zij hebben ondergaan. Het is navoelbaar dat voor deze mensen, die geestelijk en lichamelijk zijn vertrappt en verminkt, de gedachte onverdraaglijk kan zijn dat deze drie oorlogsmisdadigers ooit nog zullen vrijkomen. Ja, het zelfs als onverdraaglijk voelen dat er maar over wordt gedacht, dat zij vrij zouden komen. Wellicht is het voor een aantal mensen zo onverdraaglijk dat zij er niet langer meer mee kunnen leven. Maar niet alleen de slachtoffers zelf zijn gevoelsmatig sterk betrokken op wat er gebeurt. Het gaat duidelijk ook zeer vele andere Nederlanders die geen directe slachtoffers zijn aan. Er zullen wel niet velen

Dijkstra e. a.

zijn in Nederland die daarbij gedreven worden door mededogen met de drie. Daar is naar onze mening ook geen reden voor. Velen zullen het gevoel hebben dat de drie moeten blijven zitten, omdat vrijlating voor hen zo iets betekent als goedpraten van wat is gebeurd, of iets vergeven dat onvergeeflijk is, of een beslissing nemen die de daders de vrijheid geeft waar hun slachtoffers nog dagelijks worden gefolterd.

Mijnheer de Voorzitter! Wij allemaal in Nederland zijn psychologische gevangenen van de drie. Hun aanwezigheid en hun terugkerende gratieverzoeken houden ons in de ban zolang zij daar zitten. Wij moeten dat beseffen bij ons oordeel. De groep waarvoor ik spreek is van oordeel dat dit het belangrijkste element is geworden in het gehele vraagstuk. Niet de vraag of de drie misdadigers genoeg zijn gestraft, want voor hun duivelse misdaden zijn zij niet te straffen met een straf die in verhouding staat tot hun daden.

Van belang is wel hoe Nederland, hoe de Nederlandse bevolking het gebeurde verwerkt en zich kan bevrijden van de doem die door de oorlog over ons is gekomen en de vraag welke rol de drie van Breda daarin nog kunnen spelen. Naar onze mening is hun aanwezigheid geen positieve factor meer in dat proces, maar eerder een fixerende, remmende factor. En dit waarschijnlijk in toenemende mate naarmate de tijd verder gaat.

Deze groep in onze fractie was daarom aanvankelijk in haar geheel van mening dat de drie oorlogsmisdadigers nu vrijgelaten en uitgestoten moesten worden juist, omdat zij dachten dat dit niet alleen een bevrijding zou zijn voor onze hele samenleving, maar vooral ook op de langere duur voor de direct getroffen, de oorlogsslachtoffers, zodat hun lijden wat zou kunnen verminderen.

Omtrent dit laatste is de afgelopen week bij de meesten van de fractieleden, voor wie ik nu spreek een zodanig grote twijfel gerezen dat zij hun standpunt omtrent vrijlating nu, die hoe dan ook een collectief karakter zou hebben, hebben gewijzigd. Voor vele slachtoffers van concentratiekampen; met name voor hen met een K.Z.-syndroom, is de verleden tijd onvoltooid gebleven, waardoor alle verschrikkingen van toen zich voor hen nog dagelijks voltrekken. De uitvoering van het regeringsvoornemen op dit moment in deze vorm zou volgens deskundigen, psychologen, psycho-analytici voor hen een niet of nauwelijks te verwerken traumatische ervaring zijn.

Hoewel zij in principe collectieve vrijlating zouden wensen achten zij zich door deze omstandigheden voor een keuze gesteld, die door vele slachtoffers wordt ervaren als een keuze voor of tegen hen. Dit leidt voor deze fractieleden tot de beslissing dat de uitvoering van het regeringsvoornemen niet gewenst is. Eén van hen – ik ben dat zelf – begrijpt deze gedachting heel goed, maar kan niet anders dan verwachten dat, als nu niet tot vrijlating wordt besloten, de kwestie opnieuw en steeds opnieuw in discussie zal worden gebracht en ongetwijfeld eveneens veel leed, verschillende malen achtereen, zal toebrengen. Hij kan geen leed tegen leed afwegen noch optellen of aftrekken. Hij kiest voor het vrijlaten, zoals de Regering heeft voorgesteld, niet in de zekerheid, dat dit de beste oplossing is – wie zal dit ooit weten? – maar omdat het overeenkomt met zijn in geweten gewogen gevoelens.

De heer **Abma** (S.G.P.): Mijnheer de Voorzitter! Gedane zaken nemen geen keer; ongedane zaken evenmin. Het lijkt de vloek van verkeerde gratie, dat zij opnieuw ongewenste gratie baren moet, hetgeen wij dan dubbele gratiëring noemen.

Mijnheer de Voorzitter! Wij willen nadrukkelijk stellen, dat naar onze overtuiging onvoldoende recht is geoeft na de oorlog. De vraag is gesteld hoeveel oorlogsmisdadigers nog in andere landen op dit moment gevangen zitten. Om tot een afgerond oordeel en goed inzicht te geraken, is het noodzakelijk, dat wij kennis dragen van de volledige berechting na de oorlog in de diverse landen.

Mijnheer de Voorzitter! Uit barmhartigheid is de geëiste doodstraf omgezet in levenslang. Barmhartigheid kan wreed zijn voor allen, die er actief of passief bij betrokken waren.

Abma

Hadden wij aanvankelijk gehandeld naar de eis van het goddelijk recht, dan hadden wij ons veel ellende kunnen besparen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik sluit mij aan bij sprekers, die het betreuren, dat de Regering de Kamer heeft omhooggetild in de stoel van de Kroon. Men kan erover redetwisten in hoeverre de Regering dit beoogt, maar dan geldt in deze ernstige aangelegenheid – ook met het oog op precedentwerking – dat zelfs de schijn van het kwaad dient te worden vermeden.

Mijnheer de Voorzitter! Wij achten dit debat niet op zijn plaats. Op deze wijze dreigt het gevaar dat het recht van gratie te grabbel wordt gegooid. Het is te meer betreurenswaardig, omdat de Koning erin gemoeid is. Wenst de Regering niet te regeren? Wil de Regering manipuleren met het prerogatief van de Kroon? Het gaat op deze wijze in de richting van de soevereiniteit van het volk. Juist deze dagen was de formule „bij de gratie Gods” onderwerp van twijfel. Als de Regering zich bewust is, te regeren bij de gratie Gods, komt ook het recht van gratie tot zijn eer. De Kamer kan niet op de stoel van de Kroon plaatsnemen, ook niet omdat de relevante stukken, gratieverzoeken en adviezen, niet ter beschikking van de Kamer staan. Wij moeten iets doen, waarvoor wij het gereedschap, de stof niet bezitten. Nu moeten wij het doen met een chaos van indrukken, ontboezemingen en argumenten.

Mijnheer de Voorzitter! Deze principiële stellingname, dat het hier in eerste aanleg een zaak van de Kroon betreft, brengt mij ertoe te zeggen, dat wij ons ook gereserveerd zullen opstellen tegenover de thans ingediende motie. Het is niet uitgesloten, dat wij onze bijdrage tot dit debat genoegzaam achten voor de Regering om onze opvattingen te kennen.

Eerst iets over de argumentatie pro. Neemt u ons niet kwalijk, mijnheer de Voorzitter, dat die ons paniekerig voorkomt en daardoor enigszins bedenkingen oproept om niet te zeggen: verdenskingen. Men roept ons op juist als christenen om vooral toch barmhartig te zijn. Als wij proberen, op dat verheven standpunt ons te stellen, valt men ons in de gedachte met de verzekering: Och neen, die schurken, dat vuilnis is geen barmhartigheid waardig; je moet ze uitstoten, eenvoudig als afval storten over de grens.

Nogmaals, men zegt: voor deze uitgeblusten heeft het voortvegeteren in de gevangenis geen zin; de straf is volstrekt absurd, je verlaagt je er zelf mee ze langer vast te houden. Als wij proberen het zo te bezien, zegt men: Vast en zeker vrijlaten, want dat is juist de ergste straf, die je ze nog bezorgen kunt, de vuilste trap, die je kunt nageven, namelijk terugkeer in de maatschappij. Van barmhartigheid gesproken! Op die manier weten wij het niet meer. Deze argumentatie pro is paniekerig.

De Regering wenst, dat wij ons concentreren op de materiële hoofdvraag: Voortgezette gevangenschap of vrijlating. Betreft dat, zo wil ik nogmaals vragen, alle drie gezamenlijk? In het begin hebben wij sterk die indruk gekregen. Is dat geen soort amnestie? Het antwoord op deze vraag is niet duidelijk uit de verf gekomen.

Ik wil iets zeggen over de belangrijkste component, een belangrijke component voor de gratie, het berouw. Van de zijde van de pers is gevraagd, of er in de gratieverzoeken van berouw is gebleken. De Minister schrijft: „Ik heb die vraag bevestigend doen beantwoorden.” De bewindsman neemt wel enigszins afstand, wil mij voorkomen. Ik heb van mijn leven iets te maken gehad met het leed van de gezinnen in Putten. Iemand vertelde mij eens: Een wonder, dat ik niet weggevoerd ben, maar die eerste maanden, toen de ramp bekend werd, dat er ruim 550 waren gebleven, dorst ik mij niet in het openbaar in het gezelschap van mijn vrouw te vertonen om het leed van honderden weduwen niet te verzwaren. Ik voelde mij, zo zeide hij, gewoon schuldig. De man had part noch deel. Wij zijn van oordeel, dat ook in dezen de diepe tonen het zijn, die de muziek maken. Het lijkt mij psychologisch zo moeilijk een gratieverzoek in te dienen door deze misdadigers, een gratieverzoek, waarin berouw vervat is. Als je je al schuldig voelt, als je part noch deel hebt, hoe moet het dan wel zijn, als je een werkzaam aandeel hierin hebt gehad?

Laten wij niet vergeten – en dat is op de hoorzitting ook zonneklaar gebleken – dat juist die persoonlijke leedverzwaring, dat sadistisch optreden, die onnodige kwellingen voor de getroffen en het allerzwaarst te verteren zijn geweest. Is er ooit van de zijde van de oorlogsmisdadigers geprobeerd om de slachtoffers van dit berouw in kennis te stellen? Berouw wil dat, ook al wordt het niet aanvaard, ook al zou het met hoon worden geaccepteerd. Je wilt het dan toch! Berouw begeert de straffen en heeft die lief. Dat heeft Luther gezegd en Luther was een Duitser. Is hiervan ook iets naar voren gekomen?

Eén aspect van de vrijlating is, dat de betrokkenen nog iets van het familieleven, van het verkeer met hun kinderen en kleinkinderen kunnen genieten. Dat is het juist, wat voor die duizenden, die nog dagelijks lijden onder de gevolgen, nooit meer mogelijk is op aarde.

Een grote vraag, die de gestalte aanneemt van een verwijt, vooral ook aan het adres van hen die als christenen trachten te leven, is, dat wij onbarmhartigheid aan de dag zouden leggen als wij ons tegen de vrijlating kanten. God – zo zegt men en wij hebben dat in deze dagen heel vaak moeten horen – is toch immers barmhartig, de barmhartigheid zelf? Ik wil hiervan een paar dingen zeggen.

Als men barmhartigheid van ons vraagt, jegens wie moeten wij dan die barmhartigheid betrachten, jegens de drie of jegens de duizenden? Ik heb op de vraag: „Is dan God niet barmhartig?” het antwoord geleerd: „God is ook rechtvaardig”. Die woorden hebben mij deze dagen niet losgelaten: maar ook rechtvaardig. Ik besef levendig, dat dit heel veel vragen en mogelijk misverstanden kan oproepen. Ik kan er nu niet uitvoerig op ingaan, maar ik ben er wel toe bereid. Slechts dit: het lijkt op die wijze, dat God een tegenstrijdig wezen is. Toch belijden wij, dat Hij de eenvoud zelf is, en eens zullen wij zien, wat wij ons niet kunnen voorstellen, dat Hij in Zijn barmhartigheid en in Zijn rechtvaardigheid toch Eén is, dat Hij de eenvoud zelf is. Wij moeten waken tegen een gesneden beeld, tegen eenzijdige beeldvorming. God is, zoals Hij zelf zegt dat Hij is. Wij lezen in Zijn Woord, in de Thora, dat God zich zelf bekend heeft gemaakt, dat Hij is barmhartig en genadig, lankmoedig en groot van weldadigheid, die de ongerechtigheid, overtreding en zonde vergeeft, maar ook de schuldige geenszins onschuldig houdt en de ongerechtigheid van de vaders aan de kinderen en kleinkinderen bezoekt tot in het derde en vierde geslacht.

Ik bedoel te laten uitkomen, dat het allemaal niet zo simpel is als de mensen gauw geneigd zijn te denken en te zeggen. Wij willen niet plaatsnemen op de stoel van de Kroon, maar ook niet op de Troon van de Allerhoogste, om snel en lichtvaardig uit te maken waar de rechtvaardigheid eindigt en waar de barmhartigheid intreedt. Wij kunnen heel gauw wat klaar maken met bijbelteksten, maar de bijbel kent diepe klachten, afronden van klachten, aan de ene kant zeker de klacht „Heeft God vergeten genadig te zijn?”, maar evengoed: Mijn recht gaat aan mijn God voorbij. Met andere woorden: God doet me geen recht.

Ik heb alleen maar duidelijk willen maken, dat het niet één, twee, drie is uit te maken. Wij zijn er niet van af simpelweg te constateren: God is barmhartig en jullie moeten ook maar barmhartig zijn. Ik denk de laatste dagen wel eens, of ik enigszins op dit debat geprepareerd was. Juist deze zomer heb ik gestaan in Ladelund, waar meer dan 100 Puttenaren begraven zijn, en juist deze herfst was ik bij het monument van de herinneringen in Jeruzalem – Jaad Wascheem – dat de herinnering aan 6 miljoen levend houdt.

Deze zee van leed is maar zo niet weggewist. Men zegt, dat wij eindelijk eens vergeven en verseten moeten. En als wij het zouden proberen . . . ? Dan heb ik zo de gedachte, dat wij de riemen van barmhartigheid en vergevensgezindheid snijden uit het levende vlees van anderen, van velen uit ons volk en van onze joodse volksgenoten met name.

Weet u wat ons zo tegen de borst stuit? Dat gesuggereerd wordt, dat, als wij niet barmhartig zijn, dit ons stelt op het standpunt van die beulen, dat dit ons aan hen gelijk maakt.

Abma

Weet u welk gevaar nu dreigt? Het is een wrede, afschuwelijke ironie. Dat juist de zwaarst getroffen, die het meest onder de nazi-beulen geleden hebben, het stempel opgedrukt en het stigma ingedrukt krijgen dat zij precies die nazi-beulen zijn. Dit stuit tegen de borst.

Als het verkeerd was geen barmhartigheid te betrachten, moeten wij dan misschien met hen niet mee dit kruis dragen, met die velen die het nog niet kunnen? Als wij pogen volksverteenwoordigers te zijn, moeten wij met name dan niet denken aan het joodse volksdeel: Israël, de beminden, zoals het nieuwe testament zegt?

Ik heb scherp en eerlijk getracht te luisteren, speciaal ook tijdens de hoorzitting. Daar klonken zeker onzuivere geluiden. Wie had anders verwacht? Maar wij zijn toch wel van de overtuiging dat het niet uitsluitend klanken waren van haat en tomeloze wraak. Wij mogen niet zeggen dat de gekwelden het laatste druppeltje willen persen uit deze uitgeknepen levens. Er klonk ook de roep, een schreeuw om recht en gerechtigheid.

Och, deze laatste drie, zegt men, en niet eens de allerergsten. Kunnen de getroffen het helpen dat er onvoldoende rechtspleging is geweest, dat die rechtspleging - laat ik het zo zeggen - vragen openliet? Het gaat niet aan ons rap te bevrijden van dit laatste restant van de oorlog, alsof wij ons propere Hollandse straatje willen schoonvegen. Het gaat primair niet om die laatste drie, maar om recht en gerechtigheid.

Als sommigen menen dat het verkeerd zou zijn of op den duur zou worden om langer vast te houden dan ligt het op onze weg, dat wij met die wanhopigen in solidariteit, in verbondenheid, meeworstelend, eerst uitputtend moeten trachtend dáár te komen. Wij kunnen niet goedkoop als verheven voorbeeldige christenen - ik zeg het nogmaals - riemen van barmhartigheid snijden uit het levende vlees van anderen die nog smart hebben. „Het hart heeft ook zijn redenen”. Wij kunnen deze kwestie niet academisch abstraheren. Ik wil ook niet betweterig beslissen wat beter is: de klap ineens of de smart op termijnen. Dan moeten wij toch in de eerste plaats luisteren naar de betrokkenen zelf en naar deskundigen.

Nog drie dingen. Wij beseffen juist, dat degenen in ons midden, die de idealen van humaniteit en humane strafrechtpleging huldigen, er moeite mee hebben tegen de vrijlating te pleiten. Wij zijn iets gereserveerder ten aanzien van deze idealen. Dan redt men zich met het argument, dan dit buiten proporties is en dat dit uniek is. Ik zou alleen willen opmerken - ik geloof niet, dat het thans de gelegenheid is hierover uit te weiden -, dat ik het toch wel mager vind, wanneer wij alleen de kwantitatieve factor laten gelden. Op die manier zouden wij toch ook wel leed kunnen verzwaren.

Er is ter gelegenheid van de hoorzitting uitgesproken - ik zeg dat begrijpend en heel voorzichtig -, dat zulke monsters niet bekeerd kunnen zijn. Dat gaat veel te ver, want dan zetten wij ons op de troon van God. Nu spreek ik niet over hun bekering, maar ik zeg wel, dat voor de grootsten van de zondaren, voor de grootste monsters en de grootste beesten Gode zij dank bekering bestaat. Dat moeten wij zeggen. Als wij lichtvaardig spreken van mensen, die geen mensen zijn, onmens, zijn wij ook bezig onszelf te bevrijden. Een beetje zelfkennis zou ons passen. Laten wij dat ook alsjeblijft willen: onszelf te kennen. Als men concludeert, dat wij niet barmhartig zijn, dat wij geen gratie willen geven en hen niet kunnen vrijlaten, dan mag ieder weten, dat wij uit het diepst van ons hart het allermeeste gunnen: genade en vergeving.

Mijn derde en laatste opmerking: Er is ontzaglijk veel gepraat over een toekomstige humane samenleving, waarin dingen als wij vandaag bespreken nooit meer mogen en kunnen gebeuren. Wij zijn niet zo optimistisch daarover. Wij lezen weer van jodenvervolgung. Nazi's kunnen dat doen, maar ook naties. Wij zijn niet zo gelovig, als over die humane samenleving wordt gesproken.

Als Israël op zijn plaats komt; de oudste zoon - het Joodse volk - thuiskomt bij de Vader, dan gaat het gebeuren: Dan is er de heilstaat. Vrede zij over Israël!

De heer **Jongeling** (G.P.V.): Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof, dat de Tweede Kamer in geen jaren een onderwerp heeft behandeld, dat zo sterk emotioneel geladen is als de zaak die vandaag aan de orde is. Ik denk, dat bij velen van ons, en zeker bij degenen die de Tweede Wereldoorlog bewust hebben meegemaakt, in de laatste weken en dagen een wereld van gedachten, van gevoelens, van herinneringen en, soms zeer schrijnende herinneringen, weer is opengegaan. Dit geldt ook voor de fractie van het Gereformeerd Politiek Verbond, waarvoor ik de eer heb thans te spreken. Van de twee leden van deze fractie heeft de één jarenlang in een Duits concentratiekamp gezeten en de ander evenveel jaren in een Japans concentratiekamp. Zo hebben velen van ons hun deel wel gedragen. Niemand kan, lijkt mij, deze zaak zonder emotie behandelen. Kil verstandelijk mogen wij dit niet aanpakken.

Wij zullen wel onze gevoelens moeten beheersen. De Regering heeft de wens uitgesproken, dat het een sobere behandeling zal worden. Of zij zelf die soberheid wel heeft bevorderd door de keuze van de procedure en wat er verder bij is gekomen, is een geheel andere vraag.

Ik meen dat vanaf het begin in deze zaak grote fouten zijn gemaakt, wel zeer speciaal in 1952, toen deze oorlogsmisdadigers, die ter dood waren veroordeeld, zijn geëgratieerd, dat wil zeggen dat hun straf werd omgezet in levenslang. Doodstraf was hier - ik denk dat een ieder er hier vandaag zo over denkt - de enig passende straf, gezien de misdaden die deze mensen op hun geweten hadden. Naar Goddelijke wet en naar menselijke wetten die daaraan zijn genormeerd was dat de straf. Kan men zich in andere gevallen nog afvragen of men niet met een grensgeval heeft te doen en of de straf in volle omvang moet worden toegepast, hier betrof het geen grensgevallen. Hier geldt in volle omvang dat de overheid het zwaard niet tevergeefs draagt. Een zwaard is een instrument om in het uiterste geval ook te doden. Dat uiterste geval was hier voorhanden.

Als de overheid dit toepast en als ik dit zeg, is het geen uiting van ongebreidelde wraakzucht. Het is niet met gelijke munt betalen van deze mensen zelf hebben uitgehaald. Dat kan in dit geval niet eens. Iemand die misschien 1000 doden, 1000 moorden op zijn geweten heeft kan men niet in letterlijke zin 1000 doden laten sterven. Men mag het niet en men kan het ook niet doen. Hij zal éénmaal worden gedood, zonder dat daarbij onnodige wreedheid wordt betracht.

Wij moeten niet vergeten, dat de aardse rechter nooit in staat is in alle gevallen met gelijke munt te betalen. Er is altijd nog de hemelse rechter. Als de rechter een doodvonnis heeft geveld en de executie is volvoerd, valt zo'n misdadiger in handen van de hemelse rechter, die eeuwige vonnissen kan uitspreken, maar die ook eenmaal tot een berouwhebbende moordenaar aan het kruis heeft gezegd: „Heden zult gij met mij in het paradijs zijn.” Hij voegde er niet aan toe: omdat die moordenaar berouw heeft moet hij straffeloos worden gesteld, van het kruis worden gehaald en blijven voortleven.

Wij moeten hier toch wel onderscheid maken. Ik wijs hierop, omdat de laatste weken - het is zo begrijpelijk - de emotionaliteit soms toch wel de overhand heeft gekregen, naar twee kanten. Aan de ene kant hoorde men wel uitingen van onchristelijke wraakzucht. Men wilde het uiterste aan bestraffing er uithalen. Aan de andere kant was sprake van een naar mijn overtuiging toch niet werkelijk aan de Bijbel genormeerde barmhartigheid.

Wij moeten persoonlijke vergevingsgezindheid kennen en betrachten. Wordt er niet gezegd „Hebt uw vijanden lief” en „Zegent wie u vervloeken”? Die persoonlijke vergevingsgezindheid moeten wij niet in mindering brengen op het recht dat de overheid moet betrachten, ook niet op het strafrecht, alsof het ene het andere zou wegnemen. Wij moeten niet overgaan - dat zal ieder beamen; wij zijn in dezen echter niet altijd consequent - tot wegneming en afschaffing van de strafwet voor degenen die berouw hebben. Dat gaat niet aan. Wij moeten het recht dat de overheid moet betrachten en de barmhartigheid

Jongeling

die wij persoonlijk moeten kennen niet tegen elkaar uitspelen. Dan zitten wij altijd fout.

Men heeft in 1952 de doodstraf vervangen door levenslange gevangenisstraf. Eigenlijk is levenslang niet een min of meer adequate vervanging van de doodstraf. Het zijn twee geheel verschillende dingen. In 1906 is daarop al gewezen door prof. Fabius, toentertijd hoogleraar aan de Vrije Universiteit en ook lid van de Raad van State, in zijn studie over de doodstraf. Hij heeft gezegd, dat het een het ander niet vervangt, al zou het alleen maar zijn - hij noemde verschillende redenen - omdat levenslang in Nederland geen levenslang is en ook nauwelijks kan zijn, omdat wij het op den duur niet volhouden. Er komt toch altijd een moment dat men zegt, dat het nu maar uit moet zijn.

Nu wij in 1952 deze fout hebben gemaakt, kunnen wij het alleen nog maar tot op zekere hoogte verkeerd doen. Wat wij toen verboddeld hebben, maken wij niet helemaal meer goed. Steeds erger wreekt zich de verkeerde daad van toen. In de jaren dat ik kamerlid ben is precies elke drie jaar de zaak op de een of andere wijze in de publiciteit gekomen, soms ook in de Kamer.

In 1963 was er toen het pleidooi van professor Pompe en professor Van Bemmelen in, naar ik meen, „Het Nederlands Juristenblad”, dat deze mensen moesten worden gratieeerd. In 1966 liet Minister Samkalden Lages vrij. Wij kennen allemaal de nasleep. In 1969 werd van bepaalde zijde de gedachte gelanceerd dat er in de Tweede Kamer een motie ten gunste van vrijlating moest komen. De Regering is toen de zaak weer gaan onderzoeken en er was een kamerdebat.

Nu zijn wij weer drie jaar verder, 1972, met de poging van Minister Van Agt, waar het kabinet zich achter heeft geschaard. Elke drie jaar krijgen wij het dus opnieuw.

Levenslang is in Nederland in de praktijk een jaar of twaalf, dertien. Het kan ook weleens tot zestien jaar uitdijen en dan is het afgelopen. Voor deze mensen is het al 27 jaar, omdat men hen eenvoudig niet heeft durven vrijlaten na twaalf, dertien jaar. Iedereen voelde dat dit niet kon.

Wij zien ook de andere kant. Het zijn misdadigers met een leeftijd van respectievelijk 62, 63 en 70 jaar. Het is niet uitgesloten dat een of meer van hen misschien zelfs nog wel 20 jaar leeft. Wij kunnen verwachten dat op de een of andere manier deze lijdensgeschiedenis van gratieverzoeken, met alles wat daarbij komt - iedere keer wordt de publiciteit groter en stuift de emotionaliteit hoger op - telkens en telkens weer terug zal komen.

De fout van 1972 is geweest dat men een verkeerde procedure heeft gevolgd. Het spijt mij dat ik het moet zeggen, maar, naar mijn mening, heeft Minister Van Agt weinig nagelaten - natuurlijk tegen zijn bedoelingen - om de emoties op te jagen. Dat is begonnen doordat hij al in een zeer vroeg stadium zich heeft uitgesproken voor de opvatting dat deze mensen vrij moesten komen, nog voordat daarover - voor zover mij bekend - een kabinetsbesluit was gevallen. Dat was niet verstandig.

Voorts is er de procedure die gekozen is, op aandrang van - dat moet ik er onmiddellijk aan toevoegen - een deel van de Kamer, maar de bewindsman is daarmee akkoord gegaan. Daarop is een heel proces in gang gezet, met openbare hoorzitting enz. en er zijn enorme emoties losgebarsten.

De Nederlandse wetgever is zo wijs geweest, de rechtspraak - ik heb het nu over de rechtspraak in het algemeen - te leggen in handen van de onafhankelijke rechterlijke macht. Het gerecht is in Nederland geen volksgerecht; het mag dat ook niet zijn. Daarom wilden wij in 1945 tot geen prijs een bijlagesdag. Dat is gelukkig voorkomen. Wat er kan gebeuren bij een bijlagesdag hebben wij later gezien in Indonesië. De gebeurtenissen in 1965 in Indonesië leken daar wel op. Toen zijn daar stromen bloed gevloeid. Dat willen wij niet en dat mag ook niet.

Het gerecht is ook geen volksvertegenwoordigersgerecht. Het is niet onze taak, recht te spreken en het strafrecht te be-dienen. Dat doet de onafhankelijke rechter, sprekend in naam der Koningin.

Er is op deze regel één uitzondering, waarin de onafhankelijke rechter niet het laatste woord heeft. Dat is bij het recht van gratie, dat nu in het geding is. In de Zesde Afdeling van de Grondwet, Van de Macht des Konings, zegt artikel 77:

„De Koning heeft het recht van gratie van straffen door rechterlijk vonnis opgelegd. Hij oefent dat recht uit na het advies te hebben ingewonnen van de rechter daartoe bij algemene maatregel van bestuur aange-
wezen.”.

Dat is dus de procedure. Hiervoor is niet een stukje wetgevende arbeid nodig. Dat is wel zo bij amnestie en bij abolitie, maar niet bij het uitoefenen van het recht van gratie. Dat is een Koninklijk recht en dat moet het vandaag ook blijven, want zulks is in overeenstemming met de Grondwet.

Natuurlijk handelt de Koning altijd door middel van de verantwoordelijke Minister, die ook door de Kamer ter verantwoording kan worden geroepen met alle gevolgen, die daaraan eventueel verbonden kunnen zijn, maar dat is een recht achteraf.

Met de beste bedoelingen, naar ik aanneem, is men van deze gang van zaken gaan afwijken door een heel andere procedure te volgen op aandrang van een deel van de Kamer. Het eert de heer De Gaay Fortman, wiens betoog ik met veel belangstelling heb aangehoord, dat hij openlijk heeft gezegd: Ik heb mij vergist. Het eert hem, dat hij er rond voor uitkwam. Het is inderdaad een vergissing geweest, dat men het zo gewild heeft.

Nu hebben wij een procedure gekregen, die alle oude wonden nog eens extra heeft opengereten. Ieder van ons heeft er wel wat van gevoeld. Wat moeten dan die slachtoffers met hun concentratiekampsyndroom en dergelijke? Het leed van hen is zwaarder geworden.

In de memorie van antwoord waarin de zaak wordt verdeeld, vind ik toch ook dingen, die ik niet mag en niet kan onderschrijven. In de memorie van antwoord zegt de Minister, dat als het voor de preventie en voor de veiligheid niet meer nodig is, de gevangenisstraf beëindigd moet worden. Dat noemt hij een van de grondbeginselen van onze strafrechtspleging. Als hier zo in absolute zin wordt gesteld, dat een gevangenisstraf moet worden beëindigd als deze twee factoren niet meer aanwezig zijn, dan ben ik het daar niet mee eens. Ik wil de preventie, ik wil de beveiliging van de samenleving, ik wil ook zelfs verbetering van de gestraften laten meespreken bij de strafbepaling. Het kunnen allemaal factoren zijn, die een rol spelen, maar primair is toch wel de vergelding van het geschonden recht. Ik meen, dat de Bijbel dat zegt. Het feit, dat een gevaarlijke misdadiger of een misdadiger in het algemeen op een bepaald moment ongevaarlijk is geworden, is onvoldoende reden om hem daarom vrij te laten. Straf kan ook zin hebben als door God geëiste vergelding. Dat element mogen wij niet weglaten.

Ik zie wel een aantal factoren, die vóór het standpunt van het kabinet pleiten en die ik tot op zekere hoogte ook onderschrijf. Het zijn voor een deel andere factoren dan die welke in de memorie van antwoord worden genoemd. Ik wil ze nog even noemen. In 1952 hebben wij de zaak grondig verknoeid. Daar ligt een stuk collectieve verantwoordelijkheid. Dat is vandaag niet meer te herstellen. De doodstraf kan nu niet meer worden toegepast; dat is voorbij. Levenslange gevangenisstraf is inderdaad een afgrijselijke straf. Ik wil er direct aan toevoegen, dat deze mensen haar verdiend hebben, maar het is toch de vraag, of wij het op den duur kunnen volhouden die straf toe te passen. Het laatste punt, dat het zwaarste weegt, is, dat steeds weer verzoeken om gratie zullen volgen, die dan behandeld zullen moeten worden. Dan wordt alles weer opgerakeld met alle leed, dat dat zal veroorzaken.

Jongeling e. a.

Om deze reden heeft onze fractie, die doorlopend in alle stadia van het overleg en van de besluitvorming eensgezind is geweest – ik zeg het even, omdat het gisteravond op de t.v. anders werd voorgesteld, maar ik heb wel begrepen, dat dit voor vele fracties geldt – aanvankelijk gezegd, dat er in deze totaal verknoede situatie wel wat in zit, ten einde die herhaling te voorkomen, ze uit te stoten. Ik heb letterlijk gezegd: Schop ze er dan maar uit, opdat ze weg zijn en wij er ook maar vanaf zijn.

Na wat er sindsdien allemaal is gebeurd, zeg ik dat zo niet meer. Dat kan vandaag niet meer worden gezegd, mede door de hele procedure en alles wat erop is gevolgd. Het kabinet heeft gekozen voor inschakeling vooraf van de Tweede Kamer. Dat is niet verstandig geweest. Daarmee zijn golven van emotionaliteit enorm hoog opgeslagen, alle leed en gruwel van die verschrikkelijke tijden is weer herleefd.

Daardoor heeft de Regering de mogelijkheid van gratiëring vrijwel uitgesloten. Ik denk in dit verband aan de slachtoffers. Allicht zullen er sommigen zijn, die het wegsturen, het uitstoten van deze mensen als een bevrijding zullen gevoelen. Het schijnt vrij zeker te zijn – naar de deskundigen tenminste zeggen – dat de meesten van hen het als een verergering van leed zullen gevoelen en dat er misschien zelfs wel sommigen door zullen sterven. Nu het zo is gelopen, heeft onze fractie geen vrijmoedigheid om thans voor gratiëring te pleiten.

Er is een openbaar debat gekomen. Wij hebben willen spreken; zwijgen zou op dit moment verkeerd kunnen worden uitgelegd. Dat betekent niet, dat wij, voor ons deel, of de Kamer in haar geheel, de verantwoordelijkheid van de Regering zouden moeten overnemen om zelfs maar een stuk medeverantwoordelijkheid met haar zouden moeten dragen. Het gaat hier thans niet om wetgevende arbeid, het gaat om uitoefening van het recht van gratie, een recht van de Kroon. Niet de Kamer moet dit doen. Als de Regering na alles wat er is gebeurd, het toch aandurft, laat zij haar verantwoordelijkheid dan nemen. Zij moet zich wel bewust zijn van de mogelijke gevolgen, die zij dan ook moet nemen. Wij menen, dat het niet de taak is van de Staten-Generaal om nu in een motie uit te spreken, wat de Regering moet doen. De Kamer kan haar altijd ter verantwoording roepen; daartoe heeft zij alle gelegenheid. Ik wens de Regering graag wijsheid toe in het verdere be raad over deze zaak, die mede door haar toedoen zo ongelukkig is gelopen.

De heer **K. A. Keuning** (DS'70): Mijnheer de Voorzitter! Het komt mij voor, dat ieder van ons, die eerlijk is tegenover zichzelf, weet dat hij, hoe uiteindelijk ook zijn standpunt zal zijn, pas na rijp beraad en met veel strijd tot zijn conclusie is kunnen komen. Dit geldt zowel voor vóór- als tegenstanders van vrijlating.

Ik heb er daarom behoefte aan om ook mijn diep respect te betuigen aan diegenen die naar eer en geweten tot een andere gevolgtrekking zijn gekomen. Ik hoop – en ik ben er wel van overtuigd – dat dit respect ook omgekeerd zal bestaan.

Ik wil nóg een inleidende opmerking maken. De film „Begrijpt u nu waarom ik huil”? is nu ook in vrijwel elke huiskamer geweest. Op dit ogenblik wil ik daarop slechts zeggen: Ik hoop uit de grond van mijn hart, dat naast het mededogen met de slachtoffers er ook begrip voor is ontstaan, dat het altijd weer „het systeem” is, het dwang- en dictatuursysteem, dat mensen tot zulk folteren en moorden verleidt, al verontschuldigt dit de daders geenszins.

Sprekende over de fractie van DS'70 moet ik beginnen met te verklaren, dat omtrent de door de heer Minister van Justitie in zijn brief van 16 februari jl. gestelde hoofdzaak, nl. voortgezette gevangenhouding of vrijlating, in mijn fractie in dit stadium van de discussie geen volledige eensgezindheid bestaat. Een kleine minderheid is van mening, dat verdere gevangenhouding geen belang dient en dat het verwijderen van de drie oorlogsmisdadigers uit ons land het uitsnijden van een gezwel betekent en zo snel mogelijk dient te geschieden.

K. Keuning

Deze minderheid in onze fractie heeft geen behoefte aan een omstandige toelichting op dit standpunt. Zij heeft er volledig begrip voor, dat het grootste deel van deze beschouwing gewijd zal zijn aan de opvattingen van de overgrote meerderheid van onze fractie.

Mijnheer de Voorzitter! Vele zijn de verwijten die aan de Regering zijn gemaakt over de in dezen gevolgde gedragslijn. Hoewel wij een aantal van de geuite bezwaren wel kunnen onderschrijven, menen wij toch dat de Kamer zelf een grote invloed op de gang van zaken heeft gehad en naar mijn mening niet ten onrechte. Ik wil vooropstellen, dat naar onze mening de Minister van Justitie in niet onbelangrijke mate tot deze ontwikkeling heeft bijgedragen door in een interview op 13 september 1971 mededeling te doen van zijn voorkeur voor vrijlating. Deze uitspraak zal zonder twijfel bij de drie oorlogsmisdadigers hoop en verwachtingen hebben doen ontstaan. Naar ons gevoelen had de Minister op dat tijdstip beter kunnen volstaan met te verwijzen naar de in het eind van 1969 in de Tweede Kamer ter zake gevoerde discussie.

Het verdere verloop berust mede op het verzoek van de Kamer om ingeval van overwogen vrijlating een voorafgaande discussie in de Kamer te laten plaatsvinden. Dat de brief van 16 februari van de Minister in handen van de vaste Commissie voor Justitie is gesteld, is een beslissing van de Kamer geweest.

De vaste Commissie heeft daarop beslist, een openbare hoorzitting te zullen houden, waar organisaties zich zouden kunnen uitspreken.

Nu zal over de noodzaak en het nut van deze dramatische hoorzitting verschillend worden gedacht. Ik kan wel zeggen, dat mijn fractie van mening is, dat wij ons juist door deze zitting eens te meer ervan bewust zijn geworden, hoe moeilijk men in staat is, de diepte van het leed van de getroffen werkelij k te peilen. En is het niet juist de vrees voor het niet begrepen worden, voor het weer alleen gelaten worden, de vrees voor de onverschilligheid, die de getroffen tot zulke emoties beweegt?

In een interview in „Het Parool” van 26 februari jl. zegt de groenteman van de familie Frank o.a. „Die kampslachtoffers zijn nog altijd op zoek naar het gevoel, dat er een eind is gekomen aan de grote onverschilligheid, die ze in de kampen hebben ontdekt”. Was het niet juist bij het koel zakelijke betoog over de belangen van de strafrechtvernieuwing van prof. Hulsman, dat de opgekropte emoties hun uitweg zochten? Wij zijn dan ook van mening, dat deze hoorzitting alleen al daarom van een niet te onderschatten belang is geweest.

Mijnheer de Voorzitter! In zijn memorie van antwoord zegt de Minister, dat een gevangenisstraf moet worden beëindigd, wanneer zij ontaardt in een vrijheidsberoving, die noch uit het oogpunt van speciale en generale preventie, noch uit dat van beveiliging van de maatschappij zin heeft. Prof. Hulsman zei op de hoorzitting onder andere dat straf niet langer mag duren dan de doelmatigheid met zich brengt. Beiden stellen zich op het standpunt van het commune, het gewone strafrecht. Naar onze mening komt hier het uiteenlopen van de mening van de Minister en de grote meerderheid van mijn fractie naar voren. Dan bedoel ik niet eens, mij formeel te beroepen op de na-oorlogse bijzondere rechtspleging ten aanzien van de politieke misdrijven. Maar ik vraag mij af: Kan het commune strafrecht antwoord geven op de misdaden, zoals die zijn begaan door onder andere deze drie van Breda? Kon men vóór 1940 bevroeden tot welke bestialiteit de mens in staat was? Kunnen deze misdadigers gelijk gesteld worden met de gewone misdadigers, die in elke vorm van samenleving nu eenmaal voorkomen? Zijn deze misdaden niet alleen al door hun kwantiteit en hun gruwelijkheid, maar bovenal door het onpeilbare leed, dat zij voor hele bevolkingsgroepen, ja, voor hele volken hebben meegebracht, niet op één lijn te stellen met de gewone misdaad?

Uit mijn vraagstelling blijkt mijn antwoord.

K. Keuning

Simon Wiesenthal heeft vrij vertaald gezegd: „Iedere dode heeft recht op zijn eigen proces”. Hij bedoelde daarmee, dat tegen oorlogsmisdadigers ook een veelvoudige doodstraf of levenslange vrijheidsstraf uitgesproken had kunnen worden, als de justitie over voldoende feitelijke mogelijkheden had beschikt. Zou dat gebeurd zijn, dan zou men niet zo gemakkelijk over gratie praten.

Mijnheer de Voorzitter! De drie van Breda zijn ter dood veroordeeld geworden. Zij hebben een berechting gehad als slechts in een rechtsstaat als de onze er één is mogelijk was. Uit eigen rechtspraktijkervaring – en mijn confraters zullen het kunnen beamen – weet ik met welk een minutieuze nauwgezetheid de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie tot hun vonnissen zijn gekomen. Door omstandigheden buiten henzelf gelegen zijn deze doodvonnissen niet ten uitvoer gelegd, maar in 1951 gewijzigd in levenslange gevangenisstraf. De bedoeling is geweest hun feitelijke en definitieve verwijdering uit de samenleving. In de loop van de jaren nadien zijn talrijke gratieverzoeken, zowel door de veroordeelden zelf, als door anderen te hunnen behoeve ingediend. Steeds zijn zij ook afgewezen. Op grond waarvan verzochten deze misdadigers steeds weer gratie? Wat kan een man als Fischer bewogen hebben om drie maanden, nadat zijn vonnis tot doodstraf bij gratieverlening in levenslang was omgezet, wederom gratie te vragen? Als wij de krantenverslagen mogen geloven, volgen zij de berichtgeving over hun mogelijke vrijlating op de voet.

Zij zouden in grote spanning, onder grote druk leven. Begrijpelijk. Zij zouden hun laatste jaren in vrijheid willen doorbrengen te midden van hun families. Alweer begrijpelijk. Nu zijn het maar kleine mensjes, met hun kleine menselijke verlangens, maar, mijnheer de Voorzitter, steeds klemmender, steeds zwaarder is voor mij de vraag gaan wegen: Hoe ver reikt hun besef van hun inzicht in hun eigen daden? Hoe ver reikt hun besef van hun schuld, hun berouw over het onvoorstelbare leed, dat zij andere mensen hebben toegebracht? En dan bedoel ik niet dat zij tegenover een reclasseringsfunctionaris hun spijt hebben betuigd. En ik bedoel ook niet, dat thans in hun gratieverzoek een uitlating van berouw is opgenomen.

Neen, mijnheer de Voorzitter, waar zijn hun openlijke blijken van medeleven met hun slachtoffers of de nabestaanden gedurende deze 27 jaar van hun gevangenschap? Hebben zij zich ooit in verbinding gesteld met hun slachtoffers, hun nabestaanden, met de organisaties van onze nog overgebleven joodse landgenoten, met organisaties van oud-verzetstrijders?

Ik mag niet verhehlen, dat te midden van al deze gevoelens, die tijdens de hoorzitting weer bij mij opkwamen, een schok van teleurstelling door mij heen ging toen door de reclasseringsvertegenwoordigers werd gepoogd op de zwaarte van hun schuld, althans van één hunner, af te dingen.

Ik wil er begrip voor opbrengen, dat zij die in die functie frequent contact met deze drie mannen hebben, bewogen worden door gevoelens van meeleven. Maar dat zij zich zo vereenzelvigd hebben met deze drie misdadigers, dat zij zelfs, zoals uit correspondentie is gebleken, de totstandkoming van de sententie, het vonnis van het Bijzondere Gerechtshof en het arrest van de Bijzondere Raad van Cassatie willen aantasten, dat leidt mij tot de veronderstelling, dat bij de drie mannen in Breda, wier spreekbuis zij dan op dat ogenblik zijn, nauwelijks werkelijk berouw aanwezig kan zijn. Hebben zij niet mede daardoor elk recht op gevoel van medelijden met hun eigen omstandigheden sinds 1945 verspeeld? Is niet dit mede de oorzaak van de ontstellende hardheid in de oordelen, die nu na 27 jaar nog over hen zijn uitgesproken?

Al was er maar een begin geweest van het besef, dat Albert Speer ertoe bracht om in zijn boek over zichzelf en zijn medenazi's te schrijven (en ik vertaal de Engelse editie, blz. 696):

„Elke straf viel weg tegen de ellende, die wij de wereld hadden toegebracht.”.

Ik kom nu tot enkele andere aspecten. Om te beginnen het argument, dat door prof. L. de Jong is gebruikt als grond voor vrijlating, namelijk dat ten onrechte op deze laatste drie Duitsers in Breda de last drukt van het symbool te zijn van alles wat door Duitsers en ook Nederlanders tussen 1940 en 1945 is aangericht. Dit is een belichting van één kant van de zaak. Maar ik kan niet nalaten – zoals ook door mevrouw Glasstra-Van Loon op de hoorzitting is gedaan – te wijzen op het arrest van de Bijzondere Raad van Cassatie van 12 juli 1950, gewezen in de zaak tegen Aus der Fünten, waarbij de door het Bijzonder Gerechtshof opgelegde levenslange gevangenisstraf is veranderd in de doodstraf, met de overweging – ik meen, dat het vanmiddag reeds vaker is gezegd, maar ik wil toch niet nalaten, het nog eens te zeggen – ik citeer:

„dat toch, ook al zijn er hier te lande hoger geplaatste Duitse functionarissen werkzaam geweest, op wie voor het gebeurde een nog zwaardere algemene verantwoordelijkheid rust, dit niet voldoende grond oplevert om de doodstraf te zwaar te achten voor een man als gerequireerde, die bij de duivelse vervolging van joodse Nederlanders, onder wie ouden van dagen, kinderen, zieken en krankzinnigen, op zo stuitende wijze persoonlijk een rol heeft gespeeld;”.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag zeggen, dat de heer Verkoelen, namens Pax Christi vóór vrijlating sprekende, dit heeft gedaan op een zo waardige en indringende wijze, dat, als ik de sfeer toen goed heb aanvoeld, zelfs de felste tegenstanders van vrijlating tot een respectvol aanhoren werden gebracht. Maar zelfs dit klemmende betoog heeft niet het antwoord gegeven – en ik neem aan, dat de heer Verkoelen zich daarvan volledig bewust was – op de vraag hoeveel leed nog zal worden toegebracht als de drie mannen van Breda worden vrijgelaten.

Mijnheer de Voorzitter! Prof. Bastiaanse zei vorige week, dat een kleine groep van de oorlogsslachtoffers door vrijlating terstond of in de loop van de tijd opgelucht zal zijn. Maar een grotere groep zal, naar hij vreest, de vrijlating als de diepste belediging van eigen bestaan en van hun geliefde doden aanvoelen. Hij sprak ook van de onvoltooid verleden tijd waarin velen van hen nog leven, velen bij wie de nazibeulen, zoals ze doorleven vanuit de herinnering, voortdurend in de huiskamers van vandaag binnentreden als de indrekers van weleer.

Wij hebben ze gehoord, mijnheer de Voorzitter, uren achtereen, de verhalen van pijn, van leed, van ellende, van toen en van nu nog.

Ook nu nog zijn er, die schrikken, als des nachts een deur dichtslaat, als een auto bij hun deur stilstaakt. De meerderheid van mijn fractie gelooft dan ook niet, dat het heenzenden van de drie een werkelijke bevrijding kan betekenen.

Mijnheer de Voorzitter! Het zou aantrekkelijk zijn, een uitvoerig betoog te gaan houden over de staatsrechtelijke kanten van de zaak, over de plaats van de Kroon bij de gratieverlening, in die zin dat eigenlijk eerst de Kroon zijn beslissing zou moeten uitspreken en dat daarna de Kamer haar oordeel over het beleid van de Regering zou kunnen geven; over de wenselijkheid om toch een ontwerp-wet in te dienen waarbij de mogelijkheid van voorwaardelijke invrijheidstelling ook voor levenslang gestraften zou worden geopend; over de vraag ook hoe de positie van de Eerste Kamer in dit geheel zou zijn. Maar het gaat hier niet om een louter juridische aangelegenheid. Te zeer wordt deze zaak overheerst door het onpeilbaar menselijk leed.

Mijnheer de Voorzitter! Het vragen van gratie is in ons bestel een onontneembaar recht. Theoretisch kan dus op ieder ogenblik een nieuw gratieverzoek worden ingediend. Maar wij geloven toch, dat, mocht de Regering haar aanvankelijke standpunt laten varen, daartoe gemoveerd door een mogelijk duidelijke meerderheid in de Kamer, de Minister van Justitie door een verklaring zijnerzijds, dat hij gedurende zijn verdere ambtsperiode op verdere gratieverzoeken afwijzend zal advi-

K. Keuning e. a.

seren, behoudens uitzonderlijk persoonlijke omstandigheden, zou kunnen voorkomen dat de golven van emotie weer zo hoog oplopen als thans het geval is.

Alvorens tot mijn slotopmerkingen te komen, zou ik één zaak duidelijk willen zeggen. Natuurlijk ondergaan de drie een heel zware straf, natuurlijk snakken ook zij naar vrijheid. Maar wij weten, dat de behandeling die zij hebben ondergaan tijdens hun gevangenschap een hemel is in vergelijking met de hel, die zij hun slachtoffers hebben aangedaan, toen en velen van de vele levenden nu nog.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben van mening, dat in deze zaak door de Regering beoordelingsfouten zijn gemaakt. Wij bekritisieren daarvoor de Minister Van Agt. Maar daarmee hebben wij niet de gevoelens en opvattingen van de mens Van Agt veroordeeld, ook al delen wij deze niet. Er bestaat bij ons niet de behoefte aan een verguizing van de Minister deswege. Wij betreuren dan ook de naar ons gevoel onnodige felheid waarmee persoonlijke in plaats van politieke aanvallen op deze Minister zijn gelanceerd. Waarover wij ons heel erg ongerust hebben gemaakt, dat zijn de uitlatingen die door tegenstanders van vrijlating zijn gedaan op verschillende tijden en plaatsen. Er zijn dingen gezegd en zelfs al gedaan, die in een rechtsstaat niet thuishoren. Ook al zijn die reacties, vaak voortkomend uit schrijnend leed, en die emotionele uitbarstingen, begrijpelijk, zij zijn daarom niet te rechtvaardigen. Daarom doet ook mijn fractie een dringend beroep op al dezulken, om te beseffen dat juist voor de herkrijging van onze rechtsstaat zo grote offers zijn gebracht.

Ik zou willen besluiten, mijnheer de Voorzitter, met namens mijn fractie er bij de Regering op aan te dringen, om, indien mocht blijken dat een duidelijke meerderheid van de Kamer zich vandaag tegen vrijlating uitsprekt, niet te schromen, haar aanvankelijke standpunt te laten varen en op de huidige gratieverzoeken afwijzend te adviseren.

De heer **Van Dam** (A.R.P.): Mijnheer de Voorzitter! In mijn uiteenzetting zal ik mij in hoofdzaak beperken tot de zaak van de al of niet vrijlating zelf. Vooraf wil ik iets zeggen over de procedure door te herinneren aan hetgeen wij hebben ingebracht in het voorlopig verslag. Daarin hebben wij er begrip voor uitgesproken, dat de Regering alvorens tot een definitief besluit te komen, de Kamer in de gelegenheid heeft gesteld van haar opvattingen te doen blijken. Wij hebben daaraan toegevoegd, dat wij deze procedure als zeer exceptioneel beschouwen, dat deze derhalve geen precedent mag vormen en het recht van gratie, vervat in artikel 77 van de Grondwet, onverlet dient te laten. De gebeurtenissen van de afgelopen dagen hebben, naast de voordelen, ook de bezwaren verbonden aan de gevolgde procedure doen kennen.

Nog geen week geleden werd in deze zaal een lange rij van getuigenissen afgelegd van onbeschrijfelijk leed, pijn, vernedering, angst, jaren aanéén ondervonden van de drie Bredase oorlogsmisdadigers en hun soortgenoten; getuigenissen, die door de wijze waarop daaraan stem werd gegeven en door hun gruwzame inhoud in de herinnering gegrift zullen blijven van allen, die ze hebben aangehoord. Het is een moeilijk te vervullen opgave om dan in deze zelfde ruimte te spreken over de mogelijkheid van vrijlating van de drie Breda.

Uit alles wat wij de afgelopen dagen hebben gehoord en meegemaakt, is diep tot ons allen doorgedrongen, dat 27 jaar na het einde van de oorlog een grote groep van landgenoten onder ons verkeert, die boordevol is van herinneringen aan niet te beschrijven ervaringen van onmenselijkheid, waarvan zij de zware last tot op dit ogenblik niet met anderen hebben kunnen delen. Telkenmale wordt deze last zwaarder, wordt de muur waarbinnen zij hun leed moeten afwenden van degenen, die de mateloosheid van hun angst voor wat mensen hun hebben aangedaan niet kunnen peilen.

Vanuit dit alles komt de klemmende vraag op ons volk af, hoe wij de last van het oorlogsverleden voor deze groep enigmatische kunnen verlichten. Wij hebben allen kennis kunnen

Van Dam

nemen van de mogelijkheden om sommigen uit het isolement van angst en onzekerheid te verlossen. Het is onze plicht eraan mee te werken, dat veel meer slachtoffers onder het bereik van dit heilzame werk kunnen komen.

Mijnheer de Voorzitter! Voor enkele leden van onze fractie wegen de gevoelens van de slachtoffers en de verzwaaring van hun leed zo zwaar, dat zij zich op dit moment niet met het voornemen van de Regering om de drie oorlogsmisdadigers vrij te laten, kunnen verenigen. Zij kunnen, gelet op de mogelijke gevolgen voor de slachtoffers enerzijds, en op de mateloze schuld van de drie anderzijds, vrijlating niet voor hun verantwoording nemen. De meerderheid van onze fractie wil uitdrukkelijk betuigen, dat het lot van de slachtoffers ook hun op het geweten brandt. Deze leden hebben echter tenslotte aan het overwicht van andere facetten niet kunnen ontkomen. Zij willen verwijzen naar de overwegingen inzake de grenzen van het menselijk straffen, die prof. Diepenhorst in 1969 op deze plaats en prof. De Gaay Fortman in november jl. in de Eerste Kamer hebben verwoord.

Ik moge herinneren aan deze woorden van Diepenhorst: „Voor mij zijn beslissend de grenzen van de aardse staf.(-) De rechtsorde is een eindige, het wezenlijke wordt elders en door een Ander geschreven in registers die voor ons gesloten zijn. Bij het ons gegeven licht moet de straf de verantwoordelijke en de verantwoordelijk blijvende mens treffen”.

In de film „Begrijpt u nu waarom ik huil. . .” die op een bijzondere wijze de ogen opent voor het lot van vele oorlogsslachtoffers, zegt de hoofdpersoon ongeveer het volgende: „Ik wil me niet wreken op een persoon; het was een systeem”. Ik hoef dit systeem, dat onrecht tot recht proclameerde, niet nader te omschrijven. Tegen dit systeem, op welks altaar miljoenen mensen zijn geslachtofferd, ging de strijd om het behoud van een samenleving, waarin het recht groeien kan in plaats van te worden omgebogen en vertrapt. Die strijd is wel gewonnen, maar zij is niet beëindigd. In de wereld niet, in ons land niet, in onszelf niet.

In de afgelopen dagen is meermalen de gedachte naar voren gekomen om in de toekomst elke mogelijkheid uit te sluiten, dat door het vragen van gratie de zaak van de drie opnieuw aan de orde komt. Een volstrekt begrijpelijke gedachte. Niemand kan echter in het kader van onze vrije meningsuiting worden belet de kwestie telkens opnieuw aan de orde te stellen. Maar bovendien: het kunnen vragen van gratie is een onlosmakelijk onderdeel van ons rechtsbestel. Het ontzeggen van deze mogelijkheid aan de drie oorlogsmisdadigers zou een aantasting betekenen van onze rechtsorde, waarvoor juist degenen, die in hun nood daarom nu vragen, hun levensgeluk hebben overgehad. In diezelfde rechtsorde ligt besloten, dat aan een gratieverzoek, waarover de bevoegde adviserende instanties een gunstig advies hebben uitgebracht, gevolg wordt gegeven.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben mij ervan bewust: het is moeilijk deze gedachte zo te formuleren, dat hij tegenover de golven van verstaanbare emotionaliteit niet vlak en kil aankomt. Hier is meer aan de orde dan barmhartigheid voor drie misdadige mensen, het gaat primair om onze rechtsorde. Naar onze vaste overtuiging vormen de drie Bredase beulen niet het hoofdpunt van beslissing. De hoofdvraag is, of wij zonder omwegen ons rechtsbestel zullen handhaven en toepassen op een wijze zoals die in onze democratische samenleving is gegroeid. Het antwoord op die vraag kan in het aangezicht van zoveel leed en lijden, uitvloeisel van onze strijd om recht en democratie, niet ontwikkeld zijn, hoe schrijnend dat antwoord nu ook kan aankomen. Mede op deze grond kan de meerderheid van onze fractie tot geen ander oordeel komen dan dat verwijdering van de drie gevangenen uit ons land een juiste beslissing is.

Mijnheer de Voorzitter! Deze conclusie gaat voorbij aan het feit, dat uitstoting een grotere zekerheid biedt, dat discussies, die opnieuw de oude wonden openrijten, worden voorkomen, dan gevangenhouding. Toch is dit een belangrijk bij-

Van Dam e. a.

komend facet. De Minister heeft in de memorie van antwoord medegedeeld, dat de Regering alles in het werk zal stellen om schadelijke reacties in Duitsland te voorkomen. Onder schadelijke reacties zullen wij mogen verstaan reacties, die de vrijlating voor de Nederlandse oorlogsslachtoffers nog moeilijker te dragen zouden maken.

Wij willen daaraan toevoegen, dat wij er bovendien van uitgaan, dat, indien dit mogelijk is, de Regering in het gratiebesluit de veroordeelden ook persoonlijk voorwaarden zal opleggen, die in dezelfde richting werken. Wij denken aan een verbod om bij voorbeeld in de publiciteit te treden en actief te worden in organisaties die het oorlogsverleden verheerlijken.

In de afgelopen dagen is door tal van tegenstanders van vrijlating naar voren gebracht, dat het voor mensen die niet de ervaring van de door de oorlogsslachtoffers doorgemaakte onmenselijke behandeling delen, moeilijk is een beslissing te nemen. Iemand zegt: „Het is gemakkelijk de weg van de minste weerstand te kiezen en de verantwoordelijkheid af te schuiven voor hetgeen in het verleden is geschied”.

Ik hoop, mijnheer de Voorzitter, dat in mijn uiteenzetting iets heeft doorgeklonken van de diepe ernst, de gewetensvolle overwegingen en de moeite waarmee zowel de minderheid als de meerderheid van mijn fractie tot haar conclusie is gekomen. God weet, dat bij geen van beide er de weg van de minste weerstand was. Allen hebben wij geworsteld met deze zware taak. Niemand van ons is er na vandaag af; iedereen, hoe zijn oordeel ook uitviel, zal de gebrekkigheid van deze zijn menselijke beslissing met zich blijven dragen. Dat geldt voor allen in en buiten deze Kamer.

De heer Koekoek (B.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb verleden week de hoorzitting van de oorlogsslachtoffers niet bijgewoond. De reden daarvan was eenvoudig, dat ik het niet nodig had. Ik vond de hoorzitting van het allergrootste belang voor de kamerleden, die op grond van hun leeftijd de bezettingstijd niet hebben meegemaakt en ook voor de kamerleden, die moeilijkheden hadden met het nemen van een beslissing over vrijlating of niet-vrijlating.

Voor mij was dat niet het geval. Ik heb niet alleen de bezettingstijd meegemaakt, ik heb het concentratiekamp meegemaakt en ik heb ook de meidagen van 1940 meegemaakt enz. enz. Ik weet dus wat het is, wanneer men midden in de winter een hele dag ontkleed op een open plek in een kamp moet staan.

Dit heeft ertoe geleid, dat ik tegen vrijlating ben. Ik ben niet alleen nu, of een jaar geleden of twee jaar geleden tegen vrijlating. Ik zal, zolang ik gezond blijf, tegen vrijlating zijn.

Niet alleen hierom ben ik tegen vrijlating. Ik ben er ook tegen, omdat deze levenslange gevangenisstraf in de plaats is gekomen van de doodstraf. Vaak wordt echter geredeneerd, dat levenslang in Nederland eigenlijk niet levenslang is. Voor mij is levenslang voor deze oorlogsmisdadigers wél levenslang. Dan hadden ook de toenmalige ministers geen levenslang moeten geven. Zij wisten immers heel goed, hoeveel duizenden en duizenden in Nederland - ik denk hierbij niet alleen aan de Joodse bevolking maar aan alle oorlogsslachtoffers - leed en pijn hebben ondervonden en het geluk hebben gehad zoals ik, dat zij gezond en wel weer in Nederland zijn teruggekeerd. Zij hadden toen bij voorbeeld 20 jaar moeten geven. Dan hadden zij er blijk van gegeven te kunnen vooruitzien, iets, dat nodig is voor een bewindsman. Hadden zij 25 jaar gegeven, dan had niemand wat gezegd en had nu ook niemand iets kunnen zeggen. Dat zou een verstandig beleid zijn geweest.

Van de kant van de Regering kan men regelmatig horen dat men niet mag treden in de uitspraak van een rechter. Dat is in de Kamer ongeveer veertien dagen geleden nog gezegd, toen de C.P.N. een interpellatie over de stakingen aanvroeg. Men mocht wel over de stakingen praten maar niet over de uitspraak van een rechter. De Minister van Justitie is de eerste persoon in Nederland die daarvoor heeft te waken.

Ik behoef niet in te gaan op de wreedheden die zijn begaan.

Koekoek

Dat is verleden week al gedaan door de oorlogsslachtoffers. Mijn broer, die gevangen zat in Amersfoort, heeft met eigen ogen vele malen gezien dat Kotälla zonder meer gevangenen doodschoot en dat hij er dag in dag uit aardigheid in had, zijn herdershond een tijdlang met de een of andere gevangene te laten sullen. Om zulke mensen gaat het. Ik kan alleen maar begrijpen dat een nieuwe Minister van Justitie vrijlating overweegt en verdedigt als ik mag aannemen, dat hij van dit soort zaken tot voor zes weken niet op de hoogte was en minderjarig is. Van iemand anders kan ik het mij niet voorstellen.

Ik heb de hoorzitting niet bijgewoond. Wel heb ik de hoorzitting bijgewoond die deze drie bewindslieden veertien dagen geleden gaven. Ik heb geen enkele twijfel. Op de vraag hoe ik over de drie in Breda denk heb ik geantwoord, dat wij namens onze kiezers en kiezeressen tegen vrijlating zijn. In het kort heb ik natuurlijk uiteengezet om welke redenen wij dat zijn. Ik heb toen ook gevraagd wat de Minister van Justitie zou doen als de Kamer zich in meerderheid tegen vrijlating zou uitspreken. Daarop heeft de Minister-President gezegd, dat het kabinet zich daarover niet uitlaat.

De procedure is voor ons volk onbegrijpelijk. Voor mij is zij dat niet, omdat ik weet, dat de Regering, alle ministers te zamen met de Koningin, hier alleen bevoegd is. Gelet daarop, is het vreemd dat er toch een hele dag over wordt gesproken, vooral als de Minister van Justitie, de Minister-President, leden van deze Kamer, juristen als de heer Geurtsen van de V.V.D. en de heer Van Schaik van de K.V.P. alsmede, voor de televisie, drs. Hoogendijk, die door het Nederlandse volk als deskundige wordt gezien, iedere keer opnieuw betogen dat de Kamer wel debatteert maar dat de Regering beslist. Dat wordt niet begrepen door het Nederlandse volk. De rechtsgang en het gezag krijgen door deze zaak opnieuw een grote knauw. Dat is jammer. Het zijn allemaal redenen waarom velen, ook twijfelaars tot nog toe, tegen vrijlating zijn.

Verschillende kamerleden hebben gezegd dat zij niet bevoegd waren om tot vrijlating te besluiten. Er zijn ministers geweest die hebben gezegd dat het voor hen een enorm zwaarwegende beslissing is geweest. Voor mij was het dat helemaal niet. Tot een oordeel over de vrijlating van deze drie zouden in feite alleen die ernstige slachtoffers bevoegd zijn.

Ik heb begrepen dat die slachtoffers alleen voor vrijlating zouden zijn wanneer bekend werd gemaakt de dag, het uur en de plaats waar dit zou gebeuren en dan nog alleen als de politie ter plaatse een dag vrijaf zou krijgen. Alleen dan zijn oorlogsslachtoffers voor vrijlating.

Ook in zo'n geval zou ik er nog tegen zijn, want dat is de manier niet. De enig goede manier is niet in de uitspraak van de rechter te treden en te erkennen en begrijpen dat het omzetten van een doodstraf in levenslang al een enorm voorrecht is boven diegenen waaraan indertijd de doodstraf is voltrokken. Vrijlating zou een vreemde schijn op zich laden.

Laten wij even denken aan de mensen die wel de doodstraf hebben gekregen. Daar waren mensen bij die natuurlijk in grove mate verkeerd hebben gehandeld, maar die toch geen enkel dodelijk slachtoffer hebben gemaakt. Deze mensen hebben duizenden slachtoffers gemaakt. Waar zou het op lijken als de Minister zijn zin zou doorzetten, terwijl hij weet dat aan een aantal mensen de doodstraf wel is voltrokken? Nu zou aan degenen, die misdaden hebben gepleegd die duizendmaal erger waren, na zoveel jaren de vrijheid worden gegeven.

Vrijlating zou onze rechtsgang tot schande maken. Vrijlating zou, nadat de meerderheid in deze Kamer zich daartegen heeft verklaard, ondemocratisch zijn. Het is geen gemakkelijk geredeneer van: dat recht komt de Regering toe. Na een uitspraak van de Kamer is dit toch onmogelijk. De Minister blijft vrij om toch vrij te laten, maar hij kan ook op zijn schreden terugkeren. Dit alles is een ernstige aantasting van recht en gezag en het volk begrijpt dit niet.

Een sterk argument vóór vrijlating is de iedere keer terugkomende discussie. Daarover heb ik al gesproken met de vorige bewindsman. Hij was het helemaal met mij eens dat vele oude

Koekoek e. a.

wonden werden opengereten doordat dit probleem iedere keer weer in de publiciteit werd gebracht. Tot nu toe is alleen gevraagd aan deze Minister van Justitie om, wanneer hij van zijn voornemen afziet, te publiceren dat hij elk nieuw gratieverzoek zal afwijzen.

Elke wet, en dus ook de Grondwet, is toch met een meerderheid van ten hoogste tweederden te wijzigen? Er bestaat toch een mogelijkheid voor elke bewindsman om, wanneer wij het er zo over eens zijn dat het zo verkeerd is die discussie iedere keer weer te laten terugkeren, een wetswijziging voor te stellen, zodat gratieverzoeken voor deze drie niet meer mogelijk is? Dan is men toch overal van af?

Wij zien vandaag de vreemde situatie dat zowel een linkse partij als een rechtse partij, evenals in de bezettingsjaren, zich consequent gaat uitspreken.

Nu is er een motie ingediend door de heer Voogd en anderen, waarin de Kamer wordt gevraagd uit te spreken, dat de Minister van zijn voornemen moet afzien. De Minister behoeft de motie niet uit te voeren. Er is dus voor ons geen enkele zekerheid. Ik ben blij, dat er zoveel kamerleden zijn, die consequent hebben gezegd: Wij stemmen tegen die plannen. Dat vind ik fijn, niet voor mij persoonlijk, ook niet omdat ik haatgevoelens tegen de drie heb, maar omdat het een klap is in het gezicht van alle oorlogsslachtoffers, wanneer zij worden vrijgelaten. Ik hoop, dat de twijfelaars, de discussie gehoord, zich nog eens ernstig zullen afvragen, of het niet nodig is tegen de plannen van deze Minister te stemmen. Ik hoop verder, dat de Minister van Justitie en niet alleen hij — wij weten dat hij hierin niet alleen staat — maar ook de Minister-President ernstig rekening houdt met de mening van de volksvertegenwoordiging, de mening van 150 mensen, die door het volk gekozen zijn. Daarom vraag ik, of zij genegen zijn hun plannen terug te nemen. Antwoorden zij, dat zij dat niet van plan zijn, dan moet ik de heer Voogd en zijn medeondertekenaars zeggen, dat het nodig is een andere motie in te dienen en een andere uitspraak van de Kamer te vragen, namelijk een motie, waarin de Kamer wordt gevraagd het vertrouwen in deze Minister van Justitie op te zeggen.

De heer **Te Pas** (N.M.P.): Mijnheer de Voorzitter! Persoonlijk ben ik tegenstander van de doodstraf en werkelijk levenslange gevangenisstraf. Tevens ben ik ervan overtuigd, dat zowel de Minister-President als de Minister van Justitie even oprechte motieven hebben voor de vrijlating als de tegenstanders voor de strafhandhaving.

Onbegrijpelijk maar vooral onaantvaardbaar is het naar onze mening, dat vandaag hier en op deze plaats de discussie over de drie van Breda plaatsvindt. Onbegrijpelijk is het, omdat grondwettelijk een eventuele beslissing tot gratieverlening uitsluitend is voorbehouden aan de Kroon, als het woord „gratie” tenminste hier terecht kan worden gebruikt.

Vooraf onaantvaardbaar voor het rechtsgevoel van een groot deel van het Nederlandse volk is het, dat nog enkele dagen geleden en eveneens op deze zelfde plaats niet de misdadigers, maar de slachtoffers zich moesten verdedigen. Na 27 jaar moesten in ons land tijdens een openbare hoorzitting de slachtoffers opnieuw vechten voor hun rechten. Is het op zich al niet betreurenswaardig, dat dit moest gebeuren en dit alles omdat de Regering uit een oogpunt van menselijkheid van oordeel is, dat nu, na 27 jaar, deze straffen dienen te worden beëindigd? Geloof één uwer, dat door de drie van Breda in hun glorieuze periode in de jaren 1940-45 toen bij hen een beroep op menselijkheid werd gedaan, dit werd gehonoreerd?

Was het niet zo dat een dergelijk beroep door hen toen werd gezien als een daad van verraad en dat degenen die zich tot hen wendden om clementie voor Joodse of verzetsslachtoffers zelf even zwaar of nog zwaarder werden gestraft?

Oordelende naar de recente uitlatingen van zowel de Minister-President als de Minister van Justitie wegen tot op dit moment bij de Regering de belangen van de drie van Breda nog steeds aanzienlijk zwaarder dan de geestelijke belangen

Te Pas e. a.

van de nog levende vele tienduizenden slachtoffers. Heeft de Regering zich bovendien de laatste weken of dagen wel eens afgevraagd of het op dit moment dan in het landsbelang is om deze drie van Breda vrij te laten? Besteden wij eigenlijk op dit moment niet veel te veel aandacht en tijd aan de belangen van deze drie, voor wie velen van ons een zeer grote minachting hebben?

Mijnheer de Voorzitter! Naar onze mening is het de taak van de Regering en de ambtenaren van de reclassering om de drie in Breda ermede vertrouwd te maken dat zij er rekening mede moeten houden dat zij tot hun levenseinde daar zullen moeten verblijven. Dat dan niet uit een oogpunt van wraakgevoelens of „oog om oog”, tand om tand” maar alleen omdat óók velen van hun slachtoffers ongewild met hun geestelijke en lichamelijke geknaktheid een werkelijk levenslang hebben gekregen. Vooral het feit dat ieder van hen persoonlijk met inzet van zijn hele wezen en karakter zijn slachtoffers heeft gemaakt, tot wat zij nu, onder ons levend, zijn.

De vergadering wordt te 19.10 uur geschorst en te 21.00 uur hervat.

Minister **Van Agt**: Mijnheer de Voorzitter! In deze vergaderzaal klinken nog de woorden na die hier donderdag zijn gesproken. Een afschuwelijk verleden brak door. De ontredde die een onvoorstelbaar misdadig systeem door de handen van zijn vele helpers teweeg heeft gebracht, was in ons midden. Met verbijstering hebben wij dit ervaren. Dat er na zoveel jaren nog nood en leed is uit gruwelijke ervaringen van toen, wisten wij allen, maar dat die nood en dat leed nog zo hevig zijn en zozeer kunnen worden geïntensiveerd door hetgeen aan destijds herinnert, was helaas aan veel Nederlanders niet bekend.

Laat men overigens niet denken — men heeft dit wel uit mijn brief afgeleid — dat ik geen weet zou hebben van het verdriet of, erger nog, dat ik daaraan voorbij zou gaan. Het leed is niet te beschrijven; daarvoor zijn geen woorden, is in deze dagen zo vaak en terecht gezegd. Ik heb dat ook niet gekund.

In de aangrijpende ontmoeting met al dat leed vraagt men: Wat nu? Het spreekt vanzelf dat wij allen de plicht hebben dat leed te verzachten. De Regering had al besloten een onderzoek in te stellen naar verdere mogelijkheden tot behandeling van de slachtoffers voor wie dat nodig is. Op de terreinen van de Jelgersmakliniek zal ten spoedigste een behandelingscentrum worden gebouwd en bemand. Voorts gaan verschillende departementen samen na wat verder kan worden gedaan om de solidariteit van ons volk tot uitdrukking te brengen en om te voorkomen, dat het onmenselijke verleden als waarschuwing voor heden en toekomst verstormt.

Staatssecretaris mevrouw Van Veenendaal heeft vanmiddag in de Eerste Kamer medegedeeld, dat zij binnen de kortst mogelijke tijd passende voorzieningen voor oorlogsvervolgden zal bevorderen, zoals toegezegd bij de behandeling van de begroting van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk.

Enkele maanden geleden hebben de drie te Breda nog gevangen gehouden Duitse oorlogsmisdadigers opnieuw verzoeken om gratie ingediend. Korte tijd nadien heb ik in antwoord op een van diverse zijden in deze Kamer uitgesproken dringende wens beloofd, dat de drie niet zouden worden vrijgelaten zonder dat de Kamer de gelegenheid zou hebben gehad zich daarover uit te spreken. Ik heb mij willen houden aan mijn woord, in het vertrouwen dat de Kamer de zaak op sobere wijze zou behandelen.

De vraag, voortgezette gevangenschap of vrijlating van de drie, is thans weer aan de orde en geeft andermaal aanleiding tot een voor velen hoogst pijnlijke openbare discussie. Is het niet onduidelijk dat de voortdurende aanwezigheid van de drie in ons land dat nu nog kan teweegbrengen?

Ik heb gesproken over de oorlogsslachtoffers en hun leed.

Minister Van Agt

Alle verschrikkingen van oorlog en bezetting zijn geleden om de rechtsstaat te herwinnen op een systeem van extreme rechteloosheid. Daarom zijn de doden gevallen en nog levenden gekwetst. Welnu, die ten koste van zoveel bevochten rechtsstaat eist dat een straf waarmee verder geen redelijk doel meer te bereiken valt, wordt beëindigd. Dit is voor het gewone strafrecht een algemene en niet betwiste stelling. Hier, voor de drie, wordt de vraag opgeworpen, of dit ook moet gelden voor het buitengewone strafrecht, nu massaal bedreven daden van onmenselijkheid in het geding zijn.

Wie beweert dat om die daden een zinloze straf wel moet worden voortgezet, moet het volgende bedenken. Verband tussen wat de drie hebben misdreven en de mogelijkheid om hen te straffen, is niet denkbaar. Niet zij, maar wij staan hier voorop. Hun verlangens doen niet ter zake, hun regels gelden niet meer. Onze regels, die wij voor juist houden, moeten worden toegepast.

Er is geen sprake van, mijnheer de Voorzitter, dat dit een stelling zou zijn die alleen ik poneer. Mijn gedachtengang komt uitdrukkelijk naar voren in een onlangs in het „Juristenblad” besproken beslissing van de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens. Fundamentele regels omtrent de behandeling van misdadigers moeten worden gerespecteerd, ook ten aanzien van hen die oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid hebben begaan.

Nu, na ongeveer 27 jaar, kan niet worden staande gehouden, dat voortgezette gevangenschap noodzakelijk is om de gedetineerden te beletten nog eens in zulke misdaden te vervallen of om anderen ervan te weerhouden zich aan dergelijke vergripen schuldig te maken. Dat thans besloten moet worden tot beëindiging van de gevangenschap op grond van een grondbeginsel van onze herrezen rechtsstaat, is dan ook een conclusie die dwingend op ons afkomt.

Mijnheer de Voorzitter! Niettemin verzetten zich de gevoelens van velen tegen het denkbeeld dat de drie thans zouden worden vrijgelaten. Die gevoelens wellen uit verschillende bronnen. Er is afschuw en haat jegens deze drie oorlogsmisdadigers uit hoofde van hetgeen ieder van hen persoonlijk heeft misdreven.

Er is ook afschuw en verachting voor het misdadige systeem, dat een weergaloos kwaad heeft aangericht door toedoen van vele hoofden en handen. Deze gevoelens richten zich nu op de laatste knechten van dat verderfelijke stelsel, die nog op ons grondgebied zijn.

Mijnheer de Voorzitter! Aan de realiteit van deze emoties kan niemand voorbijgaan, maar zij mogen niet beletten, dat vervuld wordt hetgeen als een eis van recht naar voren komt. De moeilijke beslissingen over het opleggen en gaande houden van vrijheidsstraffen zijn in ons bestel toevertrouwd aan daartoe bij Grondwet en wet aangewezen staatsorganen en niet aan de gevoelens in ons volk, hoe invoelbaar deze ook mogen zijn.

Mijnheer de Voorzitter! Er is ook weerstand omdat het vrijlaten van de drie wordt verstaan als een ontkenning van het ten hemel schreiende kwaad waarop de bijzondere rechtspleging heeft gereageerd. Die gedachte wordt nog versterkt door de voorstelling, die het begrip „gratie” veelal oproept.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil er geen twijfel over laten bestaan, dat de drie hoegenaamd geen aanspraak hebben op het herkrijgen van vrijheid, ook al zijn zij berouwvol. Als zij hun gevangenschap zouden verlaten, dan zou dat zijn omdat ons land zich als rechtsstaat wil verwerkelijken. Een daartoe strekkende beslissing zou nooit en te nimmer een streep onder het verleden kunnen zijn. Dat verleden blijft bij ons: het is ingebrand in de herinnering. Wij kunnen het niet vergeten en wij behoren het ook indachtig te blijven in verbondenheid met de getroffen en in verantwoordelijke zorg voor de samenleving van nu en van morgen.

Ik wil hieraan toevoegen, dat ook uit de omstandigheid, dat het in deze gevallen om een tweede gratiëring zou gaan, niet mag worden afgeleid, dat de ernst van het bedrevene zou

worden miskend. Een tweede gratiëring zou – hierover bestaat veel misverstand – geen uitzonderlijk gunstige behandeling van de nog gedetineerde Duitsers betekenen.

Allen van wie na de oorlog de doodstraf in levenslange gevangenisstraf is verwisseld, zijn bij herhaling gratiëerd.

Menselijke gerechtigheid vindt haar begrenzing in menselijke onmacht. Het is niet genoeg geweest met de drie van Breda; er bestaat hier geen genoeg. Maar verdere bestraffing is zinloos. In de film „Begrijpt u nu waarom ik huil” zegt het slachtoffer, dat hij bij zijn bevrijding er geen behoefte meer aan had, zijn beulen te treffen.

De heer **Bakker** (C.P.N.): Wilt u die film nu ook nog als kroongetuige aanhalen? U moest u schamen!

Minister Van Agt: Beëindiging van de gevangenschap is geen barmhartigheid bedrijven, is geen vergeving schenken, maar is naar mijn overtuiging recht doen, recht doen aan mensen die wij ordanks hun onvoorstelbare wandaden als zodanig blijven beschouwen, reden waarom we hen na de oorlog terecht verantwoordelijk hebben gesteld.

Maar toch – en hier raak ik een vraag die velen benauwt, ook onder degenen die de tot dusver ontvouwd gedachte delen – moet hetgeen als toepassing van recht zich aan ons opdringt niet wijken voor de gevoelens van de directe slachtoffers en hun nabestaanden? Wij hebben gehoord, dat beëindiging van de detentie van deze drie groot leed kan brengen; verergering van het ziektebeeld zal bij velen te vreezen zijn, en is wellicht al veroorzaakt door de kwellende discussies die in de voorbije weken in volle openbaarheid zijn gevoerd.

De waarschuwing voor nog meer leed, de bewogenheid en deernis waardoor die waarschuwing is ingegeven, zijn ernstig, ook al weten wij tevens dat een aantal slachtoffers van oorlog en bezetting juist verlangt dat de drie thans worden uitgestoten.

Wij hebben echter ook te bedenken, dat actualisering van het verleden, het openrijten van wonden, mogelijk is door een telkens herhalen van deze discussies over het al dan niet vrijlaten, vooral naar aanleiding van volgende gratieverzoeken en ook door allerlei andere gebeurtenissen die uit de wereld op ons afkomen, gebeurtenissen die wij niet in de hand hebben, waarop wij geen directe invloed kunnen uitoefenen. De pijn van straks wordt bij menigen die op dit moment moet kiezen, nu minder gewogen dan de actuele beleving.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu te spreken over de bezwaren van staatsrechtelijke aard, die tegen een zo wel genoemde collectieve gratiëring zijn aangevoerd.

In de memorie van antwoord is al uiteengezet, dat naar mijn oordeel van een collectieve gratiëring alléén kan worden gesproken, wanneer op buiten de strafrechtspleging gelegen gronden, zoals het plaatsvinden van een nationale gebeurtenis, gratie wordt verleend aan een categorie van veroordeelden. Maar hier is sprake van het eventueel beëindigen van de gevangenschap van drie met name geduide personen op gronden, ontleend aan de strafrechtspleging zelf, t.w. dat voor ieder van hen afzonderlijk is vastgesteld dat voortgaande bestraffing geen aanvaardbaar doel meer kan dienen. Hier komt mogelijke beëindiging van de bestraffing dus aan de orde uit kracht van aan de strafrechtspleging eigen beginselen, nadat gebleken is, dat die beginselen op elk van de drie gedetineerden van toepassing zijn. Dit is ook wat anders dan in het algemeen verklaren dat levenslange gevangenisstraf in geen enkel geval langer mag duren dan 27 jaar.

De geachte afgevaardigde de heer Voogd heeft mij gevraagd wat hier eigenlijk aan de orde is. Aan de orde is het volgende. Bij gratie worden de individuele aspecten van het te beslissen geval overwogen. Hier zijn aan de orde gemeenschappelijke overwegingen die ten aanzien van elk van de drie veroordeelden afzonderlijk gelden, overwegingen die hebben geleid tot het standpunt van de Regering dat zij nu, gelijktijdig, behoren te worden weggezonden.

Minister Van Agt

Er is vanmiddag ook gesproken over de financiële bijdrage die de oorlogsmisdadigers in Duitsland zouden krijgen. Het is niet het geschikte moment om hierover een lange uiteenzetting te geven. Ik heb mij daarover omstandig laten voorlichten. Oorlogsmisdadigers - en daarover hebben wij het hier - hebben geen recht op ambtelijk pensioen of wachtgeld. Dit geldt voor burgers en militairen beiden. Het enige dat voor deze categorie overblijft is een soort van bijstandsregeling voor hen die zonder inkomsten zijn.

Wat ik hier zeg, is met name ontleend aan een uitspraak van 1970, die ook nu nog geldt. Overigens moge ik herinneren aan hetgeen ik hierover in de memorie van antwoord al heb medegedeeld.

De geachte afgevaardigde de heer Voogd heeft gevraagd, waarom het kabinet zo'n haast met deze zaak heeft gemaakt. Het antwoord daarop moet luiden: omdat de Regering, gelet op de eenstemmige rechterlijke adviezen tot gratiëring en gezien de onrust die reeds door publikaties was ontstaan, van oordeel was dat een beslissing op de gratieverzoeken niet aangehouden kon blijven.

Wat is er vandaag nu eigenlijk precies aan de orde? Daarop moet het antwoord luiden: aan de orde zijn de algemene aspecten van gratieverlening in de gevallen van de drie van Breda. Dit is niet in tegenspraak met het individuele karakter van de te nemen beslissingen. Er zou alléén tegenstrijdigheid zijn, wanneer de drie gevallen in alle opzichten verschillend waren. Dan zouden er geen algemene aspecten zijn. Dan kon daarover ook niet worden gediscussieerd.

De geachte afgevaardigde de heer Wiebenga heeft gevraagd, of de gratieverzoeken van de drie zijn opgesteld door mejuffrouw mr. Boon, de raadvrouw van de gestraften. Ik weet dat de gratieverzoeken niet door hun raadvrouw zijn gereedgeerd en ook niet ondertekend. De verzoeken zijn rechtstreeks uit de gevangenis naar het Kabinet van de Koningin verzonden.

De geachte afgevaardigde de heer Wolff heeft zich onder andere op mijn ambtsvoorganger beroepen. Zijn citaat was niet onjuist, maar niet geheel volledig. Bovendien zijn de geciteerde woorden uitgesproken in een betoog dat gericht was op vrijlating van de drie langs de weg van een door de wet te openen mogelijkheid van voorwaardelijke invrijheidstelling. Afgezien hiervan, mijn ambtsvoorganger bevond zich in een andere positie. Thans heeft de rechter, naar wiens oordeel de geachte afgevaardigde heeft verwezen, zelf in elk van de drie gevallen het oordeel uitgesproken, dat de tenuitvoerlegging van de straf behoort te worden beëindigd.

De geachte afgevaardigde de heer Van Dam heeft voor het geval van vrijlating aangedrongen op het stellen van voorwaarden ter voorkoming van provocatief gedrag. Ik kan hierop antwoorden, dat ik niet aan onvoorwaardelijke beëindiging van de detentie heb gedacht en daaraan ook niet denk. De voorwaarden die passend zijn behoren in elk geval te worden gesteld.

Mijnheer de Voorzitter! De Regering heeft in de brief, die deze discussie heeft ingeleid, haar oordeel kenbaar gemaakt als een gegeven waarvan de Kamer bij haar beraad behoorde kennis te dragen. De Regering heeft de Kamer in de gelegenheid willen stellen zich over dit vraagstuk uit te spreken. Dat betekent, dat het kabinet de mening van de Kamer van groot belang acht en zwaar zal laten wegen bij het bepalen van haar uiteindelijke beslissing. De Regering heeft kennis genomen van de meningen en overwegingen die vandaag stem hebben gekregen. Zij zal dit alles in volle ernst in haar besluitvorming betrekken.

Tegen de motie die tijdens de beraadslaging van hedenmiddag is ingediend, heb ik reeds daarom bezwaar, omdat, zoals de geachte afgevaardigden de heren Abma en Jongeling terecht hebben gezegd, de Kamer door het aanvaarden van deze motie zou plaatsnemen op de zetel van de Kroon.

De heer Bakker (C.P.N.): Geen sprake van!

Minister Van Agt: Het voornemen dat de Regering aan de Kamer kenbaar heeft gemaakt, is immers gericht op gratieverlening. Door zich daartegen in de voorgestelde bewoordingen uit te spreken zou de Kamer treden buiten de grenzen van haar constitutionele taak.

Mejuffrouw Goudsmit (D'66): Waarom is dit debat dan eigenlijk?

Minister Van Agt: Hetzelfde zou gelden.

Mejuffrouw Goudsmit (D'66): Ik zou daar graag antwoord op willen.

Minister Van Agt: Het debat heeft tot inzet de materiële hoofdvraag: vrijlating of gevangenhouding.

De heer Bakker (C.P.N.): Daarover gaat nu precies de motie.

Minister Van Agt: Dat is de vraag die de Regering in de brief heeft kenbaar gemaakt.

Zelfs wanneer een motie in tegengestelde zin, maar van soortgelijke formulering, zou worden ingediend, zou ik er tegen moeten waarschuwen, dat de Kamer zich zou mengen in de uitoefening van het Koninklijk prerogatief.

De heer Bakker (C.P.N.): Waarom zegt u niet tegen ons: gaat allemaal maar naar huis? Ontbindt de Kamer!

Minister Van Agt: Mijnheer de Voorzitter! De drie bevinden zich thans bijna 27 jaar in gevangenschap. De duur van hun detentie overtreft verre die van alle anderen aan wie hier te lande na 1945 gratie van de doodstraf is verleend. Al die anderen zijn na verloop van tijd opnieuw gegratieerd en vervolgens uit de detentie ontslagen.

In deze bewogen dagen heb ik heel veel brieven en telegrammen gekregen van voor- en tegenstanders, van velerlei toon en strekking. Onder de reacties van voorstanders zijn er enkele waarmee ik mij niet wil vereenzelvigen.

Uit een aantal uitingen blijkt, dat mensen denken dat ik van het leed dat de oorlog heeft voortgebracht geen weet zou hebben. Het tegendeel is waar. Daarvan wil ik in deze gedachtenwisseling getuigen. In het bijzonder wil ik mij uitspreken jegens mijn Joodse medeburgers. Enkele maanden geleden heb ik, in het gezelschap van enkelen, in zelfs toen misplaatste zelfspot een onzalig woord gebruikt. Dat woord is op hol gegaan in de openbaarheid. Ik heb mijn leedwezen daarover uitgesproken in een antwoord op vragen uit deze Kamer. Nu blijkt pas hoevelen in het land nog door dat woord zijn gekwetst. Ik hecht eraan opnieuw te verklaren dat ik dat woord en de denkwereld van hen die zich daarvan in ernst bedienden volstrekt verwerp.

Zoals ik zei hebben tal van brieven mij bereikt, waaronder zeer ontroerende. Afgelopen vrijdag schreef een Joodse vrouw uit Arnhem mij onder andere deze aangrijpende zin:

„Deze woorden willen ook zijn woorden van zorg om een mens die op het punt staat zijn ziel te belasten door een besluit waarvan de consequenties niet zijn te overzien en dat hem ongetwijfeld tot aan het einde van zijn dagen zal blijven kwellen.”

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben werkelijk aangegrepen door de fundamentele menselijkheid van dit appel. Ik moet daarop een authentiek antwoord geven. Dat heb ik gepoogd, door uit te dragen wat ik in geweten, zoekend naar de minste der kwaden, geboden acht.

Ik ben mij diep bewust van mijn tekort. Ik kan niets uitwissen, niets helen. Ik kan slechts trachten recht te doen.

Voorzitter

De **Voorzitter**: Ik geef het woord aan de heer Bakker, die het mij heeft gevraagd over de orde.

De heer **Bakker** (C.P.N.): Mijnheer de Voorzitter! Ik behoef u niet te zeggen dat wij heel diep geschokt zijn door dit antwoord. Uit het antwoord blijkt dat straks opnieuw en, naar ik vrees, uitvoerig de zaken aan de orde zullen moeten worden gesteld waaraan sprekers zich vanmiddag urenlang met de grootste ernst hebben gewijd. Het maakt de indruk alsof deze Minister er vanmiddag niet geweest is. Ik vraag het recht voor de Kamer om vanavond, of wanneer dan ook, opnieuw en volledig in te gaan op de argumenten die naar voren zijn gebracht en die door de Minister eenvoudig zijn weggewuifd.

De **Voorzitter**: Bij de replieken zal daarvoor de gelegenheid bestaan.

De heer **Bakker** (C.P.N.): Ik vraag dan ook volledige gelegenheid voor een uitvoerige repliek.

De **Voorzitter**: De uitvoerigheid is natuurlijk niet beslissend, maar men kan op alle argumenten ingaan. Bij de replieken bestaat daartoe natuurlijk de gelegenheid.

Mejuffrouw **Goudsmit** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik zou vóór de schorsing de Minister-President iets willen vragen.

De **Voorzitter**: Doet u dat na de schorsing. De Minister-President heeft het woord niet gevraagd.

Mejuffrouw **Goudsmit** (D'66): De Minister-President heeft hier bij gezeten en ik vind het volstrekt onbegrijpelijk dat hij hierover niet zelf het woord voert.

Ik wil er een voorstel van orde van maken dat de Minister-President eerst in de gelegenheid wordt gesteld althans antwoord te geven op vragen die, naar ik aanneem, de gehele Kamer hoog zitten.

De heer **Wolff** (C.P.N.): Wij sluiten ons hierbij aan, mijnheer de Voorzitter, en wij willen verder minstens een schorsing van één uur om te kunnen ingaan op een aantal punten die hier naar voren zijn gebracht.

De heer **Den Uyl** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb, wat mijn fractie betreft, niet zo'n behoefte aan een lange schorsing, maar ik veronderstel dat de Minister enige schorsing behoeft om straks alsnog te kunnen ingaan op de argumenten die vanmiddag in de Kamer zijn aangevoerd. Daaraan heeft de Kamer toch wel bepaald behoefte.

(Applaus op de tribune)

Mijnheer de Voorzitter! Ik protesteer tegen dit applaus. Ik praat hier niet voor applaus. Ik zeg dit ook aan de aanwezigen op de tribune. Het gaat mij om de zaak zelf. Ik ben - dit zeg ik mede namens mijn fractie - diep teleurgesteld, omdat de Minister, naar mijn overtuiging, helaas niet is ingegaan op wat mensen, uit het diepst van hun hart, hier vanmiddag hebben gezegd. Ik zou het op prijs stellen indien hij dat, na de schorsing, alsnog zou willen doen. Ik heb het gevoel dat er anders geen redelijke overtuiging over en weer mogelijk is.

De **Voorzitter**: Ik zou thans de vergadering tot half elf willen schorsen.

Mejuffrouw **Goudsmit** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil er werkelijk op aandringen dat de Minister-President hier iets zegt.

De **Voorzitter**: De Minister-President kan in tweede instantie het woord voeren.

Voorzitter e. a.

De heer **Bakker** (C.P.N.): Mijnheer de Voorzitter! Wat gebeurt er na die schorsing? Dat mag de Kamer toch wel weten?

De **Voorzitter**: Na de schorsing is het woord aan de Kamer, tenzij een van de ministers eerst het woord vraagt. De Regering heeft namelijk te allen tijde het recht het woord te vragen. Als geen van de ministers het woord vraagt, heb ik niet het recht, noch de plicht het hun te geven. De Kamer heeft dan het recht datgene te zeggen waartoe zij aanleiding vindt in het antwoord van de Minister van Justitie.

De heer **Den Uyl** (P.v.d.A.): Dat kunnen wij na de schorsing bespreken.

Mejuffrouw **Goudsmit** (D'66): Het houdt de mogelijkheid open dat de Minister-President na de schorsing als eerste het woord neemt?

De **Voorzitter**: Die mogelijkheid bestaat te allen tijde. Als de Minister-President tijdens de vergadering het woord wil voeren, heeft hij daartoe te allen tijde het recht.

Minister **Biesheuvel**: Dat ligt niet in mijn voornemen.

De vergadering wordt te 21.45 uur geschorst en te 22.56 uur hervat.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat ik contact heb gehad met de Minister-President en de Minister van Justitie. De Kamer zal thans aan de replieken beginnen, waarna de Minister van Justitie zal antwoorden en - indien daartoe aanleiding is - ook de Minister-President.

De heer **Wolff** (C.P.N.): Mijnheer de Voorzitter! In de eerste ronde van dit kamerdebat is er van de zijde van de Kamer al het mogelijke gedaan om ervoor te zorgen, dat de discussies hier een beheerst verloop zouden kunnen hebben. Ik moet echter zeggen, dat wij het antwoord, dat van achter de regeringstafel op de beschouwingen in eerste termijn is gegeven, ronduit onvoorstelbaar vinden in een zaak, die zoveel mensen beroert, in een zaak, die zoveel mensen ter harte gaat en waar iedereen de afgelopen dagen en weken mee bezig is geweest.

Wat heeft de Minister van Justitie gedaan? Hij heeft met enkele vegen, die zeker deze Minister zich niet kan veroorloven, alles van de tafel geveegd, wat hier in het debat aan hem is voorgelegd. De manier, waarop hij dit deed, maakte, dat men zijn plechtige verklaringen en belijdenissen, ook die over zijn ongelukkige entree als Minister, niet zeer ernstig kan nemen. Zelden of nooit is de Kamer op deze manier vanachter een regeringstafel te woord gestaan. Het is misschien een bevestiging van wat ik in eerste termijn heb gezegd, namelijk dat inderdaad de Regering ons ziet als een hoorzitting, meer als een „praat maar an" in dit geval, dat hij ons ziet als een oploop, die hier af en toe z'n kreten en bedenkingen uit. Het debat dreigt in een bijzonder moeilijke situatie te komen. Wordt hier een motie aangenomen als oorspronkelijk ingediend, dan is het verwijt: wij nemen plaats op de stoel van de Kroon. Wordt die motie door de Kamer afgewezen, dan nemen wij eigenlijk ook plaats op de stoel van de Kroon, althans zo heb ik deze doorlichtige bewindsman begrepen.

Het zou goed zijn als hij bedacht, dat bij de behandeling van de begroting van Justitie al eerder over deze kwestie gesproken is. Toen zijn wij hier ook samengedromd rond het stenografiek. De Minister herinnert zich dat wel. Het was zijn eerste optreden in deze Kamer en ik neem aan, dat hij het niet vergeten is. Toen hebben wij er tegen gewaarschuwd. Misschien kan de heer Van Agt, die graag volledige citaten heeft, dat dan ook eens volledig citeren van zijn kant. Toen hebben wij gewaarschuwd tegen een situatie van medeplichtigheid aan gra-

Wolff

tieverlening van de kant van de Kamer. Toen had Minister Van Agt geen zorgen. Toen stond hij hier toch niet bol van de kwestie van de rechten van de Kroon. Toen is daar door onze fractie op gewezen. Toen is daarop van de kant van onze fractie gezegd: Bedenkt u wel, dat dit het prerogatief van de Kroon is. Wij hebben het vermoeden, dat als de uitkomst van overleg over de gratiëring niet in de plannons van de Regering past, zij de zaak dáárop zal afschuiven. Wij hebben één ding geleerd: Bij alle gepraat over de rechtsstaat is het recht wendbaar, kneedbaar en op zijn minst zeer beweeglijk en zeer grillig. Toch valt deze Minister steeds door de mand met een hardnekkigheid, met een volhardendheid, een doorzettingsvermogen, een betere zaak waardig. Daarvan heeft heel Nederland getuige kunnen zijn.

De Minister is bijzonder vlot met zijn beweringen. Hij heeft gezegd, zonder op de punten in te gaan, die ik uitvoerig aan de orde heb gesteld, dat ik zijn voorganger, de heer Polak onvolledig heb geciteerd, dat het daarbij in feite niet ging om de kwestie van gratiëring, maar om een mogelijkheid van voorlopige invrijheidstelling van levenslang veroordeelden. Mij moet één ding van het hart. Meer dan een week geleden heeft onze fractie in de vaste commissie voor Justitie haar bijdrage geleverd tot het voorlopige verslag, met verwijzing naar het stuk uit de *Handelingen*, dat hierop betrekking heeft.

Wij hebben om een antwoord gevraagd. Dat was geen aardigheidje van ons, geen debateringtruc, want wij staan hier niet om trucs te beoefenen, ook niet om rederijkerskunst te beoefenen. Wij staan hierom te vechten en te strijden voor een zaak. Daarom gaat het om het recht, om de principiële kwesties. Daarbij zijn allerlei belangrijke vraagstukken aan de orde. Als men dan een week later de memorie van antwoord krijgt en de Minister heeft dan niet ontdekt, dat er onvolledig is geciteerd, dan moet hij toch kunnen begrijpen, dat wij deze opmerking nu helemaal niet kunnen accepteren, juist omdat het een ernstige zaak is. Niet wij, maar de Minister zelf heeft de woorden van zijn voorganger uit het verband gerukt en hij schuift mij dit nu in de schoenen. Ik vind dit een bijzonder slechte manier van debatteren.

Als de Minister van Justitie met blindheid is geslagen, dan wil ik het stuk uitvoerig voor hem citeren. Ik zal het herhalen.

De kwestie kwam inderdaad aan de orde naar aanleiding van de motie-Van Schaik, die later werd ingetrokken, omdat daarvoor geen ruime meerderheid in de Kamer te vinden zou zijn. Dat was de formule, waarom de heer Van Schaik zijn motie terugtrok. Dat betrof de voorlopige invrijheidstelling van levenslang gestraften. In dat kader is er echter wel degelijk een betoog geleverd door de vorige Minister van Justitie over de kwestie van de gratiëring zelve. Hij heeft gezegd:

„Waar gaat het bij de drie om? Wat is het gevolg, dat de voorstanders van vrijlating willen voorkomen? Zij menen dat het onrechtvaardig is, dat mensen – wat zij ook hebben gedaan – geen uitzicht op vrijlating hebben. Dit is een algemene kwestie. Het gaat hierbij om levenslange gevangenisstraffen waarin doodstraffen zijn omgezet, gevangenisstraffen die naar ieders oordeel verdiend zijn. De hardheid van de straf is, dat zij nu al 24 jaar duurt en dat er geen uitzicht is op vrijheid. Dit is nu juist de aard van de levenslange gevangenisstraf, zoals zij thans door onze wetgever is geregeld. De straf levenslang is volgens het thans geldende Nederlandse wetboek inderdaad: levenslang. Zegt men: Levenslang is te lang; er moet na het uitzitten van 20 jaar, zoals bij de drie het geval is, een einde aan de straf komen, vindt men die wettelijke regeling onjuist, onrechtvaardig en in strijd met onze huidige rechtsopvatting. Voor een dergelijk betoog kan ik begrip en sympathie opbrengen, maar men kan niet van mij verlangen, dat ik nu maar doe alsof die wet niet meer bestaat, dat ik, als ik geen andere grond voor gratieverlening kan vinden, mij buiten en boven de wet stel en dat ik, alleen omdat de straf zo lang duurt en de

wet verkeerd zou zijn, haar opzij zet. Als Minister van Justitie acht ik mij daartoe niet bevoegd. Gratieverlening is voor mij niet een middel om op grond van een dergelijke algemene overweging – kritiek op het geldende recht – voor een hele groep van gevallen dit recht opzij te zetten.”

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb het nu nog eens voorgelezen. Ik wil de Minister vragen, in de tweede termijn te zeggen wat ik uit het verband van een totale beschouwing losruk.

Het vraagstuk van wel of niet boven of buiten de wet stellen, is geen kleine zaak. De Minister draaft in zijn antwoord door; hij negeert praktisch alles wat hier is gezegd. Hij houdt bij voorbeeld strak en stijf vol, dat het hier niet gaat om een collectieve gratiëring. Hij zegt dit met een wonderlijke bewijsvoering, namelijk dat dit alleen het geval is op nationale feestdagen; dan bedoelt hij natuurlijk niet de herdenking van de Februaristaking. Wij weten dat het op nationale feestdagen gaat om kleine vergrijpen en gratiëring van vrij lichte straffen. Dit is het punt echter niet; dat weet iedereen. Na de uitwisseling van schriftelijke stukken behoeft de Minister tegen ons niet te spreken alsof hij het tegen een soort bewaarschool heeft; dat is betreurenswaardig. Hetgeen hij heeft gezegd, wisten wij; de leden van de vaste Commissie voor Justitie wisten dit ook. Wij hebben echter zelf kunnen vaststellen, dat de Minister ten aanzien van „de drie van Breda” wel degelijk collectieve gratiëring voorstaat.

Wat de individuele aspecten van de gratiëring betreft, de veranderingen in de toestand van de betrokkenen, daarover heeft de Minister immers gezwegen. Die zouden er toch formeel moeten zijn bij individuele gratiëring. De adviezen over deze gratiëring zijn geheim; dit zijn geen publieke stukken, zodat wij er geen kennis van dragen.

De Minister heeft de zaak simpel gesteld, namelijk vrijlaten of niet vrijlaten. Hij behandelt de zaak in de praktijk en in deze vergadering als één pakket.

De Minister heeft daar weer iets nieuws voor gevonden. Dit is het ontzettend vermoeiende van deze hele discussie; als de Minister zegt dat het geel is en wij betogen dat het groen is, komt de Minister weer die zegt dat het blauw is. Dan gaan wij betogen dat het zwart is en dan zegt de Minister weer dat het wit is. Zo zouden wij nog enkele weken kunnen voortgaan. Dit maakt het onmogelijk om tot helderheid in deze zaak te komen. De Minister heeft nu gesproken over „gemeenschappelijke overwegingen” die in het geding zijn. Hij heeft gezegd, dat de oorlogsmisdadigers tegelijk moeten worden weggezonden, als een soort van pakketpost. Dit is werkelijk collectieve gratiëring; dit is collectieve vrijlating en collectief over de grens geleiden. Wat de gratiëring betreft, is dat naar ons gevoel in strijd met de wet.

De Minister moet zich afvragen in hoeverre hij, als hij dergelijke onduidelijkheden toestaat, dan niet onzekerheid op het gebied van recht en wet in de hand werkt.

Wij hebben een reeks argumenten en betogen gehoord. Wat heeft de Minister nu gezegd op al deze argumenten en betogen van de zijde van de Kamer? Zeer simpel; hij proclameert dat de straf haar zin heeft verloren en hij heeft daaraan toegevoegd dat een aantal rechtsgeleerden het op dat punt met hem eens zijn. Dit is juist; een aantal rechtsgeleerden zullen het echter ook niet met hem eens zijn. Wij bestrijden dat die straf haar zin heeft verloren; dit hebben wij niet alleen gedaan. Vanuit vele fracties in deze Kamer en door vele leden van deze Kamer is dit ook bestreden, zij het dan niet altijd collectief, maar individueel.

De Minister moet zijn woorden beter kiezen; daarop hebben wij op dit moment recht. Dat speelt een rol in de toekomst. Dit zijn zaken die wij moeten kunnen ontleden, niet alleen nu, maar ook later. De Minister heeft gezegd dat het een „gerechtelijke beslissing” is. Als dat zo is, dan zou het bij de wilde spinnen af zijn. Een gerechtelijke beslissing is er niet; het is een advies van de strafkamer van de Hoge Raad, als ik het goed heb begrepen. Er is maar één gerechtelijke beslissing en

Wolff e. a.

die is vervat in de vonnissen, zoals zij indertijd zijn geveld en zoals zij in de stukken die aan de Kamer zijn overgelegd zijn vervat. Ik heb begrepen dat het witte stukken zijn, waarvan iedereen kennis kan nemen.

Wij begrijpen niet wat zich hier vanavond afspeelt. Waarom behandelen de beide Ministers de Kamer op een manier, zoals zij dat hebben gedaan: de een door zijn antwoord en de ander door te zwijgen? Ik heb mij afgevraagd – dat is dan waarschijnlijk erg kwaaddenkend van mijn kant – of de drie misschien reeds elders zijn en of er misschien reeds een onderbreking van de straf is in afwachting van een maatregel tot gratiëring. Is de druk van buitenaf zo groot dat degenen die achter de regeringstafel zitten van mening zijn, dat zij niet anders meer kunnen optreden? Laten de Ministers duidelijke taal spreken, laat de Minister-President hier niet blijven zwijgen. Laat hij na deze ronde van het debat van zijn kant ook met een duidelijke verklaring komen.

Er is gezegd dat het niet om de drie gaat, maar om ons als volk en om ons geestelijk welzijn en de geestelijke volksgezondheid. Dit heeft de Minister van Justitie te berde gebracht, wat natuurlijk erg vaderlijk is en enigszins verlicht feodaal. Hij heeft gezegd dat wij een rechtsstaat moeten bouwen, maar hij kan geen rechtsstaat bouwen op de misère, waarin de Tweede Wereldoorlog vele landgenoten heeft gedompeld. Hij kan het ook niet doen door de Jelgersma-kliniek uit te breiden, hoe goed dat ook is en hoe noodzakelijk het ook is om outillage te scheppen voor verpleging en verzorging, hoe nodig het ook is om de slachtoffers betere mogelijkheden in hun bestaan te geven.

De Minister kan het probleem, het vraagstuk, de geschiedenis van de oorlog en alles wat daarmee is verbonden niet in een kliniek onderbrengen.

Mij is opgevallen hoe de terminologie alweer evolueert en veranderd is. Wij zijn begonnen met te praten over vrijlating, daarna zijn wij overgegaan op gratiëring. Vervolgens is men gekomen tot: ons volk moet zich „verlossen”, en nu spreekt men van „uitstoten”. Neen, wij stoten niet uit, wij stoten op deze manier in. Wij gooien een lont weg en wij gooien haar in een kruitvat. Dat is het gevaar, waarom het gaat.

Dit debat heeft bewezen dat het nodig zal zijn deze politiek te bestrijden. Ik moet zeggen dat, wat de uitspraak van de Kamer ook zal zijn, dit debat ons duidelijk heeft gemaakt dat het principe-besluit van de Regering om tot collectieve gratie over te gaan nergens op steunt en dat het in wezen reeds is verworpen, zoals het buiten de deuren van deze Kamer al is weggehoond.

De heer **Wiebenga** (P.S.P.): Mijnheer de Voorzitter! De gang van zaken met betrekking tot het debat van vandaag is anders dan naar mijn overtuiging wie dan ook in deze Kamer had kunnen verwachten. Dit geldt niet ten aanzien van hetgeen in eerste termijn van de zijde van de Kamer is gezegd, maar wel ten aanzien van – ik kan het woord „antwoord” nu nauwelijks gebruiken – de reactie van de kant van de Regering.

Mijnheer de Voorzitter! Waarom was er zo'n verontwaardiging over dat antwoord? Ik meen, dat twee elementen in dit opzicht een rol spelen. In de eerste plaats ontleent elk debat in de Kamer zijn zin aan het feit, dat wij de niet zo gekke gewoonte hebben van een eerste termijn van de zijde van de Kamer en een antwoord daarop van de zijde van de Regering, waardoor het mogelijk wordt om in de tweede termijn van de Kamer daarop nader in te gaan; ten slotte komt er de tweede termijn van de Regering. Dit kan een stuk meningsvorming in het parlement betekenen. Deze gang van zaken wordt echter gefrustreerd wanneer de Regering het zich veroorlooft een lange lijst van vragen feitelijk onbeantwoord te laten. Ik wil nadrukkelijk zeggen, dat het juist en een eis van functionerende democratie is, dat niet alleen datgene wordt beantwoord, wat zeer nadrukkelijk als vraag, als informatie wordt geformuleerd, maar dat ook moet worden gereageerd op argumenten,

Wiebenga

die een bepaalde visie vertegenwoordigen. Dit is in het antwoord van Minister Van Agt niet gebeurd. Daarmee is de betekenis van de tweede termijn aangetast en daarmee ook de betekenis van het gehele debat.

Mijnheer de Voorzitter! Mijn tweede reden om de gang van zaken ten zeerste te betreuren is de volgende. Deze reden sluit aan bij hetgeen ik als voorafgaande opmerking in eerste termijn heb gezegd. Omdat hier vandaag zo veel is gezegd, wil ik in herinnering brengen hetgeen ik heb geciteerd uit de memorie van antwoord. Het betreft hier woorden van de Minister van Justitie, die ik nu wil herhalen:

„Er zijn beginselen waaraan wij, ook bij de toepassing van het buitengewone strafrecht, hebben vast te houden, beginselen waarmee niet te transigeren valt. Ik reken daartoe mede het beginsel waarvan de handhaving nu in het geding is.”

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb uit deze zinnen de conclusie getrokken – in combinatie met de mededeling van de Minister-President dat de Minister van Justitie niet dacht aan aftreden – dat het standpunt van de Minister van Justitie en dus ook van het kabinet in deze zaak in feite reeds vastlag.

Mijnheer de Voorzitter! Als ik nu één conclusie mag trekken uit het gehele betoog van de Minister van Justitie, dan is het, dat het voor mij volstrekt ondenkbaar is geworden, dat de Minister nog serieus zou overwegen op het reeds bekend gemaakte standpunt terug te komen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil uit het antwoord van de Minister citeren met excuses voor de niet-volledigheid omdat ik het snel heb moeten noteren, maar ik meen, dat het vrij exact is.

„Het grondbeginsel van de herrezen rechtsstaat schrijft dwingend voor”; deze uitlating van de Minister betrof de vrijlating. „Wat als een eis van recht naar voren komt”, ook een uitlating van deze Minister. „Ons land wil zich, de drie vrijlatend, als rechtsstaat verwerklijken”.

Mijnheer de Voorzitter! Is het denkbaar, dat, als vrijdag het kabinet vergadert, bekend zal worden gemaakt, dat de drie worden vastgehouden en dat de Minister van Justitie het, zelfs na deze uitspraken, voor zijn rekening kan nemen? Volgens mij is dit onmogelijk.

Mijnheer de Voorzitter! Dan kom ik tot de conclusie, die ik zoëven reeds naar voren heb gebracht, namelijk dat ik dan in een bepaalde zin er spijt van heb, dat ik hiet het woord heb gevoerd. Het gaat immers niet aan, dat wij in de Kamer, in een volksvertegenwoordiging, debatteren op basis van een feitelijk bestaande zinloosheid van dat debat.

Nu heeft de Minister van Justitie gezegd – dat heeft hij gezegd, mijnheer de Voorzitter, en dat heb ik goed gehoord – dat de Regering voornemens is, de standpunten die in deze Kamer naar voren zijn gebracht zeer ernstig te overwegen en te laten meetellen bij de beslissing.

Maar, mijnheer de Voorzitter, die twee gedachtengangen zijn onderling onverenigbaar. Men kan niet zeggen, dat de mening van de Kamer – en laten wij dan eens veronderstellen, dat de mening van de Kamer zal neerkomen op niet-vrijlating – ernstig, d.w.z. met een kans op verwerklijking, bij de beslissing van de Regering zal worden betrokken, en tegelijkertijd een Minister van Justitie hebben, die gezegd heeft: „Ik ga niet heen”, een Minister-President hebben die heeft gezegd: „Inderdaad, de Minister van Justitie gaat niet heen”, en dan toch al die uitlatingen, die ik heb geciteerd, van de Minister van Justitie.

De Minister van Justitie heeft in wezen in zijn hele antwoord niet één element aangebracht, dat niet reeds lang op tafel lag. Hij heeft zijn bestaande argumentatie nog eens uiteengezet met nieuwe woorden, met woorden die inderdaad – dat wil ik niet ontkennen – bepaalde verduidelijkingen kunnen inhouden. Dat het echter een ingaan was op gegeven standpunten vanuit de Kamer, kan ik niet zeggen. Dat is niet gebeurd.

Wiebenga e. a.

Ik heb zelf – en ik laat het uiteraard aan de andere sprekers over om hun serie opmerkingen naar voren te brengen – als mijn stellige overtuiging gesteld, dat het doel van de beveiliging van de maatschappij met zich brengt handhaving van de gevangenhouding. Ik heb daarvoor argumenten gebruikt. Waarom krijg ik op dat hele betoog geen letter commentaar van de Minister? Ik vind dat onder de maat. Ik wil niet alle dingen noemen, die ik in mijn betoog naar voren heb gebracht. Dat zou gewoon te veel tijd kosten en bovendien beschikt de Regering over de letterlijke tekst van mijn betoog in eerste termijn. Het is echter een kwalijke zaak voor het functioneren van de staatkundige democratie, wanneer de Regering zich veroorlooft, op deze poging tot meningsvorming – en als zodanig mag ik mijn betoog dan toch nog wel aanbieden – gewoon niet in te gaan. Als wij de namen nagaan van de kamerleden, die in het antwoord van de Minister zijn genoemd, dan zijn dat er, als ik het goed heb gehoord, drie geweest; de heer Voogd is genoemd, ik ben zelf even genoemd en ik geloof dat de heer Van Dam een keer is genoemd. Misschien heb ik nog één of zelfs twee kamerleden vergeten, maar al die andere kamerleden hebben ook gesproken; zij hebben meningen gegeven en antwoorden gevraagd. Zij hebben daar recht op.

Mijnheer de Voorzitter! Dit, wat mijn kritiek betreft op deze gang van zaken. Waarheen moeten wij, nu het zo is gelopen? Ik kan alleen maar zeggen, dat ondanks de wat dat betreft zinloze aard van dit debat, dit debat op een heel andere manier toch zin heeft gekregen, namelijk in deze betekenis, dat het voor de hele Nederlandse bevolking volkomen duidelijk is geworden, dat er in dit parlement een bijzonder levende belangstelling bestaat voor de beslissing, die op dit punt moet worden genomen en dat deze belangstelling hier gestalte heeft gekregen in wat er is gezegd, en dat het Nederlandse volk ook heeft kunnen zien dat deze Regering daarop niet heeft weten te reageren op een wijze, die bij het belang van het onderwerp past.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil nog een enkele concrete vraag in deze tweede termijn stellen. Ik heb in eerste termijn gezegd, dat mr. Boon – volgens een berichtgeving van het „Brabants Dagblad” –, als advocate werkzaam zijnde bij de Westduitse ambassade, het gratieverzoek had opgesteld en ingediend. De Minister heeft op die vraag wél geantwoord. Hij heeft gezegd, dat het niet zo is. Heeft deze mr. Boon met deze gehele gang van zaken niets te maken gehad? Heeft zij met deze gang van zaken wel iets te maken gehad? Ik zou erg graag willen horen wat zij wel met die gang van zaken te maken heeft gehad. Het antwoord van de Minister betekent, dat hij het bericht van het „Brabants Dagblad” als onjuist kenschetst.

Wat betreft de beslissing die na dit debat genomen moet worden: ik vind het een goed feit, dat er één motie is ingediend, die weergeeft het standpunt van al degenen die van mening zijn dat de drie niet kunnen worden vrijgelaten. Ik ben van mening, dat degenen die deze opvatting delen zich zodanig moeten opstellen dat dit centrale criterium als resultaat van deze debatten ook op tafel komt. Het mag niet zo lopen dat aan de hand van bepaalde tekstuele bezwaren tegen de motie een beslissing zou worden genomen, die de eigenlijke materiële inhoud van de beslissing anders zou laten worden dan datgene wat, naar ik nog steeds hoop, een meerderheid van de Kamer wenst. Dit is naar mijn overtuiging duidelijk: dat deze vrijlating niet mogelijk is.

De heer **De Jong**: Mijnheer de Voorzitter! Met stijgende verbazing en verontwaardiging heb ik kennis genomen van het antwoord van de Minister, een antwoord dat in feite geen antwoord was. Steeds sterker kreeg ik de indruk, dat de Minister zijn verhaal in het weekend heeft geschreven zonder dat hij het heeft aangevuld met de antwoorden waarop deze Kamer recht heeft na de zo diepzinnige beschouwingen en de daaruit voortvloeiende vragen aan de Minister. Dit was de ervaring van een pril parlementslid. Inderdaad een pijnlijke ervaring!

De Jong

Toen de Minister zijn betoog begon, had ik zeker deernis met hem, omdat de last op zijn schouders wel eens te zwaar zou kunnen zijn. Ik heb er alle begrip voor, dat deze Minister in een situatie is gebracht, waarin een weg terug bijzonder pijnlijk is. Ik had alle hoop, dat het waardige debat van vanmiddag iets van de starre kilheid en het onbegrip zou wegnemen. Beter ten halve gekeerd dan ten hele gedwaald. Doch met stijgende verontwaardiging ontdekte ik, en met mij de gehele Kamer, dat onze volksvertegenwoordigers tegenover een „lege” regeringstafel hebben staan praten. Onze diepste gevoelens van het persoonlijk geweten zijn afgeketst op de houten planken, die met het ijs van verstarring zijn bedekt.

Ik kan mij voorstellen dat deze Minister zelf teleurgesteld is, omdat de oorspronkelijk vastgestelde meerderheid van deze Kamer, die voorheen zijn plannen steunde, overstag is gegaan voor de zwaarwegende argumenten van menselijk gevoel voor de slachtoffers van het naziregime. Is het herbezinnen van die kamerleden een schande? Getuigt dit niet van begrip voor de taak die de volksvertegenwoordiger heeft, namelijk de wil en de mening van ons volk vertolken? Het Nederlandse volk wil niet – en dit is duidelijk uit de protesten gebleken – dat onrecht geschiedt aan ons joodse volksdeel, aan onze voormalige verzetsstrijders en aan alle anderen, die de wonden nog dagelijks voelen schrijnen, onherstelbare wonden, geslagen door het toedoen van het verderfelijke naziregime, waarin deze drie oorlogsmisdadigers een dominerende rol vervulden. Zeer summier heeft de Minister begrip getoond voor de gevoelens van het gekwetste volksdeel. Werkelijk begrip had echter alleen kunnen blijken uit een werkelijk beantwoording van de gevoelens en de vragen, die vanuit deze Kamer zo duidelijk naar voren zijn gebracht.

Inderdaad, mijnheer de Voorzitter, de Minister had evenzeer een vrije dag kunnen nemen. Zijn antwoord was alsof hij er niet was geweest. Pijnlijk niet alleen voor ons als parlement, maar ook pijnlijk voor het gehele Nederlandse volk en misschien nog pijnlijker voor de Minister zelf.

De Minister bracht weinig of niets naar voren, dat enig nieuw perspectief zou kunnen bieden. Uitspraken, die wij allen kennen, zoals: het herwinnen van een rechtsstaat. De Minister denkt dat in puur juridische zin. Een rechtsstaat kan toch alleen bestaan als gevoel voor recht leeft bij de burgers van deze rechtsstaat. Een rechtsstaat kan nimmer waarachtig zijn, als een deel van het Nederlandse volk onrecht wordt aangedaan. Dit onrecht wordt gevoeld, als men de drie oorlogsmisdadigers thans zou vrijlaten.

Het gaat thans niet meer om die drie alleen. Het gaat om gerechtigheid, zoals deze wordt gevoeld in de harten van velen onder ons. Dat is ook vanmiddag naar voren gekomen. Ik heb vanmiddag reeds gezegd, dat ik respect heb voor degenen, die uit overtuiging voor de vrijlating kunnen zijn. Dat is hun persoonlijk recht, hun eigen geweten. Zij vertolken echter niet in meerderheid dat deel van het Nederlandse volk, dat vrijlating ervaart als een groot onrecht, namelijk het zo gekwetste deel van het Nederlandse volk.

De Minister heeft van de drie misdadigers gezegd: Hun verlangens doen niets meer ter zake; thans geldt de eis van het recht. De uitvoering van dit recht is gebonden aan organen, deel uitmakende van onze overheid. Dit recht is niet gebonden aan de gevoelens van de publieke opinie. Dit begreep ik uit de woorden van de Minister en als het anders is, verneem ik dat straks graag, want ik vind dit bijzonder gevaarlijk. Dit recht is immers meer dan holle frasen. Dit recht is gevormd door het verleden van het rechtsgevoel van mensen. En omdat wij mensen zijn, wordt het recht in de vorm van wetten steeds weer aangepast aan de normen van het geldende rechtsgevoel, levend onder ons allen. Dat betekent dus ook: levend onder de publieke opinie. Geen regering, geen parlement, geen volksvertegenwoordiger mag zich isoleren van de publieke opinie. Zij heeft die te wegen en waar nodig te vertalen en een daartoe noodzakelijk beleid te voeren.

De Jong e. a.

Dat is mede de waarde van een democratische rechtsstaat. Deze waarden worden door de stelling van de Minister in feite aangetast. Ik stel nogmaals de vraag uit mijn eerste betoog aan de Minister en vraag nogmaals antwoord. Het spijt mij, dat dit noodzakelijk is. Hier volgt dan nogmaals de vraag. De Minister stelt in zijn memorie van antwoord, dat de gevangenisstraf, die geen zin meer heeft uit het oogpunt van speciale en generale preventie, ontaardt in vrijheidsberoving. Zou hij dan niet van mening kunnen zijn, dat deze noodzakelijke preventie zeker bestaat, indien men in overweging neemt, dat door een invrijheidsstelling onnoemelijk veel geestelijk leed wordt berekend aan de nog levende slachtoffers en alle nabestaanden van de door de gepleegde misdaden omgekomenen? Geldt dit ook niet ten aanzien van het door de Minister genoemde oogpunt van beveiliging van de maatschappij? Neemt hij daarbij ook in overweging de toe te brengen schade aan de geestelijke volksgezondheid van een groot deel van ons volk? Is dat niet juist de reden waarom het gratieverzoek zal moeten worden afgewezen?

Als de Minister in de memorie van antwoord stelt, dat verdere gevangenhouding ons brengt tot verzaking van een der grondbeginselen van de strafrechtspleging rijst de vraag of hij van mening is, dat zijn voorgangers deze grondbeginselen hebben verzaakt. Vindt de Minister dat de maatstaven die door zijn voorgangers werden aangehouden thans niet meer gelden? Dat waren vragen waarop ik geen antwoord heb gekregen.

De kwestie is te ingrijpend en persoonlijk dan dat van dit debat in deze Kamer toch nog een partijpolitieke zaak mag worden gemaakt, op welke wijze en van welke zijde dan ook. Ik hoop dat dit debat op dezelfde waardige wijze kan worden voortgezet waarop het vanmiddag is gevoerd. Het was een manifestatie van het gezamenlijk zoeken naar gerechtigheid, waarbij de weegschaal van het recht zo duidelijk doorsloeg naar de zijde der onschuldigen, naar de zijde van hen die gestreden en geleden hebben en het nog dagelijks ondervinden, onze doden en levenden, onze levenslang gestraften voor wie geen gratie meer mogelijk is.

Ik hoop dat de Minister ons thans ook een werkelijk antwoord geeft.

De heer De Gaay Fortman (P.P.R.): Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof dat het eerlijk is, ons af te vragen wat wij van het antwoord van de Minister hadden verwacht. Er is gedurende twee weken gediscussieerd, zeer ingrijpend, waarbij de meeste mensen zichzelf hebben gegeven. Daarbij zijn argumenten genoemd en emoties vertolkt. Had de Minister aan de argumenten nog iets kunnen toevoegen? Ik geloof van niet. Ik meen dat alles is gezegd. Ik had een betoog van uren, waarin de Minister inging op alle argumenten die vanmiddag zijn genoemd, niet passend gevonden. Ik achtte soberheid geboden.

Zij, die de Minister al lang hadden afgeschreven mogen het nu niet doen voorkomen alsof zij van hem nog een overtuigend betoog hadden verwacht. Wat de Minister wel kon doen is het geven van een menselijke reactie op de emoties die ons deden meebelevan dat voor velen het verleden nog heden is. Ik ben ervan overtuigd dat de Minister dit in zijn antwoord heeft getracht. Ik ben er ook van overtuigd, dat de Minister er niet in is geslaagd, zeker niet voor iedereen. Hij heeft gezegd, met verbijstering van die reacties te hebben kennisgenomen, maar hij heeft het, tot mijn spijt, daarbij gelaten. Daarom is, naar ik vrees, zijn menselijke reactie niet overgekomen. Zijn verbijstering moet ergens in resulteren. Hij moet een stap doen.

In eerste termijn heb ik gezegd dat het minste wat wij kunnen doen is erkennen dat wij moreel gefaald hebben, dat wat van ons te zien is geweest, menselijk geknoei was. Ik sprak van „wij” en niet van „het kabinet”. Ik behoor tot een partij die voor de politiek van dit kabinet geen verantwoordelijkheid heeft en die ook niet zou wensen. In deze kwestie doet een polarisatie tussen een goede Kamer en een slechte Regering mij echter onwaarschijnlijk aan.

De Gaay Fortman e. a.

Een meerderheid in de Kamer, waartoe ook ik behoor, is ervoor verantwoordelijk dat het zover heeft kunnen komen, dat een beslissing, waarvan wij overtuigd waren dat deze onvermijdelijk was, zo is overgekomen.

Er wordt van ons een reactie gevraagd. Ik acht nog steeds het voornemen van de Regering onvermijdelijk, omdat ik de weg, de andere weg, niet anders kan zien dan als een lijdensweg. Het was niet de Minister die ik op het oog had, toen ik zei: Men moet mij overtuigen – dit blijft gelden – dat die weg begaanbaar is. Het is de weg waarvan alles in mij zegt: Die wil ik gaan. Is die weg begaanbaar?

Ik heb geprobeerd mij in de toekomst te verdiepen. Wat gebeurt er straks wanneer tot voortgezette gevangenhouding wordt besloten? Ik ben, bij het denken over die zaak, ervan uitgegaan dat de strafkamer van de Hoge Raad de drie gevallen individueel beoordeeld heeft en individueel tot de conclusie is gekomen, dat de mens als strafbaar object was weggevallen.

Wat dit betreft is het goed dat de Minister heeft gezegd, dat het in deze zaak niet gaat om een adagium dat een straf die langer dan 27 jaar duurt niet meer zinvol is. Daar gaat het niet om. Ik ben ervan overtuigd dat de Hoge Raad wist over welke individuele gevallen geoordeeld werd. Ik heb geen reden daaraan te twifelen.

Als ik dat bedenk en als ik verder bedenk wat er gaat gebeuren als tot voortgezette gevangenhouding wordt besloten, dan kan ik het niet anders zien dan als een vreselijke lijdensweg, niet voor de oorlogsmisdadigers, maar voor de hele Nederlandse samenleving.

Toch is daarmee niet het laatste woord gezegd. Wij zitten in een situatie van vernieling, waaruit wij geen uitweg zien. Er moet een reactie van de Regering komen. Het moet duidelijker gemaakt worden door een stap, door een menselijke reactie, dat het niet gaat om een goede beslissing, maar om een onvermijdelijke beslissing. Het gaat om een slechte, maar onvermijdelijke beslissing. Als ik de wijze, waarop de Hoge Raad heeft geoordeeld, goed heb gezien, dan is de visie van de Minister eigenlijk onvereenigbaar met een debat in deze Kamer. Niettemin heeft de Minister om een debat in deze Kamer gevraagd. De Minister heeft gezegd: De Kamer heeft er zelf om gevraagd. Ik geloof niet, dat de Kamer wat vandaag is gebeurd heeft gewenst, als het waar is, dat het drie gevallen betreft, waarin de beslissing van de Regering een onvermijdelijke is. Dit blijft voor mij een vraagpunt.

De heer Bremen (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Gezien de uitvoerige en vaak zeer gedetailleerde stellingname van diverse sprekers, kan ik mij de geuite bezwaren van zoëven voorstellen na het antwoord van de Minister, waarbij de Minister minstens de schijn wekte, dat hij voorbidsprak aan de vele opmerkingen en vele vragen, die tot hem gericht werden. De Minister had bij zijn beantwoording echter de keuze tussen een sobere en fundamentele stellingname of een zeer uitvoerige en diepgravende beantwoording. Hij koos kennelijk voor de eerste mogelijkheid, daarbij ons inziens ingaand op de meest essentiële punten. Namens mijn fractie kan ik verklaren, dat het antwoord van de Minister overigens wel in grote lijnen aansluit bij de door ons ontwikkelde gedachtengang.

Een grote meerderheid van mijn fractie heeft, zoals ik al heb aangegeven, staande voor de keuze, ons door de Regering voorgelegd, gevangenhouding dan wel definitieve verwijdering van hen uit onze samenleving, gekozen voor het laatste. Met diep respect overigens voor de motivering van diegenen in de Kamer, die daarover anders denken. Gehoord zelfs hun motivering hebben wij daarna geen grond kunnen vinden ons standpunt te wijzigen.

Op één belangrijk punt uit het betoog van de Minister van Justitie moet ik echter even nader ingaan. Wij hebben namelijk in eerste instantie gesteld, dat wij bereid zijn, uitgaande van de goede trouw, de bewindsman op zijn woord te geloven als hij stelt, dat hier sprake is van individuele gratiëring. Op deze

Bremen e. a.

goede trouw is wel een zware wissel getrokken, omdat uit het betoog van de bewindsman zou kunnen volgen, dat voor elk van de drie „uitsluitend”, zo heeft de Minister naar ik mij meen te herinneren gezegd, één gratiebron, namelijk die, gelegen in de beginselen van onze rechtsstaat aanwezig is. Als dat niet zo is, dan kan de Minister dat misschien dadelijk nog even bevestigen.

Wij zijn namelijk geen voorstanders van collectieve gratie, zoals wij dat in eerste instantie reeds hebben gezegd, omdat deze als zodanig door ons als een onjuiste toepassing van het begrip „gratie” wordt beschouwd. Welnu, wij zijn vóór vrijlating van deze drie, maar als dan daarvoor de weg van gratie wordt gekozen, laat het dan ook reëel via de weg van individuele gratie gaan. Wij dringen er derhalve bij de Regering op aan, dat deze bij de uitvoering van haar gratiebeleid ook de schijn van een collectief gratiebeleid zal vermijden. Duidelijkheidshalve: Wij zien dus op de gronden van de gratieverlening en niet op het tijdstip.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb geen behoefte mij te bewegen in dezelfde toonaard tegenover deze Minister van Justitie als is gedaan door de heer Wolff bij zijn repliek.

Wij distantiëren ons daarvan. Ik zal mij ook niet bedienen van soortgelijke diskwalificaties aan het adres van de Minister van Justitie. Dat neemt evenwel niet weg, dat ook mijn politieke vrienden en ik niet in alle opzichten zijn bevredigd door de beantwoording van de Minister.

Ik wil daarbij vooropstellen, dat ik evenals de mij voorafgaande spreker, uitga van het ook voor ons geldende wezenlijke rechtsbeginsel, dat de goede trouw wordt verondersteld en dat kwade trouw moet worden bewezen. Het gaat naar mijn mening te dezen niet om een zaak van goede of kwade trouw bij de Regering. Wij veronderstellen ook bij deze Regering haar goede trouw.

Dit brengt mij tot het door de Minister van Justitie gebezigde argument van de rechtsstaat. Het wezen van de rechtsstaat sluit niet in dat de uitwerking hiervan en de beginselen uitsluitend worden bepaald door de Regering, die in die rechtsstaat regeert. Het meest fundamentele in een rechtsstaat is, dat wij daarin een overheid hebben, die de rechten van anderen respecteert, zelfs als dat respect in strijd zou zijn met de eigen opvattingen van de overheid. Dan staan wij hier voor de positie, dat hier anderen in het geding zijn, die een andere opvatting hebben dan de Regering en die vragen om voortzetting van de straf, zulks in tegenstelling tot de Regering, die hieraan een einde zou willen maken.

De Minister heeft gezegd, dat de rechtsstaat een einde aan een straf eist, die geen doel meer dient. De anderen denken daarover anders en zij zien nog wel een doel van de voortzetting van de straf. Wij vragen ons af, of voortzetting van de straf dan niet het doel zou kunnen dienen, dat hun voor ogen staat, te weten, dat wordt voorkomen, dat aan hen nieuw leed wordt toegebracht. Voorkomen moet worden – en daar gaat het ons om – dat nieuw leed wordt aangebracht.

Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft gezegd, dat de verlangens van de drie zelf niet ter zake doen. Daarmede gaan wij volledig akkoord. Als wij het hierover eens zijn, dan gaat het alleen nog maar om de vraag, welke consequenties men trekt uit die vaststelling, waarover wij het eens zijn.

De Minister van Justitie heeft gezegd: „Het is genoeg geweest met de drie”. Er bestaat hier geen genoeg. Ik citeer de Minister hier letterlijk. Het klinkt – de Minister vergeve het mij – oratorisch niet slecht. Ik zeg dit met alle respect. Er bestaat een innerlijke tegenstrijdigheid en deze stelling lost niets op.

Minister **Van Agt**: Ik heb gezegd: Het is niet genoeg met de drie; er is nooit genoeg.

Berkhouwer e. a.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Ik heb gezegd: Er bestaat hier geen genoeg. Wij zijn het daarover eens. Nogmaals, deze stelling lost de zaak niet op. Die anderen kan genoegdoening worden verschaft door de detentie niet te beëindigen.

Mijnheer de Voorzitter! Het argument van nieuwe wonden bij het indienen van nieuwe gratieverzoeken hebben wij al behandeld. De Minister weet, in welke richting onze afweging gaat. Als de getroffen een periodieke mentale schade verkiezen boven het maken van nieuwe onheilbare wonden als gevolg van vrijlating ineens, dan kunnen wij het daarmede eens zijn en blijft deze overweging voor ons gelden.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom thans tot de constitutionele positie van dit debat. Het is helemaal niet onze bedoeling geweest om daarbij te rammelen aan posities van ministers, kabinetten enz. Wij staan hier alleen voor de beantwoording van de vraag die de Minister aan ons heeft voorgelegd. Het kabinet raadpleegt de Kamer. Is het dan erg als de Kamer in alle soberheid en rust, die de Regering ons heeft voorgesteld en die wij hebben willen betrachten, vraagt wat de Regering verder zal doen met het antwoord van de Kamer? Deze vraag mag toch in alle eerlijkheid en met dezelfde ernst worden gesteld als waarmee de Regering stelt, dat zij in haar besluitvorming dit antwoord zal betrekken.

Als de Regering dan een antwoord krijgt van de Kamer, kan de Regering dan plotseling overstag gaan door te stellen, dat de Kamer zich met het antwoord in de motie – wij hebben daarmee niets anders gedaan dan een antwoord geven op de vraag van de Regering – buiten de constitutionele grenzen beweegt die aan haar bevoegdheden zijn gesteld? Dit lijkt mij in tegenspraak met elkaar. Het is tegenstrijdig om, wanneer wij niets anders doen dan het antwoord geven op een vraag die de Regering ons heeft voorgelegd, ons dan tegemoet te treden met die benadering.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil dit nog eens herhalen. De ondertekenaars van deze motie hebben daarmee niets anders bedoeld dan een antwoord geven op de vraag van de Regering door te zeggen, dat wij niet alle drie tegelijk de straat opgestuurd willen zien en dat wij ook niet wensen, althans wat ons betreft, dat zij worden vrijgelaten in verschillende etappes die van te voren min of meer uitgestippeld zijn. Ook het in min of meer van te voren uitgestippelde etappes gratie verlenen zou namelijk in strijd zijn met het wezen van gratiëring zoals wij dat zien, te weten dat men altijd moet beslissen in het individuele geval en conform de actuele situatie. Die situatie is niet van te voren te bezien of uit te stippelen. Dit is dan ook de reden van onze opstelling.

Als wij het antwoord geven dat in de motie is neergelegd, kunnen wij niet van de Regering verlangen dat zij ons vanavond moet vertellen dat de motie wel of niet zal worden uitgevoerd. Wij verwachten niets anders dan dat de Regering dit antwoord betreft in een even rustig beraad als wij met elkaar hebben gevoerd en dat zij in dit beraad haar voornemens opnieuw zal bezien c.q. herzien. Met alle respect voor de Regering blijven wij het echter in strijd achten met de positie die wij afbakenen dat de Regering, als wij bezig zijn het antwoord te formuleren, zich op het standpunt stelt dat de Kamer door deze motie buiten haar constitutionele bevoegdheden treedt. Deze opstelling achten wij niet evenwijdig met de opstelling waarvan de Regering zelf is uitgegaan toen zij deze vraag aan de Kamer voorlegde en dus heeft uitgelokt dat de zaak zich ging ontwikkelen in de richting waarin wij ons thans bevinden. Wij zouden het dan ook bijzonder op prijs stellen als de Regering zich in tweede instantie nog nader zou uitlaten over deze door mij geformuleerde positie.

De heer **Voogd** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Het is gebleken dat een nadere uiteenzetting wenselijk is over wat de motie die een aantal fracties heeft ingediend nu wel of niet bedoelt. Ik zal proberen dat nog eens duidelijk te zeggen. Ik meen dat de heer Berkhouwer er zoëven blijk van heeft gegeven het heel goed te hebben begrepen. De motie wil uit-

Voogd

spreken dat collectieve gratie niet zou dienen plaats te vinden en dat ook geen verhulde collectieve gratie dient plaats te hebben op een van tevoren vastgestelde termijn en volgens een schema. De motie sluit dus niet uit de individuele gratieverlening op grond van hoogst individuele omstandigheden. Dat is hier namelijk niet aan de orde en als het te zijner tijd aan de orde zou komen, dan zal iedereen er tegenover kunnen staan zoals hij of zij op dat moment wenselijk en geboden acht.

Ondersteuning van de motie betekent dus niet, dat men zich thans ten principale uitspreekt over een te gelegener tijd individuele gratieverlening op grond van hoogst individuele omstandigheden. Er is mij in gesprekken gebleken dat er tegen de tekst van de motie ook wat constitutionele bezwaren bestaan hier en daar. De ondertekenaars van de motie zijn graag bereid aan die bezwaren tegemoet te komen door de vorm te kiezen van een dringend appel aan de Regering.

De motie zou dan luiden: De Kamer, gelezen de brief van de Minister van Justitie van 16 februari, gehoord de discussies, geeft het kabinet in ernstige overweging het in genoemde brief aangeduide voornemen niet ten uitvoer te brengen.

Mijn tweede opmerking heeft betrekking op het antwoord van de Regering. Ik moet tot mijn spijt constateren dat mijn gehele fractie, ook de leden van de fractie die door collega Roethof zijn verwoord, het antwoord van de Regering volstrekt niet in overeenstemming acht met de ernst van de zaak en dat zij met enige verbijstering heeft gadeslagen, hoe de Minister-President als een belangstellende toehoorder heeft zitten luisteren, ook terwijl hij door de Kamer zelf is aangesproken. Hij zat zwijgend te luisteren naar wat is overgekomen als een administratief-juridisch verweer, waarin niemand van onze fractie, op welk standpunt hij ook staat, zich heeft kunnen terugvinden en herkennen. Deze constatering doe ik zonder enige vreugde; zij is helaas onvermijdelijk.

De derde opmerking is dat ik moet constateren dat een aantal vragen die voor ons nogal essentieel waren onbeantwoord zijn gebleven of verkeerd zijn begrepen. Zo'n verkeerd begrepen vraag is de vraag geweest, waarom het kabinet eigenlijk zo'n haast had. De Minister van Justitie heeft daarop geantwoord dat het advies van de Hoge Raad en ook andere adviezen binnen waren en dat men die dan niet lang moet laten liggen. Dat was echter niet de vraag die ik heb gesteld. Ik heb gevraagd waarom het kabinet zo'n haast had na het optreden in augustus, om in september al door de mond van de Minister van Justitie te laten weten, dat vrijlating overwogen werd. Op deze vraag is geen antwoord gekomen.

Ik heb ook geen antwoord gehad op de vraag, waarom de enige reden die ik heb kunnen vinden voor de koerswijziging van de Minister in de memorie van antwoord, namelijk het advies van de Hoge Raad, zo doorslaggevend moest zijn, dat andere gevolgen van de vrijlating die in hoge mate in het geding zijn daarvan los zouden kunnen worden gezien.

Ik heb evenmin antwoord gekregen op de vraag, waarom de betrokken organisaties eigenlijk niet zijn gehoord in het intensieve beraad dat de Minister namens de Regering op 1 februari in de Eerste Kamer had aangekondigd. Ik heb ook geen antwoord gekregen op de vraag of de Regering van mening is, dat zij in staat is te beoordelen, welke maatstaven zij daarbij hanteert, wat voor de slachtoffers het zwaarste is: éénmaal de vrijlating of een voortdurende discussie.

Ten slotte tasten wij nog in het duister over de vraag wat de betekenis is van de term, dat de Regering datgene wat in de Kamer tot uitdrukking komt zwaar zal laten wegen.

Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben er een uitspraak over gedaan. Ik heb mijn fractievoorzitter geciteerd en gezegd dat wij ons niet kunnen voorstellen, dat in deze omstandigheden de Regering een oordeel van de Kamer niet van overwegende betekenis zou laten zijn. Wij hebben op deze uitspraak geen reactie gehad; ik moet tot mijn spijt constateren, dat het antwoord van de Regering een onvolledig en verschaald antwoord was.

Mijnheer de Voorzitter! Een vierde opmerking betreft het volgende. De Regering heeft in haar antwoord gezegd, dat er sprake is van individuele gratieverlening. Voor ieder van de drie, aldus de Minister, is vastgesteld, dat voortgezette gevangenhouding geen enkel doel meer dient. Dit element echter kunnen wij niet aanvaarden. Ik heb reeds gezegd, dat het volstrekt ongeloofwaardig is, dat voor alle drie tegelijk enige omstandigheid zou kunnen gelden. Ik kan niet anders dan opnieuw constateren, dat dit een verhulde collectieve gratie is.

Mijnheer de Voorzitter! Iets anders dan een collectieve gratie kan, volgens de stelling die de Regering zelf heeft betrokken, nu niet aan de orde zijn. De Regering maakt de verwarring ten top, en frustreert helaas dit debat nog meer dan het al is gefrustreerd door in dit stadium alsnog de individuele gratie te introduceren. Een individuele gratie, die de Minister eind vorig jaar nadrukkelijk heeft afgewezen als onderwerp van raadpleging van de Kamer. Wij mogen niet anders aannemen dan dat nu collectieve gratie aan de orde is.

In de eerste plaats, omdat niet aan de orde zijn individuele, psychische en fysieke omstandigheden van de drie persoonlijk; in de tweede plaats, omdat de Minister duidelijk heeft aangegeven dat bij individuele gratieverlening de Kamer door hem niet zou worden geraadpleegd; in de derde plaats, omdat de Regering zelf als centrale vraag heeft gesteld: vrijlating of voortgezette gevangenhouding? Vrijlating van de drie tegelijk betekent „een streep eronder” en dit kan niet worden gecombineerd met het begrip individuele gratie. De Minister heeft zelf gezegd, dat bij gratie individuele aspecten dienen te overwegen, maar, zo zei hij, hier zijn aan de orde gemeenschappelijke overwegingen, die voor elk van de drie afzonderlijk gelden. Dit kan ik eenvoudig niet anders interpreteren dan dat het collectieve gratie is.

Voorts heeft de Minister gezegd, dat in dit kamerdebat de algemene aspecten aan de orde zijn. Ik kom daarop straks nog even terug, maar ik vraag nogmaals: als wij spreken over algemene aspecten van de voortgezette gevangenhouding, waar blijft dan het oordeel van de Regering - ik heb het niet wezenlijk aangetroffen - over de algemene aspecten en de algemene gevolgen, die de vrijlating met zich meebrengt?

Mijnheer de Voorzitter! Dit brengt mij tot de vijfde opmerking. De Regering heeft gezegd, dat zij het herhalen van een discussie voor de betrokkenen zodanig pijnlijk acht, dat dit voor haar mede een reden is tot vrijlating over te gaan om op deze manier verdere discussies te vermijden; zo heb ik het althans begrepen. Ik blijf nu steeds weer de vraag stellen, waarom kan de Regering deze afweging maken en hoe durft zij deze afweging te maken? Waaraan meet zij het af? Waaraan ontleent zij het recht om te zeggen, dat zij zal beoordelen, waar de grootste groep van de getroffen en dat anders meent, dat de eenmalige amputatie van vrijlating minder pijnlijk is dan de eventuele voortgezette discussie?

Ik geloof, dat dit de grote kloof is die ons gescheiden houdt: het honoreren van gevoelens, niet alleen van de slachtoffers, maar van duizenden Nederlanders, of het laten overwegen van aspecten van de rechtsstaat en daarmee het niet honoreren van die gevoelens. De Minister heeft gezegd: „Ik kan slechts proberen recht te doen”. Dat is juist, maar hij zal de overweging ook dienen te laten gelden, duidelijker dan in enig stuk naar voren is gekomen, duidelijker ook dan in het antwoord van de Regering is uitgekomen, voor de duizenden, die in het antwoord van de Regering wel steeds zijn genoemd, maar die noch gewogen, noch geteld zijn.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb een zesde opmerking, die ik met uitermate grote tegenzin moet maken. Ik heb gevraagd: Wat verstaat de Regering onder de term „daadwerkelijke verbondenheid met de slachtoffers”? De Minister heeft toen drie dingen gezegd. Hij heeft gezegd: een verder onderzoek naar de mogelijkheden van behandeling. Hij heeft gezegd en niet nader gespecificeerd: wat verder kan worden gedaan aan de solidariteit, en hij heeft medegedeeld, dat de Staatssecretaris mevrouw Van Veenendaal in de Eerste Kamer heeft gezegd, dat zij

Voogd

binnen de kortst mogelijke tijd een passende voorziening voor de slachtoffers naar voren zal brengen. Het heeft ons uitermate pijnlijk getroffen, dat nu, op dit moment, nu nog maar enkele maanden geleden deze Regering zich hardnekkig heeft verzet tegen een pensioenregeling voor de joodse slachtoffers en nu nog maar enkele maanden geleden de Regering op uitdrukkelijke wens van de Kamer althans heeft besloten de bestaande regeling uit de bijstandssfeer te halen, bij uitstek in dit debat dit punt naar voren wordt gebracht. Ik heb uitdrukkelijk nagelaten, daarover zelf te spreken, op een punt dat ons zeer ter harte gaat. Ik heb dit nagelaten, omdat ik de relatie met het vraagstuk van de drie uitdrukkelijk niet wilde leggen. Wij ervaren het als uitermate grievend voor de slachtoffers, dat dit nu, bij dit onderwerp, wel ter sprake komt.

Eén van de deelnemers aan de hoorzitting heeft op een gegeven moment uitgeroepen: „Wij laten ons niet afkopen”. Wij vinden het volstrekt ongeoorloofd en ook wat stuitend, dit nu aan de orde te stellen. Mevrouw Cornelissen heeft bij interruptie tijdens de hoorzitting gezegd: „Ik zou een vraagteken achter dit element in de discussie willen plaatsen”. Ik moet tot mijn spijt constateren, met enige bitterheid, dat de Regering er niet alleen geen vraagteken achter plaatst, maar dat de Regering achter de relatie tussen die twee vraagstukken een uitroepteken heeft geplaatst.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom tot mijn laatste opmerking. Er is bij voortdurend door de Regering naar voren gebracht, dat de ten koste van zoveel offers bevochten rechtsstaat eist, dat de straf wordt beëindigd, omdat die straf behoort te passen in onze rechtsstaat, maar alweer heb ik voortdurend en pijnlijk de overweging gemist, of de vrijlating wellicht in onze rechtsstaat zou passen. De Minister heeft gezegd: De slachtoffers zelf mogen niet beslissen. Dat is op zichzelf juist, maar ik heb al weer pijnlijk de overweging gemist, of misschien onder deze omstandigheden hun mening voor ons beslissend zou kunnen zijn.

De Minister heeft gezegd: Ik wil er geen twijfel aan laten bestaan, dat er geen aanspraak op het herkrijgen van vrijheid van de drie bestaat. Als zij de gevangenis verlaten - zo heeft hij gezegd - dan zou dat zijn, omdat ons land dat als rechtsstaat zou vergen. Nogmaals, ik heb ook daarbij gemist de overweging wat onze rechtsstaat eigenlijk zou vergen aan het niet uitermate pijnlijk kwetsen van de gevoelens van tienduizenden Nederlanders.

De Minister heeft zich afgevraagd: moeten de gevoelens van de zuiverheid van ons rechtsbestel eigenlijk niet wijken voor de gevoelens van de vervolgd? Het antwoord van de Regering daarop is geweest: neen, die moeten niet wijken. Dit antwoord is helaas symptomatisch, want de afweging van de gevoelens is wat de Regering wel zegt en wat de Regering naar ik aanneem ook voelt, maar wat zij volstrekt niet honoreert. Dat vooral heeft ons zo bitter teleurgesteld, dat nergens in het antwoord wezenlijk is geraakt aan de gevoelens van die duizenden Nederlanders, slachtoffers en niet-slachtoffers.

Zelfs de man die als hoofdpersoon in de film fungeerde, de heer Telling, is door de Regering verkeerd begrepen. De Minister heeft hem in het debat ter sprake gebracht door te zeggen: hij heeft duidelijk uitgesproken dat, toen de bevrijding voor hem kwam, hij geen wraakgevoelens meer had. Dat is juist; ik heb dit ook gehoord. Ik heb echter, met name tijdens de hoorzitting, ook vernomen dat deze zelfde man zich tegen vrijlating heeft uitgesproken. Als wij deze man in dit debat betrekken dan had ook dat gezegd behoren te worden.

De heer Telling heeft gezegd:

„Daarom zeggen wij, oud-gevangenen van het concentratiekamp Sachsenhausen: wij zijn tegen gratiëring. Geen eratie. Niet loslaten, Zitten laten. Niet meer over babbelen.”

Dit citaat heb ik gemist in het antwoord van de Regering. Het is helaas het beste bewijs voor het onbegrip van de Regering voor wat er in Nederland momenteel leeft, voor wat wij naar voren hebben gebracht als een centraal punt: de vereen-

Voogd e. a.

zaming, de smeekbeden van duizenden Nederlanders om hen alseblieft eens te begrijpen! Dát heeft de Regering niet begrepen. Mijnheer de Voorzitter! Dit is een bittere, het is in dit debat een bijna huiveringwekkende constatering.

De Voorzitter: Door de heer Voogd wordt, ter vervanging van de door hem en andere leden aanvankelijk voorgestelde motie (11 714, nr. 7) een nieuwe motie voorgesteld, luidende:

„De Kamer,

gelezen de brief van de Minister van Justitie van 16 februari 1972 betreffende de drie te Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers;

gehoord de discussies;

geeft het kabinet in ernstige overweging het in genoemde brief aangeduide voornemen niet ten uitvoer te brengen,

en gaat over tot de orde van de dag.”

Deze motie is mede-ondertekend door de heren Berkhouwer, Wolff, mevrouw Goudsmit, de heren K. A. Keuning en Wiebenga.

Mevrouw **Haars** (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben er behoefte aan met enkele woorden te repliceren, omdat dit debat toch wel zeer diep ingrijpt in de gevoelens van ons volk en thans tevens is toegespitst op een motie. Wij stellen met nadruk vast, dat onze mening tot stand is gekomen, nadat wij de stukken hadden gelezen en herlezen en nadat wij alles wat ons op de hearing werd voorgehouden op ons hadden laten inwerken.

Nu is daarbij gekomen het antwoord van de Minister.

Wij hebben er waardering voor gehad, dat de Minister de moed had een persoonlijke stellingname uit te spreken. Ook zijn zakelijk-juridische benadering heeft ons aangesproken. Juist voor de soberheid van zijn antwoord zijn wij hem dankbaar geweest.

Het vraagstuk waarover wij thans spreken, is echter zo diep menselijk en zo moeilijk, dat het nauwelijks mogelijk is om voor 100 pct. vóór of tegen te zijn. Ik betreur het dan ook als wij elkaar hier te zeer proberen vast te pinnen op een exacte mening over uitbanning van de drie of voortzetting van de straf, al is de motie nu inderdaad veel subtieler geformuleerd dan tevoren. De Regering heeft nu toch onze mening voldoende gehoord? Elke beslissing is immers honorabel. Voor elke beslissing zijn eerlijke argumenten. Het zal de Regering uiteindelijk moeten zijn, die na zeer ampele overweging, in alle oprechtheid, een beslissing neemt, de Kamer gehoord. Meer niet.

Voor ons is er slechts de hoop, dat de beslissing ook door ons hele volk zal worden verstaan, hoe die beslissing ook uitvalt, al hoopt de meerderheid van onze fractie, dat wij deze drie nu maar zo snel mogelijk kwijtraken.

De heer **Ahna** (S.G.P.): Mijnheer de Voorzitter! Het verhaal wordt centonig. Het antwoord van de Minister heeft ook ons teleurgesteld. Persoonlijk kreeg ik slechts op één punt een reactie. Nieuwe dingen kwamen eigenlijk niet ter sprake.

Het betoog van de Minister was een exegese van de tekst van de brief van 16 februari. Ik heb toch wel sterk de indruk gekregen, dat de Minister zich sterk blijft vasthouden aan de idee van individuele beëindiging van de straf voor de drie in ene vrijlating.

Nieuw slechts was de aankondiging, dat op verschillende departementen, die erbij betrokken zijn, maatregelen worden bevestigd om tegemoet te komen in de vele noden, die openbaar zijn geworden. Hoe loffelijk dit initiatief ook moge zijn, wij geloven, dat het nu toch niet het moment was om deze dingen in uitzicht te stellen. Het heeft iets van het vergulden van een bittere pil. Er wordt opnieuw een stigma ingebrand, namelijk de onontkoombare suggestie, dat het felle protest zou zijn opgezet om materiële voordelen in de wacht te slepen.

Dan rijst de vraag: Is het leed dan toch geen leed? Het negeert de roep: Doe ons recht! Beluistert de Regering dan in de

Abma e.a.

vele emoties geen roep naar recht? Dit heeft ook alles te maken met de rechtsstaat, waar de Minister over gesproken heeft.

Naar ons inzicht is de kardinale fout, dat de Minister de kwestie helemaal abstraheert, volkomen academisch heeft benaderd. Los van alles wil de Minister een regel laten gelden, namelijk deze, dat in ons land dwars door alles heen zich een rechtsstaat moet verwelkelijken, ook dwars door deze emoties heen. Kan de nood, die wetten breekt, ook deze regel, die ons koud en koel aandoet, niet breken? Wie kan uitmaken, of de straf volkomen zinloos is?

Ik heb vanmiddag gesproken over het monument van de herinnering in Jeruzalem, Jaad Wascheem, waar het beeld van Job staat, de man die gezegd heeft: Och, dat mijn verdriet recht gewogen werd, het zou zwaarder zijn dan het zand van de zeeën. De Kamer heeft het gevoel dat de betogen niet voldoende zijn gewogen. Wat moet het dan wel zijn als dit bittere verdriet niet recht wordt gewogen?

De nood kan wetten breken. Wij willen ook onszelf die vraag voorleggen. Wij hebben in eerste termijn al onze staatsrechtelijke bezwaren tegen de motie uitgesproken. Het stelde ons echter uitermate teleur, dat de Minister ons standpunt op staatsrechtelijke gronden eigenlijk een beetje heeft uitgespeeld tegen ons levensgroot bezwaar tegen de vrijlating. Daarom willen wij ook onszelf ernstig de vraag stellen, of de nood de regel die wij onszelf hebben gesteld niet moet doorbreken bij het bepalen van ons standpunt ten opzichte van de motie.

Mejuffrouw Goudsmid (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Een van de weinige goede aspecten van het antwoord van de Regering is dat ik nu namens de gehele fractie kan spreken.

Ik wil allereerst nog even spreken over het karakter van deze bijeenkomst. Ik heb in eerste termijn zeer nadrukkelijk aan de Minister gevraagd wat het karakter van deze bijeenkomst naar zijn mening is. Ik was niet de enige die deze vraag stelde. Het is mij opgevallen - ik heb misschien iets te emotioneel gereageerd - dat de Minister-President daarop niet heeft geantwoord. Ik vraag de Minister-President zeer nadrukkelijk - ik weet niet of ik het nog nadrukkelijker kan dan ik het in eerste termijn heb gedaan - mede te delen hoe hij deze bijeenkomst vandaag ziet.

Minister-President Biesheuvel: Het zal gebeuren.

Mejuffrouw Goudsmid (D'66): De Minister van Justitie heeft aan de ene kant gezegd, dat het oordeel van de Kamer zwaar zal wegen en aan de andere kant dat hij haar niet bevoegd achtte een motie als deze aan te nemen. Hij is van mening, dat de motie de Kamer uitnodigt een oordeel te geven dat haar niet past. Zijns inziens zou zij bij aanvaarding van die motie op de stoel van de Regering gaan zitten. Ik vind dat uitermate ongelukkig uitgedrukt. De heer Berkhouwer heeft dat ook al met naar mijn mening goede staatsrechtelijke argumenten betoogd. Ik begrijp niet hoe de Minister deze twee uitspraken met elkaar kan rijmen. De Kamer is nu eenmaal een college dat zijn oordeel niet anders dan in een motie kan uitspreken. Ik begrijp niet hoe de Regering kan zeggen, dat het aannemen van een dergelijke motie de Kamer niet past. Ik vraag de Minister-President dan ook met grote nadruk hoe hij het karakter van die motie ziet als zij wordt aangenomen.

De Voorzitter: Ik merk op, dat een nieuwe motie aan de orde is. De oude motie is ingetrokken. Over de nieuwe motie kan de Minister echter nog niet hebben gesproken.

Mejuffrouw Goudsmid (D'66): Ik meen dat het verschil tussen beide moties op dit punt niet enorm groot is. Ziet de Regering het anders, dan hoor ik het graag.

De Voorzitter: Dat heb ik niet opgemerkt. Ik heb alleen gezegd, dat een andere motie aan de orde is. Waardeoordelen laat ik verder aan de Kamer over.

Goudsmid

Mejuffrouw Goudsmid (D'66): Zegt de Minister-President dat het de Kamer past deze motie aan te nemen en dat de Regering haar zal uitvoeren, zich althans aan haar zal storen, dan zal niemand gelukkiger zijn dan ik.

Ik begrijp niet hoe die twee uitspraken van de Minister, over de eerste motie, mijnheer de Voorzitter, met elkaar te rijmen waren. Ik begrijp ook niet hoe die uitspraak te rijmen is met een brief van de Minister-President van 22 februari, gericht aan een mevrouw die haar lijdensgeschiedenis de vorige week in „Het Parool” heeft laten optekenen. Zij heeft mij die brief gegeven met de uitdrukkelijke toestemming daaruit te citeren.

De Minister-President schrijft daarin over dit debat, dat de beslissing die ons volk gezamenlijk, gerepresenteerd door volksvertegenwoordiging en Regering, moet nemen, een hoogst pijnlijke is. Over dat laatste kunnen wij het misschien eens zijn. Als de Minister-President echter schrijft dat ons volk gezamenlijk, gerepresenteerd door volksvertegenwoordiging en Regering, die beslissing moet nemen, dan kan ik niet inzien hoe de Minister van Justitie, sprekend namens de Regering, kan zeggen dat het oordeel van de Kamer over een dergelijke beslissing, neergelegd in een motie, voor de Regering zwaarwegend, maar meer ook niet zal kunnen zijn.

Graag zou ik hierover - de Minister-President heeft het nu toegezegd - een zeer duidelijk antwoord van de Minister-President ontvangen.

Ik heb nog een aantal opmerkingen over de inhoudelijke kant van de zaak. De eerste is misschien de minst belangrijke, maar toch is deze een beetje tekenend voor de manier waarop de Regering ons hier inlicht, hier met ons discussieert, misschien alleen maar ons hier „hear”. Het betreft de uitkeringen die de drie zouden wachten als zij naar Duitsland teruggaan. De Minister van Justitie heeft gezegd dat hij gecontroleerd heeft dat hun dan geen uitkeringen te wachten staan. In eerste termijn heb ik verwezen naar de Duitse jurisprudentie. Ik heb hier voor mij het vonnis van de tweede Senaat van het Bundesverwaltungsgericht van Braunschweig. Ik zal de betreffende overwegingen vertalen:

„dat het hof verder terecht heeft aangenomen dat volgens die en die paragraaf diegenen, die door hun gedrag gedurende de heerschappij van het nationaal-socialisme tegen de grondbeginselen van de menselijkheid of de grondbeginselen van de rechtsstaat in de zin van die en die wet hebben gehandeld, recht hebben op een dergelijke verzekering.”.

Op de volgende pagina staat: ... dat de aanspraak op rente uit deze pensioenverzekering, ook bij het zwaarste vergrijp tegen de gemeenschap niet vervalt. Dat is een uitspraak in de zaak-Klagges. In de zaak-Milch - dat is een generaal van de luchtmacht, die de rechterhand is geweest van Goering en die door het Nürnbergse tribunaal tot twintig jaar gevangenisstraf is veroordeeld, maar desalniettemin in 1957 is vrijgekomen - heeft het desbetreffende gerecht uitgemaakt dat hij weliswaar veroordeeld is wegens oorlogsmisdaden, maar dat dat niet uitmaakt, omdat dat een buitenlandse, althans geen Duitse rechtbank was en omdat die niet kan uitmaken dat een Duitser oorlogsmisdaden heeft begaan zodanig dat hij niet in aanmerking komt voor pensioen.

Dit is niet de hoofdvraag, maar ik vind dit toch wel tekenend voor de wijze waarop dit debat wordt gevoerd.

De Minister van Justitie heeft gezegd - de heren Voogd en Wolff hebben het al voor mij gememoreerd - dat het zo dringend, of dwingend, nodig is de drie vrij te laten, in het belang van onze rechtsstaat en dat haast geboden is, omdat de beslissing geen uitstel kon lijden. Waarom niet? Wat is die dringende haast van die beslissing? Konden de heren geen minuut langer wachten? De Minister van Justitie heeft gezegd dat niet zozeer met hun wensen rekening werd gehouden, maar als zij gratie vragen - zo ben ik geneigd te denken - wiens wens is het dan anders? Het is toch niet de wens

Goudsmit

van de Regering op zichzelf om hen naar huis te sturen? Waarom was die haast zo dringend geboden?

Waarom zegt de Minister van Justitie in zijn juridisch betoog dat de zin van de straf is verloren? Dat betekent, dat heb ik zelf ook gezegd, dat resocialisatie van deze mensen niet meer zo goed denkbaar is. Heraanpassing aan de maatschappij hoeft voor ons niet.

Is het nu werkelijk zo dat de Minister ondanks alle brieven en telegrammen, die hij ook gekregen heeft, ondanks de hoorzitting, ondanks het debat in deze Kamer, geen andere zin ziet van de straf van deze drie dan als een straf gericht op hen, in verhouding tot henzelf?

Ziet hij werkelijk niet, dat die straf – men kan erover van mening verschillen, of het juist is of niet – naar het oordeel van zeer vele Nederlanders, niet alleen de betrokkenen, ook om andere redenen zin heeft? Laten wij dan maar een keer zeggen, dat voor velen de vergelding, die misschien tegenwoordig niet meer in onze strafrechtsethiek hoort, voor zeer velen ten aanzien van deze drie wel een zekere zin heeft. Ontkent, negeert de Minister van Justitie die zin dan? Is dat aspect in het geheel niet ter sprake gekomen, heeft het in het geheel niet in de gedachten van de Minister meegeleefd? Hij heeft er althans – ik zeg het niet met vreugde – in het geheel geen uiting aan gegeven, behalve inderdaad door te zeggen, dat voor de slachtoffers gezorgd wordt. Dat is echter toch niet wat ik bedoel.

Ik wil nog wat zeggen over het probleem van de collectieve of individuele gratieverlening. Het is inderdaad een merkwaardige geschiedenis aan het worden. Op 29 september 1969 – niet zo lang geleden dus – schrijft de toenmalige Minister van Justitie, Polak, letterlijk in een brief aan de Kamer:

„De onderzoeken, gedaan naar aanleiding van elk dezer gratieverzoeken, hebben ten aanzien van geen der drie veroordeelden zodanige feiten of omstandigheden aan het licht gebracht, dat thans door een verlichting van de straf andermaal hantering van het gratierecht zou zijn te rechtvaardigen.”

Dat was 29 september 1969. Inmiddels moeten dus nieuwe gratieverzoeken zijn ingediend. Er moeten nieuwe onderzoeken zijn ingesteld. Dat heeft – de Minister van Justitie heeft het in de Eerste Kamer gezegd – een lange tijd geduurd. Hoe kan het nu, dat binnen tweeënhalf jaar na die brief van de toenmalige Minister van Justitie, er zoveel persoonlijke feiten bij elk van die drie veranderd zijn, dat er opeens wel reden is tot die gratie? Is het niet zo, dat de Minister van Justitie, de Regering, heeft gezien, dat de weg, die Minister Polak wilde inslaan, niet door de Kamer werd gevolgd en dat hij een andere weg heeft gekozen, namelijk die van collectieve gratie? In de brief van Minister Van Agt aan de Kamer van 16 februari staat, dat naar het oordeel van de Regering de gevangenisstraf van de drie oorlogsmisdadigers ongeveer 27 jaar heeft geduurd en thans een einde behoort te nemen. Dat is duidelijk een collectieve overweging. Die straf heeft voor ieder van hen 27 jaar geduurd, maar als de Minister dat zou bedoelen met individuele in plaats van collectieve gratieverlening, dan moet ik toch wel met de heer Bremen zeggen, dat het een zeer zware wissel is op de geloofwaardigheid van deze argumentatie van de Regering.

Wat kunnen er anders voor verschillen zijn? De Minister van Justitie heeft zich daarover wel uitgelaten in die zin, dat er natuurlijk algemene aspecten zijn, maar dat er toch verschillende omstandigheden zijn, die bij deze drie mensen verschillende beoordelingen mogelijk maken. Wat zijn die verschillen dan? Is het dat de een tien jaar ouder is dan de andere twee, dat de een nog ergere misdaden heeft begaan dan de anderen of misschien naar het oordeel van de Minister van Justitie iets minder erge misdaden? Hoe kan de Minister ook maar in de verste verte aannemelijk

Goudsmit e. a.

maken – hij wil de adviezen niet overleggen; hij zal naar ik aanneem de gratiebesluiten en de motivering daarvan ook niet willen overleggen – dat hier van een individuele gratieverlening op grond van dringende bijzondere omstandigheden van het geval zelf sprake is? Wat bedoelde de Minister bovendien, toen hij zei, dat er passende voorwaarden werden gesteld? Betekent het, dat zij niet meer naar Nederland mogen terugkomen? Zo ja, dan vind ik „passende voorwaarden” een merkwaardige omschrijving daarvan. Wat voor voorwaarden kan de Minister anders stellen, die in Duitsland afdwingbaar zijn? De Regering zal zich herinneren, dat bij Lages voorwaarden zijn gesteld, namelijk dat hij terug moest komen en dat dat niet tot vervulling van die voorwaarden heeft geleid.

Ik ben – dat zal duidelijk zijn – in genen dele overtuigd door het betoog van de Regering in eerste termijn. Dat had ik eerlijk gezegd ook niet verwacht. Maar ik ben wel in hoge mate teleurgesteld door het betoog van de Regering, door de argumentatie en door het niet aanvoelen door wat ook anderen dan mij in deze Kamer beweegt. Dat ik zo teleurgesteld zou zijn, had ik eerlijk gezegd niet verwacht.

De heer **Jongeling** (G.P.V.): Mijnheer de Voorzitter! Het kardinale bezwaar dat wij hebben tegen het betoog van de Minister is, dat hij het strafrecht uitsluitend sociologisch heeft benaderd. De Minister heeft herhaald wat hij in de memorie van antwoord ook heeft gesteld, nl. dat als door bestraffing geen redelijk doel meer wordt bevorderd, de straf moet ophouden. Hij heeft gesteld, dat zulks voor het commune recht geldt. Dat erkent iedereen ook voor het commune recht, volgens de Minister. Voor buitengewone gevallen als thans aan de orde, geldt meent hij, die algemene instemming niet. Hij zelf vindt echter dat ook deze gevallen ertoe behoren. Het is voorts uit de memorie van antwoord duidelijk geworden, dat het element van vergelding voor de Minister niet behoort tot de „redelijke doeleinden”, die met voorzetting van de straf kunnen worden bevorderd.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil er geen misverstand over laten bestaan, dat onze fractie èn voor de gewone gevallen èn voor de bijzondere gevallen het element van de vergelding, dat in de straf behóóft te zitten, niet wil wegcijferen. Voor gewone gevallen wenst zij dit niet te doen en ook niet – en in nog sterkere mate – voor deze bijzondere gevallen.

Dat standpunt van ons behoeft nog niet in alle gevallen uit te sluiten, dat na het broddelwerk van 1952 en na al hetgeen daarop is gevolgd, individuele gratiëring in bepaalde gevallen ernstig wordt overwogen. Dat heb ik in eerste instantie ook wel zeer duidelijk gesteld.

Door de onzuivere procedure die de Regering mede op aandrang van de Kamer heeft gevolgd, heeft zij, dunkt ons, deze mogelijkheid nu zelf afgesneden. Na afweging van alle thans aanwezige factoren zijn wij dan ook van mening – nu de wonden weer zo open liggen – dat moet worden voorkomen, dat vrijlating het leed van duizenden zal verzwaren en misschien de dood van sommigen zal veroorzaken. Dit laatste zal bij ons het zwaarste wegen. Op dit kardinale punt heeft de Regering ons niet kunnen overtuigen van de juistheid van haar beleid in de omstandigheden, zoals zij nu zijn geworden.

De heer **K. A. Keuning** (DS'70): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb in eerste termijn gepoogd op korte en zo terughoudend mogelijke wijze bij dit gewichtige en pijnlijke debat ons standpunt weer te geven. Ik sprak namens een belangrijke meerderheid en namens een kleine minderheid van onze fractie; beide hadden mij dat vertrouwen geschonken. Ik verheugde mij er ook over, dat de Kamer de discussie, voor zover ik het kon overzien, in eerste termijn op een zodanige wijze heeft gevoerd, dat geen afbreuk werd gedaan aan de ernst van de problematiek.

Na de vele sprekers heeft de Regering geantwoord. Ook ik heb in de redevoering van de Minister geproefd, wat ik in

K. Keuning

de afgelopen weken telkens weer heb geproefd. De Minister heeft zijn best gedaan zijn standpunt zo evenwichtig mogelijk weer te geven. Dat heeft hij gedaan in een zakelijk, een rechts-sociologisch betoog. Dat hij daarbij opnieuw beoordelingsfouten heeft gemaakt, moet mij echter wel van het hart.

Ik zei reeds, dat een meerderheid van mijn fractie zich duidelijk niet kon vinden in het standpunt van de Regering. Aan de argumenten, die de Minister in zijn brief en in de memorie van antwoord heeft opgesomd, heeft hij geen nieuwe toegevoegd. Hij heeft ze wel herhaald. Hij heeft ze opnieuw op een rijtje gezet, maar hij is toch weer telkens teruggevallen op het commu-ne-strafrecht, op het gewone strafrecht. Van daaruit redenerende heeft hij zijn stellingen, zijn standpunt verdedigd.

Ik zal nu niet spreken over de aanvang van zijn rede. Het was stellig goed bedoeld, maar was dat nu wel een wijze aanvang? Ik zal ook niet spreken over een aantal onderdelen van het betoog, maar op één punt moet ik toch stellig wijzen.

Ik heb in mijn speech niet uitvoerig over de staatsrechtelijke kanten gesproken. Ik heb deze aspecten wel aangestipt, maar ik heb mij opzettelijk geconcentreerd op de menselijke kant ter wille van al degenen die door dit probleem lijden en onder spanning leven. De staatsrechtelijke problemen heb ik opzettelijk zo kort mogelijk besproken.

Alle water van de zee wast echter niet af, dat de Minister mede een aantal staatsrechtelijk ingewikkelde situaties heeft geschapen; hij heeft een staatsrechtelijke hink-stap-sprong uitgevoerd. De Minister heeft bij brief aan de Kamer gevraagd, ons te concentreren op een hoofdprobleem, namelijk wel of niet vrijlaten van de drie. Nu heeft de Minister echter gezegd – het is bijna een hoofdargument geworden – dat hij al bezwaar heeft tegen de motie, die op zichzelf naar mijn mening uiterst sober is, omdat zij staatsrechtelijk niet zou passen.

Hierbij rijst wel de vraag, of de Minister ten aanzien van de gewijzigde motie hetzelfde standpunt inneemt.

De Kamer heeft dus een korte brief gekregen, waarin de Regering een voorlopig standpunt kenbaar heeft gemaakt. Een deel van de Kamer doet een poging, zo sober mogelijk te zeggen waarom dit deel tegen is; dit wordt gedaan in de vorm van een motie. Het antwoord van de Minister is eigenlijk staatsrechtelijk belerend geweest, alsof van zijn kant de staatsrechtelijke perfectie is betracht in deze zaak, alweer met aantekening van de zoëven gestelde vraag omtrent de gewijzigde motie.

Ik wil vragen, of de Minister de tegenstanders hoofdzakelijk op de inhoud van de zaak zelf wil bestrijden. Laat hij in een poging om de meerderheid te overtuigen nieuwe argumenten aanvoeren en vragen beantwoorden. Laat hij dan opnieuw de zaak belichten. Laat hij dan de tegenstanders, die zich niet in stellingen hebben ingegraven maar die zo nu en dan niet aan de indruk kunnen ontkomen dat de Minister het wel heeft gedaan, in de gelegenheid stellen, zijn argumenten opnieuw te wegen. Dit is naar mijn mening niet voldoende gelukt.

Dit doet niets af aan mijn overtuiging, dat de Minister zijn uiterste best heeft gedaan om zich in te leven in de problematiek en in de gevoelens van anderen. Dat dit bij de één wel en bij de ander misschien niet verkeerd is overgekomen, laat ik nu verder onbesproken. Het gaat mij niet om woorden; het gaat mij zeker ook niet om het vermogen om te spreken, maar om hetgeen men aanvoelt.

De tegenstanders hebben het waarlijk niet eenvoudiger dan de voorstanders, maar zij kunnen ook niet anders omdat zij het zo zien en zo beleven.

Ik herhaal nadrukkelijk dat mijn politieke kritiek niets te maken heeft met persoonlijke kritiek. De integriteit van de Minister is voor ons niet in het geding geweest en is dat nog niet. Het gaat ons ook niet om en tegen de Minister; het gaat ons om de zaak die op zich zelf al pijnlijk genoeg is. Ik meen niet dat wij de zaak dienen door het voeren van heftige discussies; ik meen ook niet dat de diepste beroering altijd het beste in luide bewoordingen tot uitdrukking komt.

K. Keuning e. a.

Ik wil opnieuw een beroep op de Regering doen, en ik herhaal wat ik straks heb gezegd, niet te schromen haar standpunt te wijzigen indien de meerderheid van de Kamer van dit gevoelen blijk geeft.

De heer **Koekoek** (B.P.): Mijnheer de Voorzitter! Het antwoord van de Minister van Justitie kwam eigenlijk hier op neer, dat het een herhaling was van hetgeen in de memorie van antwoord staat. Hij heeft in andere bewoordingen hetzelfde gezegd. Daaruit trek ik de duidelijke conclusie, dat de Minister van Justitie geen enkele rekening heeft gehouden met alles wat van de kant van de Kamer naar voren is gebracht, aangaande zijn voorstel om de drie vrij te laten. Dat vind ik een grote aantasting van de democratie, afgezien van de vraag of een Minister of een Regering daartoe het recht heeft en vooral gezien het feit dat hij later in zijn betoog zegt dat bij de beslissing van de Regering het oordeel van de Kamer ernstig zal worden afgewogen.

Dit zijn tegenstrijdige uitspraken; ik heb een paar uitspraken van hem, die zinloos zijn, geciteerd. Om nu de slachtoffers toezeggingen te doen, lijkt helemaal nergens op. Wij allen weten dat wij daarmee enige jaren bezig zijn, ook door de motie van de heer Voogd – de Minister heeft deze aangehaald, hetgeen ik niet heb willen doen, maar nu zeg ik er ook wat van –; toen het niet meer was tegen te houden, werd een gelijk-luidende motie door de regeringspartijen ingediend. Nu zegt de Minister: Slachtoffers, wees maar rustig, wij zullen straks met financiële steun komen en laat mij nu maar begaan om de drie oorlogsmisdadigers vrij te laten.

Voorts heeft de Minister gezegd, dat levenslang eigenlijk op zijn hoogst 27 jaar zou mogen zijn. Daarover hebben wij toevallig in de memorie van antwoord niets gelezen. Ik heb het trouwens ook nooit eerder gehoord. Wij weten dat er in normale omstandigheden gratie wordt verleend, maar niet in alle omstandigheden. Laten we in dit geval even denken aan dr. O. Hij zit twintig jaar, maar die heeft ten hoogste twee mensenlevens op zijn geweten. Dat is een duizendste deel van de mensen, die nu 27 jaar gevangens zitten. De Minister spreekt telkens over een gevangenisstraf van 27 jaar. Ik wil de Minister – ik had het liever niet gedaan, maar het is hoogstwaarschijnlijk voor deze Minister en ook voor de Minister-President nodig het te doen – herinneren aan de televisie-uitzending over Aus der Fünten. Ik ga hierop niet verder in, maar ik hoop dat goed wordt begrepen dat er geen sprake is van een gevangenisstraf, zoals de slachtoffers die hebben gekend. Zij werden weggehaald en door de Nederlandse politie werd nog niet eens gezegd, waarheen zij werden gebracht. Later moest de familie na maanden uitzoeken waar zij uiteindelijk waren. Er was geen enkel bezoek mogelijk. Dat was de gevangenisstraf die toen werd gegeven.

De Minister heeft gezegd dat hij daarvan wel alles weet en dat hij het heel goed kan aanvoelen. Uit de beantwoording is echter gebleken dat dit niet waar is. Wel heeft hij aangevoeld dat het gebruik van het woord „ariër” verkeerd is gevallen en daarom nam hij het terug. Volgens mij zit er nog een bedoeling achter, namelijk om zodoende een situatie te kweken, waarin wij meer van hem zullen nemen voor wat de vrijlating van de oorlogsmisdadigers betreft.

Ik ben ervan overtuigd, dat door de vrijlating van de oorlogsmisdadigers de Minister veel harder op de harten trapt van de tienduizenden slachtoffers in Nederland. Dat is veel en veel erger dan het gebruik van het woord „ariër”. Niettegenstaande hij weet wat er allemaal in het land leeft, waarvan hij, zoals hij zegt, kennis heeft genomen met ontsteltenis, gaat hij gewoon door met opnieuw aan te kondigen dat hij van mening is dat de oorlogsmisdadigers kunnen worden vrijgelaten.

Op mijn voorstel, dat ik ook bij de vorige Minister van Justitie heb gedaan, een kleine wetswijziging aan te brengen, zodat gratieverzoek voor de drie van Breda niet meer mogelijk is, gaat hij helemaal niet in. Hij praat er niet over.

Koekoek e. a.

De Minister gebruikt in dit verband het woord „uitstoten”, hetgeen dan gunstig moet klinken in de oren van de oorlogsslachtoffers. Ik vind het bijzonder onverstandig van de Regering om in deze situatie nog verder door te gaan, ik vind het vooral onverstandig van de Minister-President, iemand met politieke ervaring. Ik kan er inkomen, dat dit niet het geval is met de Minister van Justitie, maar dit is wel het geval met de Minister-President en – ik herhaal het – ik vind het dan ook hoogst onverstandig om op de ingeslagen weg voort te gaan.

Mijnheer de Voorzitter! Ik vertegenwoordig 70 000 kiezers, die mij tot nu toe geen van allen hebben tegengesproken en de Minister heeft desondanks geen enkele aandacht besteed aan hetgeen ik heb gezegd. Nu is dit meer gebeurd, maar nu ik mij geheel heb aangepast aan het verzoek van de Regering om de zaak sober te houden, had ik toch wel antwoord verwacht. Dit is echter niet gebeurd en dit sterkt mij in de mening, die reeds enige dagen geleden bij mij heeft postgevat, dat er reeds internationale afspraken zijn gemaakt om deze drie oorlogsmisdadigers vrij te laten. Ik zou hierop graag een antwoord van de bewindslieden willen hebben.

Mijnheer de Voorzitter! Verder wil ik nog een paar concrete vragen stellen waarop, naar ik verwacht, ook een antwoord zal worden gegeven.

In de eerste plaats wil ik vragen, als de drie oorlogsmisdadigers worden vrijgelaten, wat er gebeurt met mensen, die tot tien, vijftien, twintig jaar gevangenisstraf zijn veroordeeld; ik denk nu aan het geval dr. O. Ik wil niet voor deze mensen pleiten, maar aangezien ik democratisch ben ingesteld, ben ik tegen discriminatie waarvan sprake zou zijn als deze drie werden vrijgelaten.

In de tweede plaats wil ik vragen of de drie oorlogsmisdadigers het waard zijn, dat onze Minister van Justitie deze dagen door rechercheurs moet worden beveiligd. Heeft de Minister als hij de zaak per se wil doorzetten, dit ervoor over?

Mijnheer de Voorzitter! Ik steun de motie Voogd, zoals ik ook de eerdere versie van deze motie heb gesteund. Ik hecht er echter weinig waarde aan. Ik heb de indruk, dat deze Minister de motie naast zich zal neerleggen. Als nu blijkt, dat de Kamer in meerderheid tegen vrijlating is, moeten de grote partijen – ik kan het niet doen – de Minister nogmaals de gelegenheid geven zijn plannen op te geven. Blijkt dat de Minister niet van plan is, dit te doen, dan dient er een motie van wantrouwen tegen de Minister van Justitie te worden ingediend. Dit is de enige mogelijkheid om te voorkomen, dat hij de oorlogsmisdadigers loslaat.

(Applaus op de tribune).

De Voorzitter: Ik wil de toehoorders op de tribune waarschuwen, dat, als er weer tekenen van goedkeuring worden gegeven, zij het einde der vergadering niet zullen meemaken. Het is tot nu toe uitstekend verlopen, maar het moet ook zo blijven; anders moet men maar op een andere plaats naar de televisie gaan kijken.

De heer Te Pas (N.M.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb weinig toe te voegen aan de vele door de verschillende geachte afgevaardigden aan de bewindslieden gestelde vragen. Ik zou nog slechts een enkele vraag aan de Minister willen stellen. De Minister zei in zijn antwoord, dat de misdadigers bij gratie geen bijzondere vergoeding of pensioen zullen ontvangen. Dit materiële aspect valt in het niet bij het geestelijke aspect van mijn tweede vraag.

Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft in zijn antwoord onder andere gezegd: Bij terugkeer in Duitsland zullen passende maatregelen worden genomen, opdat zij niet – zo heb ik het althans begrepen – als martelaren zullen worden ingehaald. Ik zou gaarne van de Minister willen horen, welke garantie hij daarvoor kan geven.

De vergadering wordt te 1.06 uur geschorst en te 1.40 uur hervat.

Minister-President Biesheuvel

Minister-President Biesheuvel: Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag antwoorden op enkele vragen die mij zijn gesteld. Ik zou daaraan een opmerking van algemene aard willen laten voorafgaan.

Verschillende geachte afgevaardigden hebben gevraagd: Wat doet de Minister-President hier eigenlijk? Hij zegt niets!

Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof dat het voor ons allen en voor mij als Minister-President, juist dezer dagen, van belang is om heel goed te luisteren. Dit is de allereerste verklaring van mijn aanwezigheid hier. Ik wil heel goed luisteren met het oog op de beslissing, waarvoor het kabinet in de komende dagen staat. Ik heb het op prijs gesteld in de Kamer zelf aanwezig te zijn om alles van nabij te kunnen meemaken, niet te luisteren op Algemene Zaken via de radioverbinding die wij hebben, niet via de televisie, maar rechtstreeks in de Kamer, juist in verband met de belangrijke beslissing die wij in de komende dagen zullen moeten nemen.

Ik kwam hier ook om te luisteren vanwege de ernst van de zaak waarom het gaat.

In de derde plaats was ik hier om uitdrukking te geven aan het feit, dat het hier gaat om een zaak van algemeen regeringsbeleid.

Nu heeft de geachte afgevaardigde mejuffrouw Goudsmit mij gevraagd, wat nu eigenlijk de aard, het karakter van het debat is. Verschillende andere geachte afgevaardigden hebben dit in eerste termijn ook gevraagd. De heer Wiebenga vroeg het aan mijn ambtgenoot van Justitie, evenals de heer Voogd. Om praktische redenen hebben wij toen samen besloten, hoewel mejuffrouw Goudsmit deze en een andere vraag uitdrukkelijk aan mij had gesteld, dat mijn ambtgenoot zou trachten op die vraag een antwoord te geven. Het wordt door sommigen geen bevredigend antwoord geacht, maar hij heeft er bepaald wel een antwoord op gegeven.

Wat de aard van het debat betreft: De Minister van Justitie heeft het standpunt van de Regering nader gemotiveerd. Dat was wat ons betreft ook de primaire bedoeling. In zekere zin zou je kunnen zeggen dat het debat in deze Kamer een confrontatie van standpunten is. Juist in een aangelegenheid als deze is het uitermate moeilijk elkaar te overtuigen. Dit blijkt ook wel, want een gedeelte van de Kamer heeft al in de eerste ronde een motie ingediend, voordat de Regering gesproken had, waarmee ook standpunten die goed doordacht en hecht verankerd waren toch in de eerste ronde voor een groot aantal vastlagen, terwijl het in het algemeen toch gebruikelijk is, dat pas in tweede termijn, wanneer de Regering gesproken heeft, een motie wordt ingediend. Er zijn echter omstandigheden – het is niet de eerste maal – waarin de Kamer het wenselijk acht dat zo'n motie al in eerste termijn wordt ingediend. Daardoor wordt echter in sterke mate nog benadrukt, wat ik zelf heb genoemd een confrontatie van standpunten. Ik realiseer mij, dat wij er zelf een bijdrage aan hebben geleverd. Wij hebben het echter van onze kant op prijs gesteld ons standpunt nader te motiveren. Ik zeg niet „onze beslissing”; ik spreek over ons standpunt.

Het is ook de geachte afgevaardigde de heer Voogd geweest, die in eerste termijn gezegd heeft, dat, toen ik op vrijdag 25 februari voor de A.V.R.O. optrad, bij velen en ook bij hem de indruk werd gewekt, dat de Regering al een beslissing had genomen. Ik heb de tekst nog eens even nagekeken. De heer Voogd stootte zich ook aan het woord „hoorzitting”, welk woord de heer Wolff ook een paar keer heeft genoemd. Hij zei: De heer Biesheuvel vindt het een hoorzitting.

Als u ziet, mijnheer de Voorzitter, welk een enorme invloed een hoorzitting kan hebben, ook op het denken van de Kamer, dan is dat door mij niet bedoeld als een denigrerend woord, alsof wij de Kamer niet serieus zouden nemen.

De heer Bakker (C.P.N.): Het is een verkeerd woord!

Minister-President Biesheuvel: Ik zei, dat het niet in denigrerende zin was bedoeld. Ik heb de tekst bij mij: Het is bij wijze van spreken, heb ik gezegd, een heel belangrijke hoorzit-

Minister-President Biesheuvel

ting voor ons kabinet. Als de Kamer zich heeft uitgesproken, zullen wij – dat is nu eenmaal onze verantwoordelijkheid – de definitieve beslissing moeten nemen.

Toen kreeg ik de vraag: En wat doet u dan, als de Kamer „Neen” zegt? Toen zei ik: Daar kan ik op dit moment geen antwoord op geven – het was jl. vrijdag, maar het is duidelijk dat, wat ook de uitspraak van de Kamer, van de fracties afzonderlijk zal zijn, dit in onze overwegingen een heel belangrijke rol zal spelen.

Wanneer dus een indruk is gewekt door dat televisie-optreden bij sommige mensen en ook bij de geachte afgevaardigde de heer Voogd, dan zou ik die indruk graag willen wegnemen. Wij hebben nog geen beslissing genomen.

Wij hadden misschien die beslissing kunnen nemen. Het is de geachte afgevaardigde de heer De Gaay Fortman, die daarop gedoeld heeft. Achteraf zijn er ook wel mensen geweest, die tegen ons gezegd hebben: Had u toch maar niet beter onmiddellijk, gebruik makend van het recht van de Kroon, van dat prerogatieve recht, individuele gratie kunnen verlenen? Achteraf had u dan ter verantwoording kunnen worden geroepen.

Wij hebben daar ook in de Ministerraad zwaar over gediscussieerd. Ik wil met de geachte afgevaardigde de heer De Gaay Fortman vaststellen, dat Kamer en Regering samen eigenlijk de beslissing genomen hebben vorig jaar, dat wij het zo zouden doen. Wij waren ook van oordeel, toen wij enkele weken geleden weer stonden voor de beslissing, dat het toch heel wezenlijk was voor onze definitieve standpuntbepaling, dat wij gelegenheid zouden bieden, dat wij de Kamer zouden kunnen raadplegen. Vandaar onze brief.

Wanneer men de zaken achteraf bekijkt, zoals ook de geachte afgevaardigde de heer De Gaay Fortman dat heeft gedaan, dan vraagt men zich af, of dat een juiste beslissing is geweest. Het is wel een heel begrijpelijke beslissing.

Wanneer ik vandaag het debat heb meegemaakt, wanneer ik mij de hoorzitting van de vorige week herinner, dan heb ik er voor wat mij betreft geen spijt van, dat wij deze procedure gekozen hebben. Het is toch wel duidelijk, dat èn wat op de hoorzitting gebeurd is èn wat wij vanmiddag hebben gehoord in het sobere en waardige debat, dat de Kamer heeft gevoerd, ook voor ons van heel wezenlijke betekenis is, omdat wij straks alle factoren en elementen, die hier naar voren zijn gekomen, ook bij onze definitieve beslissing kunnen laten wegen.

Dan kom ik op het punt van de motie, niet wat de inhoud betreft – mijn collega van Justitie komt daar nog over te spreken –, maar wat betreft de vraag van o.a. de geachte afgevaardigde mevrouw Goudsmit, die daarop een heel duidelijk antwoord wenste. Ik wil proberen dat te geven. Overigens zou ik de Kamer er opmerkzaam op willen maken, zulks naar aanleiding van een vraag in eerste termijn van de geachte afgevaardigde de heer Wiebenga, dat de Minister van Justitie daar ook al een antwoord op heeft verstrekt.

Als straks de motie in stemming wordt gebracht, zal de Kamer van ons niet horen wat wij met de motie zullen doen als zij wordt aangenomen, althans in de zin waarin mevrouw Goudsmit het heeft gevraagd. Zij wil weten of de Regering de motie zal uitvoeren als ze wordt aanvaard. In dit opzicht verwijs ik naar de brief van de Minister van Justitie, waarin wordt gezegd – ik zeg het in eigen woorden – dat de Regering haar definitieve beslissing zal nemen nadat dit debat heeft plaatsgevonden. Wij hebben nu een standpunt, een aanvankelijk standpunt bepaald. De definitieve beslissing dient naar ons oordeel te vallen als het kamerdebat achter de rug is. Die beslissing dient te vallen in een vergadering van de Ministerraad, op zo kort mogelijke termijn, over enkele dagen. Dit is mijn antwoord op de vraag van de geachte afgevaardigde mevrouw Goudsmit.

Dezelfde geachte afgevaardigde citeert in dit verband een brief die ik heb geschreven aan mevrouw L. De geachte afgevaardigde beroept zich op deze brief, waarin ik heb geschreven: Gezamenlijk gerepresenteerd door Regering en

Minister-President Biesheuvel e. a.

Kamer. Brieven moet men niet in constitutionele zin vertalen. Ik bedoelde met deze brief het feit dat wij hier zijn en dat wij het op prijs stellen. Ik bedoel niet, zoals de geachte afgevaardigde meent, dat ik op grond van datgene wat ik op 22 februari aan deze dame heb geschreven thans moet verklaren dat de motie zal worden uitgevoerd als zij wordt aangenomen.

De vraag is gesteld, of van buitenaf druk op de Regering is uitgeoefend. Ik neem aan, dat men met name het oog heeft op de regering van de Bondsrepubliek. Het antwoord op de vraag luidt ontkennend. Wij hebben deze beslissing kunnen nemen. . . . Ik moet mij beter uitdrukken: Wij hebben dit standpunt kunnen bepalen zonder dat van enigerlei druk sprake was.

De vraag van de geachte afgevaardigde de heer Koekoek of internationale afspraken zijn gemaakt kan ik eveneens ontkennend beantwoorden. Evenmin is de straf onderbroken. De drie oorlogsmisdadigers zitten nog op de plaats waar ze al geruime tijd zitten.

Ik wil tot slot een opmerking maken over hetgeen de geachte afgevaardigde de heer Voogd in tweede termijn heeft gezegd over datgene wat zijns inziens de essentie en de achtergrond van zijn motie is. Die essentie is, dat de Regering bij haar beslissing het leed van de slachtoffers zwaarder moet laten wegen. Ik heb begrepen, dat ik in die zin de motie moet verstaan. In die zin is het voor mij zeer belangrijk geweest dat ik als Minister-President en straks als voorzitter van de Ministerraad bij dit debat aanwezig heb mogen zijn. Het element dat donderdag in zo sterke mate naar voren is gekomen en dat bij velen, zo niet alle fracties grote weerklank heeft gevonden, is ons vandaag op het hart gebonden. Wij hebben dat goed tot ons laten doordringen.

Minister Van Agt: Mijnheer de Voorzitter! Verschillende geachte afgevaardigden hebben, soms in felle bewoordingen, hun teleurstelling uitgesproken over het antwoord dat ik in eerste termijn heb gegeven. Men heeft mij gezegd: gij hebt een vooraf opgestelde tekst voorgelezen en men wil daaruit afleiden dat ik niet echt naar de Kamer zou hebben geluisterd.

Uit hetgeen de Minister-President zoëven heeft gezegd over het karakter van deze vergadering blijkt al ten dele waarom ik handelen kon en handelen moest zoals ik deed. Wij zijn hier gekomen, omdat ik een raadpleging van de Kamer had toegezegd. Wij zijn gekomen om te luisteren naar de meningen die in deze Kamer leefden en om, van onze kant, het oordeel waarmee wij de gedachtenwisseling hebben ingeleid, te verduidelijken naar best vermogen.

Toen ik mij ertoe zette die verduidelijking te verwoorden, was ik mij ervan bewust hoe delicaat het probleem is, en hoe verstandig je eraan doet niet min of meer à l'improviste, maar deugdelijk voorbereid en weloverwogen de formuleringen op te schrijven, zoals ook alle geachte afgevaardigden, die in eerste termijn het standpunt van hun politieke vrienden hebben weergegeven, hebben gedaan.

Dat ik zoveel vragen onbeantwoord zou hebben gelaten, lijkt mij een niet redelijk verwijt. Voorzover er vragen zijn blijven liggen zal ik mijn best doen deze nu alsnog te beantwoorden.

Ook voor mij is van centrale betekenis de vraag naar de positie van de getroffenen. Als niet duidelijk naar u allen is toegekomen dat ik daarmee bezig ben, dan ben ik bereid op voorhand aan te nemen dat ik bij het zoeken van mijn woorden toch in zoverre heb gefaald. Dan vind ik het tragisch – mag ik het zo zeggen – dat mensen die het hart op de goede plaats hebben elkaar zo zeer kunnen misverstaan.

Nu wil ik graag weer, en nu improviserend, spreken over het leed van de slachtoffers, waarvan sommigen zouden denken dat ik het niet heb geteld. Ik heb de gronden genoemd waarop ik, en met mij het kabinet, tot het voorlopig oordeel dat aan de bestraffing nu een eind zou moeten komen, namelijk dat er geen preventiedoel meer mee kon worden gediend en dat maatschappelijke veiligheid ook niet meer aan de orde

Minister Van Agt

was. Dat denken, dat komen tot die slotsom, was niet iets wat wij helemaal alleen deden. Medegedeeld is, dat het gebeurde op de grondslag van en gesteund door unanieme rechterlijke adviezen.

Nu is door tegenstanders van vrijlating aangevoerd: Het blijft zinvol de vergeldende straf voort te zetten en ook al zou het niet zo zijn, dan moet gij het toch doen om het leed voor de slachtoffers en hun nabestaanden te vermijden. Het is ook wel zo geformuleerd in deze zaak: Het enkele feit dat gij leed vermijden kunt door ze vast te houden, is op zichzelf al reden genoeg om dat te doen.

Men kan niet zeggen, dat ik die gedachten onbesproken heb gelaten. Ik ben er wel op ingegaan. Dat ik, wegens wat hier aan de orde is, tot een andere uitkomst ben gekomen dan vele sprekers in dit debat, is een andere zaak, maar men moet niet zeggen, dat ik er niet over gesproken zou hebben. Ik heb gezegd, wat die vergelding betreft, dat die bij deze misdaden onmogelijk is. De schuld is veel te groot om te worden vergoeden. Tenuitvoerlegging tot de dood toe kan ook niet vergelden.

Het leed van die slachtoffers dan? Verschillenden van u hebben daarover gesproken. Ik vraag evenals de Minister-President er begrip voor dat ik niet al maar namen noem. Het gaat toch om de gedachten. Toch wil ik de geachte afgevaardigde de heer Voogd noemen, die het meest indringend heeft gezegd: Regering, hoe kunt gij het weten, hoe kunt gij het weten. De verschrikkelijke positie, waarin ik mij als drager van deze verantwoordelijkheid bevind, is, dat ik het weten moet, want er liggen gratieverzoeken voor, waarmee wij wat moeten doen. Wanneer wij denken over afwijzen of toewijzen, dan komt het vreselijke leed van de slachtoffers binnen het gezichtsveld. Dan moeten wij daarover naar best vermogen en van tevoren wetend dat het oordeel onvolledig zal moeten zijn, proberen te meten en te wegen. Dat kunnen wij niet ontgaan.

Ik heb het besproken en gezegd: Er is ons door sommige deskundigen medegedeeld, dat onmiddellijke vrijlating, onmiddellijke gelijktijdige vrijlating met name, groot leed kan toebrengen aan een aantal van hen met wie wij vandaag zo bezig zijn. Ik heb ook in de weegschaal gelegd dat een aantal mensen - dat blijkt ook uit de telegrammen en de brieven - ernaar verlangt van die mensen af te zijn. Dat is ook een gegeven.

Ik heb met psychiaters en andere deskundigen gesproken. Ik heb geprobeerd in het midden te brengen, dat wij de pijn van nu, de pijn die zal ontstaan bij een dadelijke vrijlating moeten proberen te wegen tegen eventueel nieuwe kwellende openbare discussies bij volgende gratieverzoeken. Dergelijke gratieverzoeken kunnen worden ingediend niet alleen door de gestraften zelf, maar ook door anderen ten behoeve van hen. Zij kunnen worden ingediend op elk willekeurig tijdstip. Hiervoor bestaan geen termijnen. Te vrezen valt, dat naarmate het levensende voor de gevangenen naderbij komt, meer gratieverzoeken met kortere tussenpozen - de mensen hebben immers niets meer te verliezen - zullen worden ingediend. Ik heb geprobeerd dit in de weegschaal te leggen. Het gaat om een moeilijke beslissing, een beslissing waaronder ik doorbuig. Ik moet deze toch nemen in de positie waarin ik verkeer.

Mijnheer de Voorzitter! Verschillende geachte afgevaardigden hebben in tweede termijn gesproken over de vraag, of nu wel van individuele gevallen sprake zou zijn. Er is gesproken over een verholde collectieve gratie. In de memorie van antwoord heb ik collectieve gratie omschreven als het gratiëren om redenen die buiten de te gratiëren personen zelf liggen. Draagt nu een eventuele gelijktijdige gratiëring van de drie oorlogsmisdadigers ook niet een collectief karakter? In deze Kamer heeft nooit een debat over een individuele gratie-zaak plaats gehad.

De heer Bakker (C.P.N.): Zeker wel. Over Lages.

Minister Van Agt: Niet vooraf, maar achteraf. Aan het feit dat geen debat vooraf plaatsvond, liggen niet alleen staatsrechtelijke oorzaken ten grondslag. Ook de overweging dat een individueel verzoek om gratie zich uiterst moeilijk leent voor een openbare discussie, heeft daarbij een rol gespeeld. Meestal spelen hoogst persoonlijke omstandigheden - bijna altijd van medische aard - een rol. Vandaag zijn dan ook niet aan de orde de individuele gratieverzoeken. Wel zijn aan de orde de algemene aspecten die aan de drie verzoeken om gratie te zamen verbonden zijn.

De heer Bakker (C.P.N.): Het collectieve aspect!

Minister Van Agt: De bespreking van de algemene aspecten - behandeling van deze gratieverzoeken zonder op de individuele gevallen in te gaan - wekt blijkbaar telkens de indruk dat de Regering de drie als een groep wil behandelen. Ik meen te mogen blijven stellen, dat er geen sprake is van behandeling van de verzoeken van de drie als groep. Men moet niet vergeten dat de drie gedetineerden gelijktijdig verzoeken om gratie hebben ingediend en dat er geen aanleiding was die verzoeken niet gelijktijdig in behandeling te nemen. Dat de Regering in haar aanvankelijke standpuntbepaling ten aanzien van alle drie gestraften tot een gelijk standpunt is gekomen, is, zoals de Kamer weet, in belangrijke mate ingegeven door de qua conclusie gelijkluidende rechterlijke adviezen die gelijkelijk zijn binnengekomen.

De geachte afgevaardigde de heer De Jong heeft mij gevraagd, of het geen verzakken is van een beginsel dat door mijn ambtsvoorgangers werd gehuldigd en hoog gehouden dat ik overweeg gratie te bevorderen. Bij mijn weten hebben mijn ambtsvoorgangers nooit gesteld, dat tenuitvoerlegging van de straf zou moeten worden voortgezet nadat die straf zinloos is geworden. Alleen achtten zij het moment waarop de zin aan de straf was komen te ontvallen, nog niet bereikt. Minister Polak neigde daartoe wel, maar was van oordeel dat de weg van de voorwaardelijke invrijheidstelling moest worden gevolgd en niet die van gratiëring.

Ik heb al gezegd, dat de positie van Minister Polak anders was. Hij beschikte namelijk niet over rechterlijke adviezen tot gratiëring. Onder die omstandigheden vond hij geen vrijheid tot gratiëring, die dan het karakter van een correctief op de geldende wet zou hebben gehad.

De geachte afgevaardigde mejuffrouw Goudsmit heeft mij nog enkele vragen gesteld. Het spijt mij dat zij bij de beantwoording daarvan niet langer aanwezig kan zijn, maar ik zal toch de vragen naar beste weten kunnen beantwoorden. Zij heeft enige Duitse jurisprudentie ter sprake gebracht over de kwestie van de financiële uitkeringen na terugkeer. Uit het oordeel van de Duitse rechters heeft de geachte afgevaardigde mejuffrouw Goudsmit alleen geconcludeerd, dat ook voor de zwaarste misdadigers een aanspraak op een rente blijft bestaan. Dit heb ik in eerste instantie ook niet bestreden. De Duitse wet heeft inderdaad een regeling voor deze gevallen, maar dit betekent niet dat er een gegarandeerde aanspraak op pensioen of salaris is. Het gaat om uitkeringen die na een onderzoek op basis van ondersteuningsbehoefte door de desbetreffende sociale dienst worden uitgekeerd.

De geachte afgevaardigde de heer Wiebenga heeft nader gevraagd, of de raadvrouw van de gedetineerden niet te maken heeft gehad met de indiening van de gratieverzoeken. De raadvrouw heeft daarmee niet te maken gehad; zij heeft pas achteraf van de indiening van deze gratieverzoeken kennis genomen.

De heer Wiebenga (P.S.P.): Kunt u misschien mededelen, of u iets weet van een relatie tussen die raadvrouw en de Duitse ambassade?

Minister Van Agt: Zeker, dat is geen geheim. Mejuffrouw Boon is inderdaad de advocate, de vaste juridische bijstand

Minister Van Agt

van de Duitse ambassade in Den Haag, zoals alle ambassades van vreemde mogendheden in Den Haag een vaste relatie hebben met een Nederlands advocatenkantoor.

De geachte afgevaardigde de heer Voogd heeft nog gevraagd, waarom ik zo'n haast heb gemaakt met de vrijlatingskwestie. Hij heeft daarbij verwezen naar uitspraken die ik zou hebben gedaan in september. Ik heb in die tijd - ik heb de exacte datum niet ter beschikking, maar als de heer Voogd dat zegt, dan zal het zo zijn - desgevraagd gezegd dat de argumenten voor vrijlating mij sterker toespraken dan de argumenten daartegen. Ik heb niet de letterlijke tekst ter beschikking, maar daarop kwam het toch neer.

Ik heb zeker niet gezegd dat vrijlating zou worden overwogen. Dat kon ik ook niet zeggen, want daarover was toen bij lange na niet in het kabinet gesproken. Een andere vraag van de geachte afgevaardigde de heer Voogd was, waarom ik de betrokken organisaties niet heb gehoord. Ik meen dat de vraag van het al of niet horen van deze organisaties anders kwam te liggen, nadat was besloten een raadpleging vooraf van de Tweede Kamer te houden. Ik heb niet door de raadplegingsprocedure van de Tweede Kamer willen heenlopen. Ik heb gemeend dat de raadpleging van wat er in het Nederlandse volk ter zake leeft juist hier zo goed zou kunnen gebeuren. Het is ook gebleken dat dit is gebeurd.

De heer **Den Uyl** (P.v.d.A.): Maar u hebt als regering een eigen standpunt bepaald zonder de organisaties daarin te kennen.

Minister **Van Agt**: Het is juist wat de geachte afgevaardigde de heer Den Uyl zegt, dat de Regering een voorlopig standpunt had bepaald. Vooreerst betreft het een voorlopig standpunt, dat werd ingebracht als een gedachte waarmee de Regering het Kamergebouw betrad. Vervolgens zal de heer Den Uyl niet denken dat wat er bij de betrokken organisaties leefde, mij helemaal onbekend zou zijn. Het is natuurlijk in deze dagen met een bijzondere en ook voor mij onthutsende felheid naar voren gekomen, maar wat bij de organisaties leefde was wel bekend.

Mejuffrouw Goudsmit heeft gevraagd, hoe ik denk te exacereren met de voorwaarden die eventueel aan een gratieverlening zouden worden verbonden. Zou het daartoe komen, dan zou ik denken aan voorwaarden, zoals geopperd door de geachte afgevaardigde de heer Van Dam. Ik geef toe dat het afdwingen van de naleving van die voorwaarden natuurlijk kwestieus is, zolang de betrokkene in Duitsland verblijft.

Natuurlijk zou naleving van de voorwaarden kunnen worden afgedwongen in het ondenkbare geval dat deze personen nog ooit in Nederland zouden terugkeren. Maar ook wanneer zij naar een ander land dan Duitsland zouden gaan, zou bij niet-naleving van de gratievoorwaarden aan het betreffende land uitlevering kunnen worden gevraagd.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil er geen twijfel over laten bestaan, dat een eventuele gratieverlening in ieder geval vergezeld zal gaan van een beschikking waarbij de gegratieerde tot ongewenste vreemdeling zal worden verklaard, waardoor het betreden van Nederlandse bodem een misdrijf zou vormen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik meen, dat ik hiermee alle vragen zo goed mogelijk heb beantwoord. (*Geroep op de tribune*).

De **Voorzitter**: Ik verzoek u rustig te blijven. Degene, die de tribune wil verlaten, krijgt daartoe nu de gelegenheid. Ik zou thans de vergadering voor een kwartier willen schorsen.

De beraadslaging wordt gesloten.

De vergadering wordt te 2.24 uur geschorst en te 2.45 uur hervat.

De **Voorzitter**: Ik geef thans de gelegenheid tot het afleggen van korte verklaringen over de motie.

Zitting 1971-1972

Jongeling e. a.

De heer **Jongeling** (G.P.V.): Mijnheer de Voorzitter! De bezwaren van mijn fractie tegen vrijlating van de drie oorlogsmisdadigers in deze situatie heb ik tot tweemaal toe duidelijk uiteengezet. Niet minder duidelijk heb ik namens mijn fractie gesteld, dat de thans gevolgde procedure, inschakeling van de Kamer vooraf, onzes inziens nauwelijks te rijmen valt met artikel 77 van de Grondwet, dat gratieverlening omschrijft als een recht van de Kroon, waarbij de Minister eerst achteraf verantwoording schuldig is aan de Kamer, met alle gevolgen die dat dan kan hebben.

Nu het kwam tot een parlementaire discussie vooraf, hebben ook wij om misverstand te voorkomen niet willen en niet kunnen zwijgen, maar wij moeten ons aan de Grondwet houden en het recht des Konings eerbiedigen. Wij achten het in strijd met dit recht, dat de Kamer aan het eind van deze discussie per motie als adviseur gaat optreden van de Regering. Artikel 77 van de Grondwet kent voor deze zaak geen andere adviseur van de Regering dan de rechter. Onze stem, om louter constitutionele redenen tegen deze motie, mag echter door de Regering niet worden opgevat als een stem voor haar vrijlatingsstandpunt. Dat zit er niet in.

De heer **Bremen** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! De Minister van Justitie heeft nogmaals uitdrukkelijk gesteld, dat hier wel degelijk sprake is van een individuele vorm van gratie voor elk van de drie betrokkenen. Mijn fractie heeft dat zo verstaan, dat ook de adviserende rechterlijke instanties op verschillende individuele gronden tot hun advies zijn gekomen, ook al is dat advies dan uitgemond in een gelijklopende conclusie. Wij aanvaarden deze verklaring van de Minister en hebben derhalve geen behoefte meer aan de motie. Daarom zal de grote meerderheid van mijn fractie tegenstemmen.

De heer **Mommersteeg** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Mede namens mijn medeleden mejuffrouw Cornelissen en de heren Krosse, Notenboom, Du Chatinier en Fiévez deel ik u het volgende standpunt mee. Wij hebben overwegende bezwaren tegen de vrijlating nu van de drie van Breda, welke vrijlating bovendien op zijn minst de schijn zou hebben, een collectief karakter te dragen. Dit standpunt houdt niet in, dat deze leden tegen afzonderlijke gratiëring te zijner tijd op individuele basis zouden zijn, op gronden, aan de individuele personen zelf ontleend. Wij willen aan dit prerogatief van de Kroon in het geheel niet tornen. Als zodanig wensen wij de voorliggende motie te interpreteren en op grond van deze interpretatie zullen wij onze stem aan deze motie geven.

Mejuffrouw **Haars** (C.H.U.): Mijnheer de Voorzitter! De meerderheid van mijn fractie zal tegen de motie stemmen op de overwegingen die ik in het debat duidelijk heb uiteengezet.

Voor twee leden van mijn fractie is het vooral de overweging dat de voorgenomen gratiëring van de oorlogsmisdadigers bij vele slachtoffers niet het effect van een bevrijding zal hebben doch eerder het tegendeel, die hen deed besluiten tegen het in de brief aangeduide voornemen te zijn. Zij hebben de vaste overtuiging dat met deze stellingname omtrent uitzonderlijke gevallen het wezen van onze rechtsstaat niet wordt aangetast.

De wijziging van de motie in die zin dat zij een meer adviesgevende inhoud heeft, alsmede de nadere interpretatie door de heer Voogd, nl. dat de mogelijkheid van individuele gratiëring op zuiver persoonlijke gronden onverlet blijft, doen hun aanvankelijke bezwaren tegen de motie vervallen, zodat zij ervoor zullen stemmen.

De heer **Abma** (S.G.P.): Mijnheer de Voorzitter! Wij willen de indieners dank brengen voor het feit, dat zij aan onze reserves zijn tegemoetgekomen, o.a. door duidelijk te laten uitkomen dat onze bezwaren zich richten tegen gezamenlijke vrijlating. Ik wil niet beweren dat onze bezwaren hierdoor volledig zijn weggenomen.

TWEDE KAMER

Abma e. a.

Wij willen in aanmerking nemen, dat de kwestie inmiddels zo gecompliceerd is geworden dat, zoals zojuist is gezegd, het heel moeilijk valt het helemaal goed te doen. De omstandigheid dat de inhoud van de motie ons zwaar weegt, dat onze opzet in eerste instantie om te waarschuwen tegen vrijlating onvoldoende weerklank heeft gevonden naar onze mening, dat de Minister het strafrecht sociologisch heeft benaderd en het vergeldingselement buiten beschouwing heeft gelaten doet ons besluiten, noodgedwongen, voor de motie te stemmen. Wij doen dit enerzijds wat het staatsrechtelijk bezwaar aangaat gerustgesteld en aan andere kant, wat onze intentie betreft, wat minder gerust, omdat de Minister heeft verklaard, dat het kabinet na eventuele aanneming zelfstandig de beslissing zal nemen.

De heer **Voogd** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! De Minister-President heeft terecht geconcludeerd, dat in de oordeelvorming van de Kamer zeer zwaar weegt het leed van de slachtoffers. Ik mag daarbij voegen: Ook het rechtsgevoel van duizenden andere Nederlanders. Dit heeft de Minister-President ongetwijfeld ook meegewogen. Dit is inderdaad de meest zwaarwegende achtergrond. De motie dient, om de Kamer daarover te horen, opdat het inderdaad, zoals de Minister-President heeft gezegd, zeer, zeer zwaar zal wegen.

Een aantal leden van de fractie, die vanmiddag hun standpunt vonden verwoord door collega Roethof, heeft geen aanleiding gevonden dit te wijzigen. Een enkel lid van deze groep heeft in de te geringe wijze waarop met name het leed van de slachtoffers in het regeringsstandpunt is verwerkt, aanleiding gevonden de motie alsnog te steunen.

De heer **De Gaay Fortman** (P.P.R.): Mijnheer de Voorzitter! De discussie naar aanleiding van de motie over individuele dan wel collectieve gratieverlening doet mij onwaarsichtig aan. De politiek heeft zich in deze zaak al van een zwakke kant laten zien. Het woordenspel is haar zwakste zijde.

Als de Minister ons mededeelt, dat hij drie individuele gratieverzoeken heeft met drie individuele adviezen dan mag ik niet spreken van collectieve gratieverlening.

Daarom houd ik mij aan de interpretatie van de heer Voogd zelf. Het gaat erom, of wij van mening zijn - dat is voor mij de vraag van de motie -, dat het leed van de slachtoffers, wat doorslaggevend is, vermeden kan worden door niet positief op de drie individuele verzoeken te reageren.

Ik beantwoord deze vraag in die zin, dat dit leed naar mijn mening niet op deze wijze vermeden kan worden. Daarom stem ik tegen de motie.

De heer **De Jong**: Mijnheer de Voorzitter! Ik erken volkomen, dat het recht van gratie uitsluitend bij de Kroon berust. Gehoord echter de debatten van vandaag en de gevoelens, die daaruit naar voren zijn gekomen, vind ik, dat deze motie in feite Ja of Neen vrijlating betekent. Daarom zal ik dan ook vóór de motie stemmen.

De heer **Van Dam** (A.R.P.): Mijnheer de Voorzitter! Op gronden, die ik in eerste instantie al heb uiteengezet, zal de meerderheid van mijn fractie tegen de motie stemmen.

Naar het oordeel van degenen, die vóór de motie zullen stemmen, blijft onverlet de mogelijkheid, dat te enigertijd individueel gratie wordt verleend op grond van persoonlijke omstandigheden.

De motie van de heer Voogd e.s. (stuk nr. 8) wordt met 85 tegen 61 stemmen aangenomen.

Vóór hebben gestemd de heren Jans, Joekes, De Jong, mejuffrouw Kappeyne van de Coppello, de heren Keja, K. A. Keuning, S. Keuning, mevrouw Klaassens-Postema, de heren Koekoek, Koningh, Koudijs, Kremer, Krosse, Laban, Lamberts, Lems, Van Leijenhorst, Van Lier, Masman, Meis, Meijer,

Voorzitter e. a.

Van Mierlo, Mommersteeg, Nooteboom, Notenboom, Nypels, Te Pas, Pors, Portheine, Pronk, Roels, Van Rossum, Schaefer, Schakel, Van het Schip, Schuitemaker, Van der Spek, Spinks, Stemerink, Van der Stoel, Stoffelen, Terlouw, Van Thijn, Tuijnman, Den Uyl, mevrouw Veder-Smit, de heren Vellenga, Vermaat, Visser, Voogd, Voortman, Vredeling, Vrolijk, Waalkens, Walburg, Wiebenga, Wiegel, Wieldraaijer, Wilbers, Wolff, Van Aardenne, Abma, Bakker, Baruch, Ter Beek, De Beer, Berger, Berkhouwer, Bos, mevrouw Brautigam, de heren Du Chatinier, mejuffrouw Cornelissen, de heren Van Dis, Van den Doel, Van Dijk, Egas, Engwirda, Fiévez, Franssen, Geelkerken, Geurtsen, De Goede, mejuffrouw Goudsmit, mevrouw Haas-Berger en de heer Hoekstra.

Tegen hebben gestemd de heren Jongeling, Kikkert, Kleisterlee, Knot, Koning, De Koning, mejuffrouw Van Leeuwen, de heren Van der Mei, Mellema, Oele, Van Ooijen, Peijnenburg, Roethof, Roolvink, De Ruiten, Van der Sanden, Van Schaik, Scholten, Schouten, Van Son, Tilanus, Tolman, Veerman, Verbrugh, Verdijk, Verwoert, Vondeling, Weijers, Weijters, Wierenga, Wisselink, Ter Woorst, Van Zeil, Zelissen, Aantjes, Van Amelsvoort, Andriessen, Assmann, mejuffrouw Barendregt, de heren De Bekker, De Boer, De Boo, Bremen, Brouwer, Cornelissen, Van Dam, Dusarduin, Dijkstra, Van Elsen, De Gaay Fortman, mevrouw Gardeniers-Berendsen, mevrouw Groensmit-Van der Kallen, de heer Van der Gun, mejuffrouw Haars, de heren Hazekamp, Hermes, Hermsen, Heijmans, Hutschemaekers, Imkamp en de Voorzitter.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de Brief van de Minister van Justitie betreffende de drie te Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers (11 714) voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de behandeling van de **Lijst van ingekomen stukken**, welke op de tafel van de griffier ter inzage van de leden heeft geleegd.

Overeenkomstig de door de Voorzitter inzake de ingekomen stukken gedane voorstellen wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik stel aan de Kamer voor, het voor de leden ter inzage gelegde gedeelte van het officiële verslag der *Handelingen* van de vorige vergadering goed te keuren.

Daartoe wordt besloten.

De vergadering wordt te 3.05 uur gesloten.

LIJST VAN INGEKOMEN STUKKEN

met de door

de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1°. drie brieven van de directeur van het Kabinet der Koningin, houdende mededeling dat Hare Majesteit een aantal door de Staten-Generaal aangenomen voorstellen van wet heeft goedgekeurd.

De Voorzitter stelt voor, deze brieven, welke betrekking hebben op ontwerpen van wet aangenomen door de Eerste Kamer in haar vergaderingen van 11 en 18 januari 1972, voor kennisgeving aan te nemen;

2°. een brief van de Minister van Justitie ten geleide van het tweede interimrapport van de commissie-vermogensstraffen (11 500, hoofdstuk VI, nr. 14).

Deze brief is reeds gedrukt en rondgedeeld; een exemplaar van het interimrapport is nedergelegd op de bibliotheek, ter inzage van de leden;

3°. twee brieven van de Minister van Buitenlandse Zaken: een, ten geleide van *Tractatenblad* 1971, nr. 220, waarin is opgenomen de tekst van de ter stilzwijgende goedkeuring aan de Kamer overgelegde Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden en het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland betreffende het internationale personenvervoer over de weg, op 4 november 1971 te Londen tot stand gekomen (11 723).

Deze brief is reeds gedrukt en rondgedeeld; het *Tractatenblad* is nedergelegd ter griffie, ter inzage van de leden;

een, ten geleide van *Tractatenblad* 1972, nr. 9, waarin is opgenomen de tekst van de Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden en het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland betreffende bepaalde luchtdiensten (11 725).

Deze brief is reeds gedrukt en rondgedeeld; het *Tractatenblad* is nedergelegd ter griffie ter inzage van de leden;

4°. een brief van de Minister van Binnenlandse Zaken ten geleide van zijn aan de gemeentebesturen gerichte circulaire met betrekking tot de wijziging van artikel 7 van het Financiële-Verhoudingenbesluit 1960.

De Voorzitter stelt voor, deze brief niet te doen drukken en hem voor kennisgeving aan te nemen; een exemplaar van genoemde circulaire is aan de leden der Kamer toegezonden;

5°. twee brieven van de Minister zonder Portefeuille, de heer De Brauw:

een, ten geleide van de jaarrekening van de rijksuniversiteit te Groningen, met bijbehorend accountantsrapport (11 500, hoofdstuk VIII, nr. 32).

Deze brief is reeds gedrukt en rondgedeeld; de bijbehorende stukken zijn nedergelegd ter bibliotheek, ter inzage van de leden;

een, ten geleide van het Advies van de Stuurgroep Hartchirurgie Utrecht (11 724).

Deze brief is reeds gedrukt en rondgedeeld; het advies is nedergelegd op de bibliotheek, ter inzake van de leden;

5°. een brief van de Minister van Onderwijs en Wetenschappen, ten geleide van het Verslag van de staat van het onderwijs in Nederland over het jaar 1970 (11 720):

Deze brief is reeds gedrukt en rondgedeeld; het verslag is nedergelegd op de bibliotheek, ter inzage van de leden;

6°. een brief van de Staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid met betrekking tot de werkwijze van de Commissie van Arbitrage (11 500, hoofdstuk XV, nr. 21).

Deze brief is reeds gedrukt en rondgedeeld;

7°. een brief van de Voorzitter van de Staten van de Nederlandse Antillen, ten geleide van het verslag van de Staten omtrent de ontwerpen van Rijkswet:

Goedkeuring van het op 29 november 1969 te Brussel tot stand gekomen Internationaal Verdrag inzake optreden in volle zee bij ongevallen die verontreiniging door olie kunnen veroorzaken (11 593, R 829);

Wijziging van de Wet op de Kanselarijrechten (11 611, R 830);

Naturalisatie van Barton, Jason Woodburn en 12 anderen (11 632, R 833);

Goedkeuring van de op 6 resp. 9 juli 1964 te Genève tot stand gekomen eerste en derde akte van wijziging van het

Statuut van de Internationale Arbeidsorganisatie (11 665, R 839);

Goedkeuring van de op 3 mei 1971 te Washington voor het Koninkrijk der Nederlanden ondertekende Internationale Tarwe Overeenkomst 1971 (11 676, R 840).

Deze verslagen zijn reeds gedrukt en rondgedeeld;

8°. een adhesiebetuiging van de raad der gemeente Bellingwolde aan de motie van de raad der gemeente Delfzijl, aangenomen in zijn vergadering van 20 december 1971, betreffende het subsidiebeleid voor woningwetwoningen.

Deze adhesiebetuiging is nedergelegd ter griffie, ter inzage van de leden;

9°. de volgende *telegrammen* met betrekking tot de voorgenomen vrijlating van de drie in de Bredase gevangenis verblijvende oorlogsmisdadigers, van:

de overgeblevenen van de verzetsgroep van Heusden-Altana;

Abrahams, te Amsterdam;

bewoners van Huize Beth Shalom, te Amsterdam;

F. van der Ploeg, te Amersfoort;

M. Verdooner, te Amsterdam;

bewoner van Beran Landrestraat 347, te 's-Gravenhage;

Heringa, te Zierikzee;

honderden oud-verzetstrijders uit het Rijnmondgebied, bijeen te Schiedam;

familie Van Voolen, te Hilversum;

Van Santen, te Amsterdam;

de Amsterdamse Akademie voor Jodendom;

750 havenarbeiders werkzaam bij KNSM;

J. M. T. Vecht, te Havelte;

de Nederlandse Vereniging van oud-strijders in België, te Antwerpen;

Yad Vashem, te Jerusalem;

C. Boon, te Apeldoorn;

„Maskirut” te Tel Aviv;

Gohres, te Rotterdam;

het Verbond voor Joods Sociaal en Cultureel Werk, te Amsterdam;

Vereniging Europese Ambtenaren-oud verzetstrijders, te Brussel;

Felix Tal, te Amsterdam;

personeel van het Amsterdams Havenbedrijf;

personeel voor het onderhoud van gebouwen en gemeentewerkplaatsen, te Amsterdam;

Van Heuven, te Amsterdam;

G. Bolle, te Amsterdam;

personeel Verschure, te Amsterdam;

W. Muris, te Hulsberg;

inwoners der gemeente Berkel;

S. A. Ritmeester e.a., te Eindhoven;

P. van Wensveen, te Haarlem;

Joeki Simak en 4 anderen, te Rotterdam;

Philo Weijnborg Pot, te Deurne;

personeel Inkoopcombinatie Nederland, te Amsterdam;

Joodse gemeenschap in Ontario (Canada);

mevrouw Hetzman, te Amsterdam;

werknemers van de Algemene Bank Nederland, te Amsterdam;

M. Elzas-Groot, te Breda;

mevrouw A. van Biemen-Mulder, te Amsterdam;

H. D. van Geuns, te Eindhoven;

een aantal, ondertekend met „verzetsstrijder”;

de raad van de gemeente Beerta;
 Th. Rijff, te Amsterdam;
 J. Bosschaert, te Utrecht;
 Waltman, te Amsterdam;
 Dick Houwaart, te Almelo;
 G. Slikker, te Haarlem;
 Francois, te Amsterdam;
 personeel van de firma Mulder en Co, te Amsterdam;
 Van den Heuvel, te Rotterdam;
 Patiënten van het Joods Herstellingsoord, te Den Dolder;
 Liberaal Joodse Gemeente, te Arnhem;
 een aantal leden van de afdeling Baarn van de V.V.D.;
 B. J. Mensink, te 's-Gravenhage;
 T. en J. Spiegel, te 's-Gravenhage;
 P. Schrabac en 6 andere leden van het Amsterdamse taxi-actie comité;
 arbeiders NDSM, te Amsterdam;
 personeel metaalgieterij Hollandweesp, te Amsterdam;
 arbeiders van de ADM, te Amsterdam;
 M. Goedhart, te Amsterdam;
 J. M. van 't Hullenaar, te Utrecht;
 H. van Vredenburg-Hombag, te 's-Gravenhage;
 vijftien kraandrijvers H.H.I., te Amsterdam.

Deze telegrammen zijn nedergelegd ter griffie, ter inzage van de leden;

10°. de volgende *brieven* met betrekking tot de voorgenomen vrijlating van de drie in de Bredase gevangenis verblijvende oorlogsmisdadigers, van:
 mevrouw A. W. Klinkert-Blokhuis, te Hattem;
 lijsten met handtekeningen van inwoners van Deventer;
 J. J. Jonkers, te 's-Gravenhage (met fotoboek „Nazi-Hel”);
 M. Riemersma, te Workum;
 mevrouw A. L. Boomsma Alma, te Driebergen;
 lijst met handtekeningen van bewoners uit Weert;
 L. Hutteman, te Diepenveen;
 A. J. Latenstein van Voorst, te Zwanenburg;
 Marlies Hoogervorst, te Noordwijk;
 A. J. Dorsman, te Bergen op Zoom;
 J. de Jong, te 's-Gravenhage;
 J. J. van den Andel, te Hillegom;
 Stichting „Oranjehotel” te Driebergen;
 H. H. Hagtingas, te Ruurlo;
 mevrouw G. A. Schumacker-Smits, te Heerlen;
 A. J. van Kappel, te Oosthuizen;
 J. A. Mulder, te Groningen;
 A. Veldkamp en 12 anderen, te Noordhorn;
 G. Elbert-Janssen, met lijst van handtekeningen, uit Apeldoorn;
 M. Nijse, te Groningen;
 K. P. Postma, te Doorn;
 Familie Maassen, te Amsterdam;
 H. Nauta, te 's-Gravenhage;
 T. de Jong, te Leeuwarden;
 M. van Dam, te Rotterdam;
 Herbert Feilke, te Viersen (Dld.);
 gemeentebestuur van Koog aan de Zaan;
 mevrouw Ten Have, te Arnhem;
 J. J. Antis, te Krimpen a/d IJssel;
 L. Wulkar, te Krimpen a/d IJssel;
 het bestuur van de Speeltuinen Vereniging „Amsterdam Zuid”;

Th. Vermeulen, te Laren (N.-H.);
 H. de Ronde, te Hilversum;
 H. Schiff, te Breda;
 P. van Steensel, te Apeldoorn;
 W. K. van Hessen, te Leidschendam;
 A. C. Görtz-Posh, te Aalden;
 mevrouw A. Bromet en 15 anderen, te Amsterdam;
 D. Beltman, te Lochem;
 C. van Heerikhuizen;
 J. E. Amerij en 14 anderen, te Zaandam;
 G. Heijboer, te Kamperland (Zld.);
 Hans Rothschild, te Amsterdam;
 M. Blijstra, te Amsterdam;
 T. J. E. Eriks-Van der Meulen, te Amsterdam;
 A. E. Steenhuis, te Meppel;
 A. Siegel, te Amsterdam;
 N. E. M. Berghuis, te Wollega;
 F. de Bont, te Nijmegen;
 lijsten met handtekeningen van leerlingen van de Hugro de Groot Scholengemeenschap, te 's-Gravenhage;
 lijsten met handtekeningen van de leerlingen van de Anne Frank MAVO, te 's-Gravenhage;
 W. W. van Haersma Buma, te Vught;
 H. Wadman, te Leeuwarden;
 K. van Gelder, te Amsterdam;
 K. Rijper, te Amsterdam;
 S. de Boer, te Marssum;
 L. Braaksma, te Leeuwarden;
 F. van der Zwaag, te Leeuwarden;
 Ph. Krant, te Bussum;
 Kevenkamp, te Leeuwarden;
 E. van Spaanbord, te Rotterdam;
 Moosje Berith, te Leeuwarden;
 D. van de Velde, te Leeuwarden;
 G. en A. Tol, te Deventer;
 I. van der Zijde, te Rotterdam;
 J. van der Heijden, te Bunnik;
 H. Brink, te 's-Gravenhage;
 A. M. de Boer, te Drachten;
 H. de Boer, te Drachten;
 J. C. Oldenburg, te Groningen;
 P. J. Triebels, te Heerlen;
 A. J. Wuijster, te 's-Gravenhage;
 Ph. Groen, te Amsterdam;
 P. S. Hulgenbek, te Amsterdam;
 A. den Hartog, te Arnhem;
 C. Bootsma, te Groningen;
 J. Baumen, te Rotterdam;
 familie Hetman, te Wijtsaard;
 C. van Scheijen, te 's-Gravenhage;
 W. Schrans, te Leeuwarden;
 C. Steen, te Heerenveen;
 J. Foppes, te Beetsterzwaag;
 mevrouw Schorel, te Barendrecht;
 familie Dijkstra, te Drachten;
 C. Kahn, te Utrecht;
 familie Moelee, te Amsterdam;
 A. M. Gakkes, te Steenwijk;
 mevrouw I. van der Brug, te Leeuwarden;

- A. Versteeg, te Rotterdam;
 J. Schroots, te Vlaardingen;
 S. Hartog, te Breda;
 mejuffrouw J. M. W. van Dijk, te Amersfoort;
 J. de Boer, te Leeuwarden;
 E. van Zuilen, te Leeuwarden;
 K. en H. Koop, te Noordbergum;
 W. 't Noordende, te Utrecht;
 J. Venema, te Leeuwarden;
 E. T. en B. Steerenberg, te Leeuwarden;
 mevrouw R. Wolff, te Haarlem;
 familie Kremer, te Leeuwarden;
 L. Poepjes, te Makkum;
 G. van Sloten, te Stiens;
 H. Meerwaldt, te 's-Gravenhage;
 F. Andringa, te Arnhem;
 J. van der Chijs, te 's-Gravenhage;
 J. Beekhuis, te Driebergen;
 G. J. de Jong, te Gorredijk;
 mevrouw Veltman, te Leeuwarden;
 J. C. Pestman, te Groningen;
 C. Grienshiem, te Leeuwarden;
 R. van de Biezen, te Hoevelaken;
 G. A. IJpes, te Leeuwarden;
 H. Postma, te Leeuwarden;
 N. Meertens, te Leeuwarden;
 J. Fabriek, te Joure;
 H. de Winter, te Amsterdam;
 Kees Noordewier, te Utrecht;
 J. Luijt, te Eindhoven;
 W. de Veer, te Amsterdam;
 R. Boulogne, te Arnhem;
 S. en D. Bachner, te Amsterdam;
 M. Meijer, te Rotterdam;
 de Nederlandse Vrouwenbeweging, te Heerlen;
 J. C. J. van Schagen, te Deventer;
 Eldad Cohn, te Amsterdam;
 mejuffrouw M. Pach, te Haren (Gr.);
 prof. dr. E. H. ter Kuile, te Maarn;
 P. J. de Loos;
 E. Zanten, te Veghel;
 M. Schaafsma, te 's-Gravenhage;
 A. S. den Hollander Staalman, te Amsterdam;
 H. van den Heuvel, te Spijkenisse;
 B. F. Bronner, te Nunspeet;
 G. F. Hofstee, te Schalkhaar;
 J. Vis, te Bussum;
 M. Smit, te Rotterdam;
 H. Klupper, te Bergen op Zoom;
 de leerlingen van de Nijverheidsschool „St. Bernadette”, te Groningen;
 J. de Veer, te Helvoirt;
 H. Poelman, te Beilen;
 A. H. Beuker, te Arnhem;
 mevrouw G. Huberts, te Voorburg;
 A. van den Dool, te Lekkerkerk;
 leden van de Tienerclub van de Gereformeerde Kerk te Surhuisterveen;
 A. H. van Gelderen, te Zaandijk;
 J. D. Bier, te Amersfoort;
 A. M. Lubbers, te 's-Hertogenbosch;
 A. Dijkstra en vele andere inwoners van Apeldoorn;
 prof. baron van der Feltz, te Amsterdam;
 Stichting „Joods Buitenveldert”, te Amsterdam;
 A. J. van der Leeuw, te Heemstede;
 P. F. Regnault, te Assen;
 de „Buchenwald-Vriendenkring” te Amsterdam;
- H. Heiligerd (met lijst met handtekeningen);
 omroepvereniging VARA, met letterlijke tekst van de uitzending van vrijdag 18 februari 1972;
 A. v. d. Abeele, te 's-Gravenhage;
 mevrouw E. Pais-Goudsmit, te Amsterdam;
 R. den Hertog, te Hagestein;
 tien lijsten met handtekeningen van inwoners van Zutphen;
 J. H. R. Steijns, te Eijsden;
 M. H. A. J. Siemer, te Amsterdam;
 mevrouw G. M. M. Simonis, te Rotterdam;
 mevrouw D. de Leeuw-van Biene, te Rotterdam;
 het Humanistisch Verbond, te Utrecht;
 H. Booij, te Breukelen;
 Genootschap Nederland/Israël, te Rijnsburg;
 de afdeling 's-Gravenhage van de Nederlandse Vrouwenvereniging;
 C. Wilkens, te 's-Gravenhage;
 Th. W. Boeijen-Keizer, te Neede;
 L. Beckers, te Breda;
 Kontakt-Commissie Stichting 1940-1945, te Amsterdam;
 Th. Stevens, te Velp;
 J. J. Peetoom, te Amsterdam;
 A. J. F. Vermeulen, te Amstelveen;
 G. Claessens, te Breda;
 J. B. Slaats, te Scheveningen;
 de Actiegroep egalisering oorlogs- en vredes misdaden, te Den Helder;
 J. Zondervan, te Apeldoorn;
 Comité Dodenherdenking 4 mei, Bergen op Zoom;
 E. Emmelst-Roeters, te Utrecht;
 T. Rombout-Brouwer en 22 anderen, te Amsterdam;
 A. M. Willems, te Amsterdam;
 H. van Scheers (met zeven lijsten met handtekeningen, te Amsterdam);
 de Partij voor de Volksstemming, te Utrecht;
 E. Riche, te Amsterdam;
 H. G. C. Heringa, te Zierikzee;
 Amsterdam Arbeiders Zangkoor „Morgenrood”;
 A. M. Weber-De Hondt, te Amsterdam;
 familie G. Wijnsma, te Wirdum;
 M. Willemsen, te Arnhem;
 T. Laagland, te Almelo;
 H. Schuttrups, te Erica;
 A. Berkemeijer, te Amsterdam;
 G. van de Kamp, te Nijkerk;
 H. E. Fitzverploegh, te Rijen;
 R. Jessurum-Vos, te Amsterdam;
 M. Englander-Jakobs, te Amsterdam;
 familie De Reeder, te Rotterdam;
 G. W. Lindeboom, te 's-Gravenhage;
 P. Evert, te Leiderdorp;
 B. Overmars, te Rotterdam;
 R. Nathan, te Tilburg;
 D. de Loos, te Brussel;
 mevrouw S. Rozenbeck, te Uitgeest;
 P. Oosthoek-de Groot, te Wassenaar (en 56 anderen);
 S. Hiemstra, te Noordwijkerhout;
 mevrouw P. M. A. Aarts-Finke te Amsterdam;
 G. Meijer-Bokslag, te Breda;
 24 lijsten met handtekeningen uit Breda;
 H. van de Berg, te Amersfoort;
 A. van der Kuy, te Wormerveer (en 7 anderen);
 de afdeling Sittard van de Communistische Partij van Nederland (vergezeld van 5 lijsten met handtekeningen);
 J. Coolen, te Eindhoven;
 R. Wislicki-Landau, te Amsterdam;
 mevrouw W. Voorthuizen, te Amsterdam;

M. R. Duits, te Arnhem;
 J. G. Sparenwijk, te Loosdrecht;
 A. Mol, te 's-Gravenhage;
 Inconform, te Eindhoven;
 G. Abraham, te Delft;
 P. W. de Rooij, te 's-Gravenhage;
 Servaas, te IJmuiden;
 C. van de Wel, te Rotterdam;
 mevrouw J. van Dijk-van der Burgh, te Rotterdam;
 G. van Rhijn, te Leiden;
 G. W. Haas, te Oosterwolde;
 de Joodse Jeugd, te Amsterdam;
 gewest Amsterdam, van de Nederlandse Vrouwenbeweging;
 J. le Poole, te 's-Gravenhage;
 R. van Loenhout, te Rotterdam;
 J. Visser, te Amsterdam;
 F. van Raalte, te Scheveningen;
 K. R. Timmerman, te Emmen;
 E. van de Beek, te Arnhem;
 Werkgroep „Kerk en Samenleving” bisdom Breda;
 Werkgemeenschap van Kerken, te Breda;
 I. Zadoks', voorzitter van het Nederlands/Israëlietisch Kerkgenootschap, Stichting „Joods Buitenveldert”, te Amsterdam;
 L. Zeelen, te Ouderkerk a.d. IJssel;
 mevrouw D. Cune-Frankfoorder, te Leidschendam;
 E. G. Verschoor, te Rotterdam;
 J. Blok, te Rotterdam;
 L. de Leeuw, te Goes;
 B'nai B'rith, te Bazel;
 bewoners van het bejaardenhuis „Prof. Polak”, te Amsterdam;
 Frits Frenkel, te Amsterdam;
 zes lijsten met handtekeningen;
 A. W. Klinkert-Blokhuis, te Hattem.

Deze brieven zijn nedergelegd ter griffie, ter inzage van de leden;

11°. de volgende boek- en drukwerken:

van de Vereniging van bij het Gereformeerd Politiek Verbond aangesloten bestuurders van provincie en gemeente het Rapport „Gewestvorming ten bate van gemeente en gemeente-ambtenaren”;

van de Minister van Verkeer en Waterstaat de uitgave van de Conferentie van Europese Ministers van Verkeer: „Règles européennes en matière de circulation et de Signalisation routières”.

Deze boekwerken zijn geplaatst in de bibliotheek der Kamer.

De verslagen zijn gereed en reeds gedrukt en rondgedeeld van:

de vaste Commissie voor Justitie omtrent de drie te Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers (11 714);

de vaste Commissie voor de Naturalisaties omtrent de wetsontwerpen:

Naturalisatie van Afriat, Mojlf en 23 anderen (11 615);

Naturalisatie van Akihary, Jacomina en 25 anderen (11 629);

Naturalisatie van Barton, Jason Woodburn en 12 anderen (11 632, R 834);

Naturalisatie van Chamberlain, Albert Eduard Decius en 23 anderen (11 633);

Naturalisatie van Beerhorst, Adrianus Roorda en 25 anderen (11 640);

Naturalisatie van Bohnen, Willem Johan en 19 anderen (11 643);

Naturalisatie van Boersen, Anthonia Richarda en 18 anderen (11 649);

Naturalisatie van Budhoo, Rampaul en 15 anderen (11 650, R 836);

Naturalisatie van de Castro, Bruno Miguel en 15 anderen (11 652, R 837);

Naturalisatie van Al-Rawi, Suham en 26 anderen (11 655);

Naturalisatie van Beckfeld, Bruno en 19 anderen (11 656);

Naturalisatie van De Baets, Maurice Aloys en 18 anderen (11 657);

Naturalisatie van Baracska, Lajos en 23 anderen (11 658);

Naturalisatie van Alvarez Gomez, Laureano en 25 anderen (11 662);

Naturalisatie van Castro Cadaveira, José Antonio en 23 anderen (11 663);

Naturalisatie van Chan, Kun Li en 29 anderen (11 664, R 838);

Naturalisatie van Beyleveld, Wilhelmus Maria en 24 anderen (11 681);

Naturalisatie van Anakotta, Benjamin Izak Louis en 31 anderen (11 693);

Naturalisatie van Denaoui, Mohamed Ali en 27 anderen (11 694);

Naturalisatie van Galstaun, Marlene Yvonne en 31 anderen (11 699);

Naturalisatie van Alvarez Beekhof, José en 24 anderen (11 700);

Naturalisatie van Abdurrachman, Zabardjad en 24 anderen (11 701);

Naturalisatie van Abraham, Robert Esau en 22 anderen (11 702);

Naturalisatie van Bilik, Jiri Alois Franciscus en 20 anderen (11 703);

Naturalisatie van Brooks, Walter Lionel en 15 anderen (11 704, R 842);

Naturalisatie van Beresabij, Johanna en 28 anderen (11 705);

Naturalisatie van Akerina, Hyronimus en 24 anderen (11 706).

de vaste Commissie voor Verkeer en Waterstaat omtrent:

Wetsontwerp Goedkeuring van de op 9 juni 1969 te Bonn tot stand gekomen Overeenkomst betreffende samenwerking bij het bestrijden van verontreiniging van de Noordzee door olie (11 014);

Wetsontwerp Wijziging van de begroting van inkomsten en uitgaven van het Rijkswegenfonds voor het dienstjaar 1970 (11 596).

de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk omtrent het wetsontwerp Wijziging van hoofdstuk XVI (Departement van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk) van de rijksbegroting voor het dienstjaar 1970 (11 619).

Ook zijn gereed en reeds gedrukt en rondgedeeld:

het verslag van een openbaar gehoor van de vaste Commissie voor Justitie omtrent de drie te Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers (11 714, nr. 5);

het verslag van een mondeling overleg tussen de vaste Commissie voor Wetenschappelijk Onderwijs en Wetenschapsbeleid, met Minister De Brauw, over de Nota inzake verbetering van de planning van het postsecundair onderwijs in Nederland (11 583, nr. 5);

het verslag van een schriftelijk overleg inzake de nota postsecundair onderwijs (11 583, nr. 6).